

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Paveldosaugos magistro
studijų II kurso studentė
Rasa Putrimienė

Baigiamasis magistro darbas

**Dvarų sodybų teisinė apsauga ir administravimas
sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje**

Darbo vadovė
Dr. J. Poškienė

Vilnius 2006

I.	Įvadas	2
1.	Problemos aktualumas, naujumas	2
2.	Darbo tikslai ir uždaviniai	2
3.	Sąvokos ir terminai, chronologija, tyrimo metodai	3
4.	Tyrimų situacija, šaltiniai ir literatūra	6
5.	Dvarų sodybos, kaip paveldosaugos objektas	8
II.	Pirmoji sovietinė okupacija ir vokiečių okupacija, valstybinės paveldosaugos pradžia (1940-1944 m.)	11
III.	Dvarų sodybų teisinė apsauga ir naudojimas sovietmečiu	16
1.	Teisės aktai, reglamentuojantys dvarų sodybų, kaip architektūros paminklų, apsaugą	16
2.	Valstybinės paveldosaugos, paveldotvarkos institucijos sovietiniu laikotarpiu	22
3.	Dvarų sodybų apskaita 1944-1990 m.	26
4.	Dvarų sodybų valdytojai ir naudotojai iki 1990 m.	29
5.	Dvarų sodybų paveldotvarka sovietinėje Lietuvoje	32
III.	Dvarų sodybų apsauga, naudojimas ir tvarkymas atgavus nepriklausomybę	35
1.	Teisės aktai, reglamentuojantys dvarų sodybų apsaugą	35
2.	Valstybinės paveldosaugos institucijos	42
3.	Dvarų sodybų apskaita, pokyčiai apskaitoje po nepriklausomybės atgavimo	45
4.	Dvarų sodybų savininkai ir naudotojai	48
5.	Dvarų sodybų paveldotvarka	53
IV.	Išvados	56
V.	Santrauka	59
	Summary	60
VI.	Šaltiniai ir literatūra	61
VII.	Priedai	66

I. Įvadas

1. Problemos aktualumas, naujumas

Problema. Dvarų paveldo išsaugojimas daug metų yra viena didžiausių paveldosaugos problemų Lietuvoje. Pirmiausia dėl to, kad dvarų sodybos yra kompleksiniai objektai, kurie negali būti išsaugoti be nuolatinės priežiūros ir yra brangiai išlaikomi ir tvarkomi, ypač kai nėra naudojami. Čia kyla problema – valstybės, naudotojų ir paveldosaugininkų interesų konfliktas, kurį bandoma reguliuoti teisės aktais, tik ar visada sėkmingai? Apie dvarų paveldą ir jo išsaugojimo problemas ypač paskutiniu metu nemažai rašoma ir kalbama, tačiau realiai nedaug daroma, kad padėtis pasikeistų. Problema vis dar lieka aktuali. Įsigaliojus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymui (2005-04-19), kuris reglamentuoja ir dvarų sodybų, kaip nekilnojamojo kultūros paveldo objektų apsaugą, deja problemų nesumažėjo, greičiau atvirksčiai... Jau keliolika metų stringantis Kultūros vertybių registro sudarymas, jo nesuderinimas su Nekilnojamojo turto kadastru ir registru, pagaliau dvarų savininkų ir naudotojų nebuvimas, nenoras ar neišgalėjimas tvarkyti savo turto, tikrai nepadedą dvarų paveldo išsaugojimui. Problema nėra nauja, tačiau paskutiniu metu matyti naujos tendencijos dvarų panaudoje. Jei anksčiau pagrindinė atgavinto dvaro vizija buvo pirminės jo, kaip ūkio vieneto funkcijos, sugrąžinimas, tai paskutiniu metu dvaras vis dažniau įsivaizduojamas kaip kaimo turizmui pritaikyta sodyba, viešbutis-konferencijų (ar pobūvių) vieta, galų gale kaip savininkų vasaros rezidencija ar gyvenamoji sodyba, kurioje buvusi ūkinė veikla visai pamiršta

2. Darbo tikslai ir uždaviniai

Magistrinio darbo tikslas atskleisti ir įvertinti dvarų sodybų paveldosaugą sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu pagal teisinę bazę ir paveldotvarkos rezultatus.

Šiam tikslui pasiekti iškelti uždaviniai:

- 1) išanalizuoti valstybinę dvarų sodybų paveldosaugą reglamentuojančius svarbiausius teisės aktus;
- 2) valstybinę paveldo apsaugą koordinuojančių ir realizuojančių institucijų struktūrą, funkcijas bei jų veiklos sritis.
- 3) atlikti Lietuvos dvarų sodybų paveldo objektų kiekybinę analizę, kiekybinius pokyčius sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu;
- 4) išanalizuoti, kokią reikšmę buvusieji ir esamieji dvarų sodybų savininkai ar naudotojai turėjo šių sodybų išsaugojimui, tvarkymui ir priežiūrai;

5) susintetinti dvarų sodybų paveldo teisinės apsaugos ir administravimo tyrimo rezultatus, suformuoti sovietmečio ir posovietinio laikotarpio charakteristikas ir jas palyginti.

3. *Sąvokos, terminai, chronologija*

Dvaro sodyba, ar palivarkas – tai dvaro, kaip tam tikros teritorijos apgyvendinimo sistemos, elementas, užimantis atitinkamą žemės sklypą, kuriame yra įvairūs pastatai ir statiniai, želdynai, atviri vandens telkiniai, dirbamos žemės sklypai, kelių ir takų tinklas bei kiti, smulkesni įrangos elementai įvairiomis priemonėmis jungiami į vieningą visumą gyvenamajai, ūkinei, gamybinei ar kitokioms funkcijoms.¹

Istorinių laikotarpių tėkmėje *kultūros paveldo objektas* įvardijamas skirtingai. Tai nulėmė nevienoda objekto samprata, kurią sąlygojo paveldo vertės ir reikšmės visuomenei supratimas. Dar iki šiamo darbe aptariamo laikotarpio, Lietuvos valstybės paveldosaugos dokumentuose galima matyti saugomo objekto įvardinimo kaitą. 1919-1933 m. paveldosaugos objektais buvę *kultūros vertybės, praeities liekanos, kultūros turtai bei senienos*, o nuo 1934 m. paveldas kaip visuma ir atskiri objektai vadinti *paminklais*. Ilgainiui teisės aktuose susiformavo bendras paveldo objektų terminas – *kultūros paminklai* ir jų tipologinę įvairovę išskiriantys *istorijos, archeologijos, architektūros, urbanistikos ir meno paminklų* terminai.² 1994 m. kultūros paminklai buvo įvardinti kaip *kultūros objektai*, o pagal LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą įregistruoti kultūros objektai vadinti *kultūros vertybėmis*, o reikšmingiausios kultūros vertybės – *kultūros paminklais*.³ 2004 m. priėmus LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą - *kultūros paveldo objektai* – pavieniai, ar į kompleksą įeinantys objektai, registruoti kaip nekilnojamosios kultūros vertybės, t.y. žemės sklypuose, vandens, miško plotuose ar jų dalyse esantys statiniai ar kiti nekilnojamieji daiktai, kurie turi vertingųjų savybių ir kartu su jais priskirta teritorija yra atskiri daiktinės teisės objektai ar gali jais būti. *Nekilnojamoji kultūros vertybė* – kultūros paveldo objekto ar vietovės reikšmingumą lemiančių vertingųjų savybių visuma. *Kultūros paminklai* – nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektai.⁴ Darbe naudojamas *kultūros paveldo* terminas atitinka medžiaginio kultūros palikimo dalį, kuri dėl savo kultūrinės vertės yra saugotina. Šią sąvoką atskirais tiriamaisiais laikotarpiais atitinka senovės paminklų, kultūros paminklų terminai.

¹ Stulpinas R. Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paveldosaugos inventorizacija. V., P.12

² Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija, V., VGTU, mašinraštis, 2003. P.1-2

³ Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, Žin. 1995, Nr.3-37.

⁴ Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, Žin. 2004, Nr.153-5571

Pirmieji Lietuvos paveldosaugos dokumentai paveldosaugą vadina rinkimu, saugojimu ir tyrinėjimu. 1940-1990 m. *Paveldosaugos* sąvoka, kurią atitiko kultūros paminklų apsauga, skirtinguose teisės aktuose apibūdinama nevienodai, bet dažniausiai minimas *apskaitos, apsaugos, restauravimo ir panaudojimo* komponentų derinys. LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme apsauga įvardinta kaip „*valstybinė apskaita ir visi saugojimo darbai*“, išskiriant *tvarkymo darbus*, kuriuos sudaro priešavarinė, remonto, pritaikymo, tyrimo, konservavimo, restauravimo ir atkūrimo veikla.⁵ Pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą „kultūros paveldo apsaugą sudaro: apskaita; skelbimas saugomu; saugojimas – tvarkyba ir naudojimas; pažinimas ir jo sklaida; atgaivinimas (reabilitacija)“.⁶ *Paveldo apsauga* ar *paveldosauga* yra bendras terminas, apibrėžiantis visas veiklas, susijusias su kultūros paveldo išsaugojimu. Šią sąvoką skirtingais tiriamais laikotarpiais gali atitikti kultūros paminklų apsauga ar istorijos ir kultūros paminklų apsauga. Šiame darbe sąvoka paveldo apsauga bus naudojama veikloms, susijusioms su dvarų sodybų paveldo apsauga apibūdinti.

Kultūros paveldo tvarkymo darbai – *paveldotvarka* – yra sudėtinė paveldosaugos dalis, apimanti kultūros paveldo objektų tyrimą, konservavimą, restauravimą, pritaikymą, atstatymą ir šių darbų projektų rengimą. *Tyrimas* – mokslinė, teorinė ir praktinė veikla, kurios tikslas yra nustatyti ir patikslinti objekto sudėtį, apimtį ir kultūrinę vertę. *Konservavimas* – darbai, sustiprinantys ir apsaugantys nuo nykimo autentiškus kultūros paveldo objektus bei restauruojantys atskirus jų elementus, nekeičiant istoriškai susiklosčiusio objekto vaizdo. *Restauravimas* – darbai, maksimaliai saugantys autentišką ir užtikrinantys paveldo objekto kultūrinės vertės išsaugojimą bei išryškinimą, kai nuimami nevertingi ar vertę iškreipiantys sluoksniai, priestatai ir atkuriami išnykę elementai. *Atstatymas* – sunykusio paveldo objekto, turinčio ypač didelę kultūrinę vertę ir išskirtinę visuomeninę reikšmę, atkūrimas, turint pakankamai mokslinių duomenų. *Pritaikymas* – objekto pritaikymas tolimesniam naudojimui, minimaliai keičiant jo autentiškumą.⁷ *Paveldotvarkos* sąvoka bus naudojama apibūdinant visus paveldo tvarkytos darbus dvarų sodybose, dažniausiai dvarų sodybų pastatuose ir statiniuose, mažiau paliečiant dvarų sodybų aplinkos, želdinių tvarkybą.

Administravimo sąvoka šiame darbe naudojama apibrėžiant valstybės santykį su jai priklausančiomis dvarų sodybomis, jų apsauga ir priežiūra, taip pat dvarų sodybų valdytojų, naudotojų ir savininkų santykį su jų valdomu, ar jiems priklausančiu turtu.

⁵ Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas.

⁶ Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas.

⁷ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.8.

Tiriamas laikotarpis chronologinės ribos yra nuo Kultūros paminklų apsaugos įstatymo priėmimo (1940-06-20) ir Kultūros paminklų apsaugos įstaigos įkūrimo ir beveik tuo pat metu įvykusios pirmosios sovietinės okupacijos. Šis metas atskaitos tašku imtas todėl, kad:

- 1) Buvo priimtas pirmasis Lietuvoje įstatymas reglamentuojantis paveldo apsaugą;
- 2) Iki 1940 m. pagal archyvinius duomenis nustatyta, kad valstybinės apsaugos priemonės taikytos 24 architektūros objektams, kurie tik 2 tipų – gynybiniai (4 obj.) ir sakraliniai (20 obj.)⁸. Todėl galima daryti prielaidą, kad tuomet dvarų sodybos dar nebuvo paveldosaugos objektas.
- 3) Sovietams okupavus Lietuvą pirmoje eilėje dvarų žemė, o vėliau ir patys dvarai buvo nacionalizuoti ir neteko savo pagrindinės funkcijos.

Tiriamas laikotarpis baigiasi praėjusių, 2005 metų pabaiga. Darbas pagal chronologinius laikotarpius skirstomas į tris dalis – 1940-1944 m. pirmoji sovietinė, vėliau vokiečių okupacija ir karo laikotarpis, 1944-1990 m. sovietinės okupacijos laikotarpis ir 1990-2005 m. Lietuvos Respublikos laikotarpis. Pirmuoju minimu laikotarpiu (1940-1944 m.) nespėjo susiformuoti paveldosaugos institucijų sistema, dėl karo negalėjo būti vykdomi paveldotvarkos darbai, kelis kartus pasikeitė valstybinė valdžia, todėl jis minimas dėl svarbių permainų valstybės gyvenime ir dvarų sodybų administravime, pirmųjų paveldosaugos teisės aktų priėmimo, tačiau jis nebus lyginamas su sovietmečiu ir posovietiniu laikotarpiu.

Atskirai reikėtų paminėti Vilniaus krašto situaciją. Nagrinėjamu laikotarpiu jis nebebuvo atskirtas nuo likusios Lietuvos dalies, tačiau nagrinėjamu aspektu turėjo žymių skirtumų: tarpukariu Lietuvai priklausiusioje teritorijoje po 1922 m. žemės reformos sumažėjo dvarų žemės plotas ir pačių dvarų skaičius, dvaras tapo „netekęs išorinio spindesio ir į stambų ūkį supanašėjęs“⁹. Visai kitokia situacija buvo lenkų valdomoje Lietuvos dalyje – ten dvarai išliko tokie, kokie buvę, kai kurie su ganėtinai stambia žemėvalda, tai iliustruoja 1940 m. parceliuojamų dvarų sąrašas¹⁰ - Biržų apygardoje minimi 3 dvarai, Kauno apygardoje – 6 dvarai, Kėdainių apygardoje – 5 dvarai, Panevėžio apygardoje – 8 dvarai, Raseinių apygardoje – 8 dvarai, Šiaulių apygardoje dvarų neminima, Tauragės apygardoje – 7 dvarai, Telšių apygardoje – 5 dvarai, Ukmergės apygardoje – 11 dvarų, Utenos apygardoje – 5 dvarai, o Vilniaus apygardoje – 110 dvarų. Taigi Vilniaus apygardoje dvarų minima beveik dvigubai daugiau, negu likusioje Lietuvos dalyje. R.Stulpinas, perspektyvinės dvarų sodybų pritaikymo schemos¹¹, rengtos 1985-1990 m., grupės vadovas, mini,

⁸ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.61-62.

⁹ Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė. Straipsnių rinkinys. V., P.101

¹⁰ 1940 m. parceliuojamų dvarų sąrašas. KPCA F.17, Ap.2, B.45.

¹¹ Stulpinas R. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai // Architektūros paminklai Nr.13, 1993 m. P. 48.

kad atlikus dvarų ir palivarkų sodybų išlikimo būklės įvertinimą, net ir praėjus pusei amžiaus gausiausiai buvusių dvarų sodybų, ar jų liekanų aptikta aplink sostinę ir vidurio Lietuvoje. Dėl tokio Vilniaus krašto išskirtinumo daugiausia pavyzdžių ir pokyčių dvarų sodybų paveldosaugoje bus pateikta remiantis Vilniaus apskrities teritorijoje esančių dvarų sodybų pavyzdžiais.

4. Tyrimų situacija, šaltiniai ir literatūra

Moksliniai dvarų istorijos ir kultūros tyrimų klausimai buvo nagrinėjami ne viename leidinyje ir tam buvo skirta ne viena konferencija. Publikuota medžiaga skirta Karpių ir Sicinskių giminėms¹², išleista knyga „Lietuvos dvarų kultūra“¹³, dvarų kultūrai skirta konferencija „Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis, perspektyvos“¹⁴ paskutinė išleista konferencijos medžiaga, skirta dvarų kultūrai ir istorijai – „Dvaras modernėjančioje Lietuvoje“¹⁵. Tačiau minėta medžiaga, nagrinėjanti Lietuvos dvarų istoriją ir kultūrą šiame darbe ši medžiaga yra pagalbinė, padedanti suvokti temą, todėl plačiai aptariama nebus. Nagrinėjama su dvarų paveldosauga susijusi literatūra ir šaltiniai.

Dvarų sodybos vertinamos kaip architektūriniai kultūros paveldo objektai, todėl svarbūs buvo atlikti tyrimai nagrinėję architektūros paveldo išsaugojimo problemas. 2002 metais išleista J. Glemžos monografija „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“¹⁶, kurioje apžvelgiamas teisinis paveldo apsaugos reglamentavimas, paveldosaugos raida Lietuvoje, didžiausias dėmesys skiriamas nekilnojamojo kultūros paveldo paveldotvarkos darbams, pateikiama daug šių darbų pavyzdžių.

Panašia kryptimi tyrimus atliko ir E. Riaubienė¹⁷, kurios disertacijoje gausu statistinių paveldo tvarkybos darbų duomenų ir jų analizės, analizuoti teisės aktai, reglamentavę paveldosaugą ir paveldotvarką, valstybinių paveldosaugos institucijų sistemos kūrimą, šių institucijų veiklą ir nuveikus darbus. Darbe aprašomas laikotarpis nuo valstybinės paveldosaugos užuomazgų 1918 m. iki 2000 m. Šiame darbe taip pat analizuojama paveldo samprata, jo verčių suvokimas.

Paveldo apsaugos niuansus teoriniu aspektu nagrinėja R. Čepaitienė¹⁸. Lietuvos paveldosaugos raidai, jos problemoms nagrinėti yra skirta jos knyga „Laikas ir akmenys“. Kurioje yra atkreipiamas dėmesys ir į egzistuojančias dvarų sodybų paveldo išsaugojimo problemas.

¹² Dvarų kultūra – Lietuvos kultūros dalis, Sicinskiai, 2003, Dvarų kultūra – Lietuvos kultūros dalis, Karpiai, 2003.

¹³ Lietuvos dvarų kultūra, V., 1996.

¹⁴ Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis, perspektyvos, V., 2002.

¹⁵ Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę.

¹⁶ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. V., 2002

¹⁷ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai.

¹⁸ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys, V., 2005

Patį paveldo objektą ir įrašymo į registrą kriterijus savo straipsniuose nagrinėja J.Bučas.

Šaltiniai ir literatūra. Didžiausias darbas tyrinėjant dvarų paveldą atliktas nuo 1985 iki 1990 m. Paminklų restauravimo projektavimo instituto užsakymu rengiant Sodybinių ansamblių perspektyvinio pritaikymo schemą, šiam darbui vadovavo architektas Ričardas Stulpinas. Buvo įgyvendintas tik pirmasis šios programos etapas (numatyti buvo trys), šio darbo metu buvo įvairiais parametrais įvertinta Lietuvos dvarų ir palivarkų sodybų visuma, kaip žemės naudojimo sistemos sudėtinė dalis.

Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos tikslas dvarų ir palivarkų sodybas įterpti į Lietuvos ekonominį, socialinį ir kultūrinį gyvenimą. Perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo darbai buvo atliekami 1985-1988 m. Tokį iššęstinumą lėmė nepakankamas finansavimas, didelis informacijos kiekis bei plati darbo apimtis. Per pirmąjį etapą buvo parengta: programa ir projektavimo darbų sąmata, naudotų informacijos šaltinių sąrašai ir respublikinės apklausos suvestinė, rajoniniai buvusių dvarų sodybų vardynai, ansamblių būklės parametru skaičiavimo respublikinė ir rajoninės lentelės, buvusių dvarų sodybų esamos padėties įvairių parametru (sklaidos, būklės, panaudojimo, fiksavimo, tyrimo, projektavimo darbų, paminklinių pastatų ir statinių, parkų) schemos. Šis darbas – tai pirmoji didelės apimties studija, kurioje buvo pateikta išsami informacija apie visuose Lietuvos rajonuose išlikusias buvusias dvarų sodybas ir jų būklę.¹⁹ Nors šios schemos rengimas nebuvo baigtas ir ji nebuvo praktiškai pritaikyta, tačiau buvo daug padaryta, įvertinant tuometinę dvarų ir palivarkų sodybų būklę. Šiuos tyrimus vargu ar galima būtų priskirti moksliniams tyrimams, nes jų tikslas buvo suformuluota perspektyva išlikusių dvarų sodybų paveldo pritaikymui, tačiau savo apimtimi, surinktų duomenų gausa šioje srityje mažai kas gali prilygti atliktam darbui. Kaip minėta, atlikti tyrimai nebuvo panaudoti numatytam tikslui, tačiau, galima numanyti, kad bus panaudoti ne vienam moksliniam darbui, nagrinėjančiam dvarų sodybų paveldą. Tuo labiau, kad šie tyrimai buvo atlikti lūžiniu momentu, kaip tik prieš nepriklausomybės atgavimą, dvarų sodybų restituciją ir privatizavimą. Tyrimų medžiaga yra publikuota 1993 m. leidinyje „Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paveldosaugos inventorizacija“.²⁰ Dalis šio darbo medžiagos yra AB „Paminklų restauravimo institutas“ archyve archyve, kita dalis KPC archyve ir Valstybės archyve. Apie atliktą darbą R.Stulpinas yra rašęs straipsnius žurnale „Lietuvos bajoras“, leidinyje „Architektūros paminklai,„ Šia tema jis pasisakė Lietuvos kultūros kongrese, įvykusiame 1990 m.

¹⁹ Žaltauskienė V., Kai kurie buvusių dvarų sodybų parkų raidos aspektai XIX-XX a. //Kultūros paminklai Nr. 9, 2002 m., P.69

²⁰ Stulpinas R. Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paveldosaugos inventorizacija.

Pagrindiniai dokumentai, susiję su dvarų sodybų paveldosauga, atskirų dvarų bylos iš sovietinio laikotarpio yra Kultūros paveldo centro (KPC) archyve fondas Nr.17. Šiame fonde saugomos dvarų sodybų bylos, pradėtos formuoti dar Kultūros paminklų apsaugos įstaigos ir baigtos apie aštunto dešimtmečio viduryje. Pavyko rasti nedaug (?) su dvarų paveldu susijusių bylų, dokumentai jose padriki, susiję su dvarų parceliavimu, skirstymu įvairioms pageidaujančioms įstaigoms, visi dokumentai kaip nors susieti su KPAĮ veikla stengiantis apsaugoti dvaruose išlikusią turtą prieš prasidedant antrajam pasauliniam karui ir vokiečių okupacijos metu. Didelė dalis su dvarais susijusių dokumentų yra fonde Nr.3 – atskiros dvarų sodybų ar atskirų statinių bylos, šių bylų rasta virš šešiasdešimties. Bylos nevienodės apimties, vienos sudarytos iš kelių ar keliolikos lapų, kitos – iš kelių dešimčių. Anksčiausiai sudarytą architektūros paminklų sąrašą pavyko aptikti Lietuvos valstybiniame literatūros ir meno archyve Jono Kumpio (Kumpikevičiaus) fonde Nr.204. Paskutinių kelerių metų statistiniai duomenys yra Kultūros paveldo departamente (pvz. metinės ataskaitos), tačiau jie nėra suformuoti į atskirą archyvą. LR Seimo kultūros ir švietimo komitete yra dokumentų, kuriuose svarstomas nutarimo Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą, įgyvendinimo, šie dokumentai taip pat nėra suformuoti į archyvą. Visos respublikos į sąrašą įrašytų dvarų priklausomybės ir būklės vertinimo duomenis suteikė Lietuvos dvarų internetinės duomenų bazės²¹ tvarkytojas. Buvo peržiūrėti visi išleisti kultūros paveldo objektų sąrašai ir dabartinis internetinis Kultūros vertybių registras²². Naudos tyrimui davė ir prieiga prie Nekilnojamo turto kadastro ir registro internetinės duomenų bazės²³. Įstatymai ir teisės aktai rinkti iš sovietinių ir nepriklausomybės laikotarpio informacinių leidinių, LR Seimo internetinės duomenų bazės teisės aktų paieškos²⁴. Straipsniai aktualiomis šiam darbui temomis, skelbti konferencijos, įvykusios 2001 m. Vilniuje „Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis²⁵“ medžiagoje. Apie dvarų paveldo²⁶ išsaugojimo svarbą rašė A.Gražulis²⁷.

Rašant darbą taikytas istorinis tyrimo metodas, surinkta medžiaga išanalizuota ir pateiktos išvados.

²¹ [www. .heritage.lt:8080/ppavadinimas.php](http://www.heritage.lt:8080/ppavadinimas.php) (žiūrėta 2005-11 - 2006-05).

²² <http://195.182.67.68/registrai/> (žiūrėta 2006-01- 05 mėn).

²³ www.registrucentras.lt (žiūrėta 2006-04-03 – 15).

²⁴ www3.lrs/pls(žiūrėta 2006-01-11).

²⁵ Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis, konferencijos medžiaga, V., 2001.

²⁶ Gražulis A. Dvaras – Lietuvos valstybinės sąrangos elementas // Kultūros barai, 2003. Nr.10. P.68-74.

²⁷ Gražulis A. Kultūros paveldas - vienas iš valstybingumo garantų // Kultūros barai, 1999, Nr.6.P.12-16.

5. Dvarų sodybos, kaip paveldosaugos objektas

Kaip minėta anksčiau, galima teigti, kad nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje į dvarų sodybinius ansamblius nežiūrėta, kaip į saugotinus paveldo objektus. Tai iliustruoja Vaitkuškio dvaro (Ukmergės r.) pavyzdys: sudaryta komisija leido savininkų Kosakovskių giminaičiui Moravskiui nugriauti apleistą dvaro pastatą motyvuodama tuo, kad jis neturi jokios meninės vertės, vėliau (1957 m.) likučius ardyti leidimą davė jau sovietinės valdžios atstovai.²⁸ (Priedas Nr. 1) Kultūros paminklų apsaugos įstaigos veiklos pradžioje didesnis dėmesys buvo skiriamas kilnojamųjų kultūros vertybių, kurių dar nemažai buvo likę dvaruose po sovietų pasitraukimo, išsaugojimui. Keletas dvarų rūmų buvo pripažinti architektūros paminklais, KPAI veiklos metu jiems užpildyti paminklų aprašai. Tą patį galima sakyti ir apie sovietmetį – dvarų pastatų, kaip architektūros paminklų gausėjo, tačiau jokie teisės aktai konkrečiai dvarų sodybų apsaugai nebuvo priimti, išskyrus parkus, kurių apsaugą reglamentavo Valstybinio gamtos apsaugos komiteto 1986-03-24 įsakymas Nr.18 „Dėl Lietuvos TSR valstybinių gamtos paminklų (parkų)“ (kuriuo 203 dvarų sodybų parkai patvirtinti kaip gamtos paminklai). LTSR Kultūros ministro 1988-03-17 įsakymas Nr.137 „Dėl tolimesnės parkų – kultūros paminklų apsaugos“. Dvarų sodybų, kaip vientiso ir nedalomo objekto nepripažinimą rodo ir tuometinių paminklosaugos institucijų leidimai statyti dvaro teritorijoje naujus statinius. Būta ir prieštaravimų vienai ar kitai savavalei statybai dvaro parke ar šalia rūmų, tačiau būta ir patvirtintų leidimų pastatyti dvaro teritorijoje vieną ar kitą reikalingą (kaip tuomet atrodė) statinį. (Plačiau apie tai bus kalbama nagrinėjant dvarų sodybų apsaugą sovietmečiu). Į LTSR kultūros paminklų sąrašą²⁹ įtraukta 17 respublikinės reikšmės buvusių dvaro pastatų ansamblių ir 14 vietinės reikšmės buv. dvaro pastatų ansamblių, 16 respublikinės reikšmės buv. dvaro pastatų ansamblių įrašyta kartu su parkais, parkai įrašyti ir kartu su 9 vietinės reikšmės ansambliais. Tai, kad parkas rašomas atskirai nuo sodybos (ansamblio) taip pat rodo, kad į dvaro sodybą nebuvo žiūrima, kaip į objektą užimantį jam priklausančią teritoriją.

Dėmesys dvarų sodyboms ėmė augti sovietinės okupacijos pabaigoje, kai 1985 m. pradėta rengti minėtoji Sodybinių ansamblių perspektyvinio pritaikymo schema, sodybiniai ansambliai nagrinėti kaip respublikos apgyvendinimo sistemos dalis. Deja, antrajame programos etape numatytas 789 dvarų sodybų inventorinimo darbas nebuvo pradėtas, bet užtikrinta šiems objektams juridinė (deja ne faktinė) apsauga: 1991 m. šios sodybos buvo įrašytos į laikinosios apskaitos, taip vadinamą Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą. Dvarų sodybų apsauga susirūpinta vykstant privatizacijai ir gražinant nuosavybę buvusiems savininkams, kuomet

²⁸ KPCA, F.3 Ap.1 B.309

²⁹ Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas, V., 1973

priimti 1992-04-07 LR Vyriausybės nutarimas Nr.256³⁰ (šiuo nutarimu buvo įteisinti pagrindiniai principai: apie dvarų sodybas suformuoti žemėnauda; dvarų sodybos vientisos, kaip istoriškai susiformavę kompleksai; dvarų sodybos – vieno fizinio ar juridinio asmens nuosavybė.) ir 1993-05-27 LR Vyriausybės nutarimas Nr.369³¹. Keturiasdešimčiai dvarų sodybų surašyti individualūs apsaugos reglamentai (R.Stulpino sudaryta forma, patvirtinta 1994-07-29, Paminklotvarkos departamento prie Statybos ir Urbanistikos ministerijos). Galima teigti, kad su Nepriklausomybės atgavimu ir privačios nuosavybės įsitvirtinimu dvaro sodyba su jos užimama teritorija tampa paveldosaugos objektu.³²

³⁰ Žin. 1992, Nr.17-491

³¹ Žin. 1993, Nr.18-460

³² Šiame darbe nebus kalbama apie atskirus dvarų sodybų pastatus, kurie registre įrašyti kaip technikos paveldo objektai (vandens ir vėjo malūnai, spirito varyklos ir kt.), kalbama bus apie dvarų sodybų kompleksų su jiems priklausančia teritorija apsaugą.

II. Pirmoji sovietinė okupacija ir vokiečių okupacija, valstybinės paveldosaugos pradžia (1940-1944 m.)

Kaip jau buvo minėta, galima daryti prielaidą, kad dvarų sodybos iki antrojo pasaulinio karo nebuvo paveldosaugos objektu, nėra duomenų, kad būtų buvę atliekami kurio dvaro paveldo tvarkomieji darbai. 1940 m. vasarą galima laikyti valstybinės paveldosaugos pradžia teisiniu ir instituciniu požiūriu.

Pirmoje eilėje reiktų paminėti teisės aktą, kuris neturėjo nieko bendra su paveldosauga, tačiau suvaidino didžiulį vaidmenį dvarų sodybų paveldo likimui. 1940 m. liepos 26 d. Respublikos Prezidento pareigas einąs Ministeris Pirmininkas Justas Paleckis paskelbė Liaudies Seimo 1940-07-22 priimtą Deklaraciją, paskelbiančią žemę visos tautos nuosavybe, t.y. valstybės nuosavybe³³. Ši deklaracija nustatė „visoje Lietuvoje valstiečių ūkiams apribotą 30-ties hektarų normą vienam ūkiui, o valstiečių ūkių žemės ploto perteklių, viršijantį šią normą, paverčia valstybiniu žemės fondu“³⁴. Po sovietinės okupacijos įvykusios permainos Lietuvos gyvenime, o ypač žemės, kaip pagrindinio veiksnio, sąlygojančio dvarų sodybų ekonominį išlikimą, nacionalizavimas sudavė pagrindinį smūgį dvaro sodybų išlikimui. Dvarai nustojo būti ūkiniu vienetu, o jų pagrindinė funkcija buvo prarasta visam laikui. Todėl minėta deklaracija, nors nėra susijusi su paveldo apsauga, negali būti nepaminėta, kalbant apie teisės aktus, reglamentuojančius dvarų sodybų apsaugą.

Pakloti teisiniai pamatai privačiai nuosavybei nusavinti sudarė prielaidas naujajai valdžiai imtis dvarų. Žinoma, Lietuvoje „atrasti“ dvarai sovietų valdžiai buvo tikras „lobis“, ne tik tuo, kad puikiai tiko dogminės „klasių kovos“ teorijos ir socializmo pergalės prieš kapitalizmą iliustracijai, bet ir dėl daug žemiškesnių sumetimų. Daugybė faktų rodo, kad Raudonosios Armijos daliniai ir KP atstovai ypač domėjosi dvarais, užfiksuota, kur ir maždaug kokie turtai galėjo būti šių okupacinių jėgos struktūrų išgrobstyti, sunaikinti ar apgadinti³⁵.

Teisinis pagrindas. Teisiniu požiūriu šis okupacijų laikotarpis kultūros paveldo apsaugai svarbus pirmojo įstatymo, reglamentuojančio kultūros paminklų apsaugą priėmimu, taip pat buvo priimti teisės aktai reglamentuojantys kultūros paminklų apskaitą ir apsaugą. Pirmasis Lietuvos *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas*³⁶ buvo priimtas 1940-07-20 jau aneksavus Lietuvos Respubliką, tačiau įstatymiškai jos dar nepanaikinus. Kultūros paminklų apsaugos įstatymo pagrindą sudarė LR Švietimo ministerijos 1939-1940 m. parengtas įstatymo projektas, kuris buvo labai sutrumpintas (iš 42 straipsnių liko 17) ir perdirbtas, todėl neturėjo aiškios struktūros: nebuvo

³³ Vyriausybės Žinios, Kaunas 1940-08-01, Nr.721

³⁴ Ten pat

³⁵ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys P.134

³⁶ Vyriausybės žinios Nr.720, 1940-07-25

suformuluotas tikslas, nors į galima suvokti iš įstatymo pavadinimo ir 4 str. fragmento „kad paminklas nesunykėtų ir nebūtų naikinamas“. Įstatymo objektas apibrėžtas plačiai ir nekonkrečiai – „kultūros paminklais laikomi kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, kurie dėl savo mokslinės, istorinės, meninės ar kitos reikšmės pripažįstami saugotinais“. Įstatymu numatoma Švietimo ministro sudaryta įstaiga Kultūros paminklų apsaugai vykdyti, ši įstaiga turi teisę „apžiūrėti, tikrinti, tirti, pripažinti saugotinais kultūros paminklus vietoje ar prireikus, juos laikinai paimti; nustatyti ir panaudoti reikalingas apsaugos priemones, kad paminklas nesunykėtų, ir nebūtų naikinamas“. Tik kultūros paminklų apsaugos įstaigai leidus, galima „parduoti, perleisti, išvežti į užsienį, dovanoti, įkeisti, išnuomoti ar kitaip suvaržyti kultūros paminklo valdymo teises; restauruoti, remontuoti ar kitaip taisyti, kasinėti, tirti kultūros paminklus“. Įstatyme taip pat numatyta paminklo nusavinimo galimybė bei sankcijos už nusižengimus šiam teisės aktui. Šis įstatymas daugiausia dėmesio skyrė kultūros paminklo apsaugą vykdančios institucijos ir paminklo savininko ar valdytojo teisių ir pareigų nusakymui bei jų santykio išaiškinimui. Beveik kiekvieną šio įstatymo straipsnį reikia plėsti, aiškinti sąvokas, detalizuoti ir konkretinti priemones. Tokią būtinybę rodo įstatymo formuluotės: „... panaudoti reikiamas apsaugos priemones“; „nustatyta tvarka registruojami“; „taisykles šiam įstatymui vykdyti leidžia Švietimo ministras“.

Tuo pat metu buvo priimtas ir Viešųjų kultūros muziejų įstatymas, kuris numatė tokias viešųjų kultūros muziejų funkcijas – kultūros paminklus rinkti, tirti, saugoti ir rodyti. Kultūros muziejus galėjo turėti savo reikalams „biblioteką, laboratoriją, dirbtuvių ir kitų konservavimo, restauravimo ar tyrimo darbams reikalingų įstaigų“³⁷. Nors muziejai mažai turėjo sąryšio su dvarų sodybų paveldosauga, tačiau tarpukariu pagrindinį darbą paveldosaugos srityje atliko Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, vėliau, trūkstant darbuotojų, muziejų darbuotojai taip pat aktyviai talkino registruojant kultūros vertybes, dvarų sodybas taip - pat.

Beveik po keturių mėnesių jau tarybinės Lietuvos Švietimo liaudies komisaras išleido tris dokumentus, reglamentuojančius kultūros paminklų apsaugą: *Kultūros paminklams apsaugoti įsakymą* (1940-10-05)³⁸, *Taisykles kultūros paminklų apsaugai vykdyti* ir *Kultūros paminklams registruoti įsakymą* (1940-10-30)³⁹. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas apibrėžė kultūros paminklo savininko ar valdytojo teises bei pareigas ir nurodė visus su kultūros paminklu atliekamus veiksmus derinti su Kultūros paminklų apsaugos įstaiga (KPAĮ). Įsakyme išvardinti kai kurie paminklų apsaugos atvejai. Jei kultūros paminklas tvarkomas ne pagal KPAĮ patvirtintą projektą, darbai turi būti sustabdomi ir pakeitimai atstatomi savininko lėšomis. Apie kultūrai vertingus

³⁷ Viešųjų kultūros muziejų įstatymas. Vyriausybės žinios, 1940, Nr.720

³⁸ „Tarybų Lietuva“ Nr.5, 1940-10-05

³⁹ „Tarybų Lietuva“ Nr.26, 1940-10-30

radinius būtina pranešti KPAĮ. Parduodant iš varžytinių ar konkurso būdu kultūros paminklą, valstybei šiuo įsakymu suteikta „pirmaujamo pirkimo teisė“. Taip pat numatyta nusavinimo galimybė tuo atveju, jei kultūros paminklui iškilusi grėsmė sunykti ar būti išvežtam, o savininkas nevykdo savo pareigų. Kaip sankcija už nusižengimą įstatymui numatoma piniginė bauda (ligi 10000 litų) arba areštas (ligi 6 mėnesių) ir paminklo konfiskavimas.

Taisyklių kultūros paminklų apsaugai vykdyti bendruosiuose nuostatose išaiškinama apsaugos objekto, t.y. kultūros paminklo sąvoka ir nurodoma, kas yra laikoma kultūros paminklu. Kultūros paminklai pagal amžių ir tipą suskirstyti į 6 grupes (proistorės laikų kultūros vietos ir radiniai; istorinių laikų senovės kultūros palaikai; mūro ir medžio senovinės architektūros palaikai; senovinio meno ir mirusiųjų menininkų kūriniai; senoviniai taikomojo meno daiktai; etnografiniai rinkiniai). Numatyta saugoti ir nekilnojamųjų kultūros paminklų, jų dalių ar grupių aplinką. Visi minėtieji kultūros paminklai įrašomi į registrą, kurį veda KPAĮ. Valdytojams ar savininkams uždedama pareiga „tinkamai laikyti ir saugoti“ kultūros paminklus. Taisyklėse numatyta galimybė savininkui skirti pašalpa, jei jis neįstengia atlikti savo pareigos. Taisyklėse detalizuojamas apsaugos objektas, apibrėžta registro vedimo tvarka ir reglamentuoti kasinėjimai.

Kultūros paminklams registruoti įsakymas nurodo kilnojamųjų ir nekilnojamųjų kultūros paminklų savininkams ir valdytojams per 2 mėnesius nuo dokumento paskelbimo atsiųsti KPAĮ tikslus kultūros paminklų sąrašus ir aprašus. KPAĮ suteikta teisė prie kultūros paminklo dėti ženklą ar užrašą, kurį nuimti ar naikinti griežtai draudžiama. Už nusižengimą šiam įsakymui numatyta piniginė bauda arba pusės metų areštas ir, bet kuriuo atveju, kultūros paminklo konfiskavimas. Šiuo teisės aktu siekta pagreitinoti ir sugriežtinti kultūros paminklų registravimo procesą.

1942 m. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga paruošė *Kultūros paminklų inventarizacijos taisyklės*, kurios 1942-05-09 buvo priimtose Kultūros paminklų apsaugos Tarybos ir KPAĮ skyrių vedėjų bendrame posėdyje, bei 1942-06-17 patvirtintos Švietimo generalinio tarėjo. Taisyklės buvo išleistos atskira knygele, kur be minėtų taisyklių buvo spausdinamas ir 1940 m. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas patvirtintas Švietimo generalinio tarėjo.⁴⁰ Teisinio akto bendruosiuose dėsniuose nusakyta inventorizacijos tikslas – „sudaryti mokslinį Lietuvos kultūros paminklų inventorių“, kuriame būtų kaupiama aprašomoji ir iliustracinė medžiaga, teikianti kultūros istorijos žinių, kas įgalintų juos prižiūrėti ir saugoti. Taisyklėse numatoma kultūros paminklų fotofiksacija ir tikslus geografinės padėties žymėjimas. Kultūros paminklai suskirstyti į keturias tipologines grupes: proistorinių ir istorinių laikų paminklai, architektūriniai, etnografiniai ir dailės paminklai, etnografiniai ir dailės paminklai. Numatytas skirtingas dalykinis aprašymas

⁴⁰ [www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=9713&p_int_tv_id=883#Isakymas\(žiūrėta 2006-01-10\)](http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=9713&p_int_tv_id=883#Isakymas(žiūrėta 2006-01-10))

kilnojamiesiems ir nekilnojamiesiems paminklams ir net jų grupėms (bažnytiniais, pasauliniais ir etnografiniais paminklams). Šios taisyklės svarbios tuo, kad jose pirmą kartą kaip architektūriniai paminklai minimi „dvarų rūmai, įvairūs jų ūkiniai trobesiai; pvz., klėtys, arklidės ir kiti pastatai su jų aplinka“. Taisyklių leidinio įžangoje užrašytos tuometinio KPAĮ viršininko A.Nezabitauskio mintys: „Šios Kultūros paminklų inventorizacijos taisyklės paruoštos Vakarų Europos valstybėse nusistovėjusiais dėsniais ir principais. Kultūros Paminklų Apsaugos Įstaiga tikisi, kad šių taisyklių principų ir dėsnių tinkamas techninis pritaikymas nekilnojamųjų ir kilnojamųjų kultūros paminklų inventorizaciją įves į tinkamą mokslinę vagą. Tai yra didelės svarbos dalykas, nes Lietuvoje Kultūros paminklų inventorizacijos darbai dar težengia pačius pirmuosius žingsnius⁴¹“, labai teisingos, tačiau labai netinkamu metu.

Paveldosaugos institucijų struktūra ir veikla. Sovietiniam režimui įsitvirtinus Lietuvoje, buvo imtos pertvarkyti valdžios struktūros. 1940 m. rugpjūčio pradžioje Švietimo ministerija buvo pertvarkyta į Švietimo liaudies komisariatą, o Kultūros departamentas - į Meno reikalų valdybą. Kauno valstybinis kultūros muziejus ir jo sudėtyje 1940-10-01 atsiradusi Kultūros paminklų apsaugos įstaiga perėjo į Meno reikalų valdybos pavaldumą. KPAĮ buvo sudaryta iš 9 Kauno valstybinio kultūros muziejaus darbuotojų (4 iš jų – techniniai darbuotojai). Ji turėjo 4 skyrius: archeologinį, etnografinį, dailės ir architektūros. 1940-12-31 Meno reikalų valdyba ir jai priklausančios įstaigos (Vilniaus ir Kauno valstybiniai kultūros muziejai) perėjo Liaudies komisarų tarybos žinion. Speciali komisija apsvarstė KPAĮ darbą ir rekomendavo ją paversti savarankišku Švietimo liaudies komisariato padaliniu. 1941-04-01 KPAĮ tapo savarankiška institucija. Buvo parengtas statutas, kuriuo ji tapo „valstybine kultūros paminklų apsaugos ir globos įstaiga“, t. y. jai pavedama organizuoti kultūros paminklų apsaugos veiklą, kontroliuoti įstatymų vykdymą, vesti kultūros paminklų registrą, prižiūrėti ir atlikti paminklų mokslinius tyrinėjimus bei jų tvarkymo darbus, rengti apsaugos metodinę ir propagandinę literatūrą. Pagal naujai parengtą etatų sąrašą KPAĮ turėjo 19 etatinių darbuotojų. KPAĮ dėl specialistų trūkumo negalėjo moksliskai tyrinėti kultūros paminklų. Siekiant patobulinti šia veiklos sritį, KPAĮ su jos turtu, etatais ir biudžetu buvo perduota Mokslų akademijai. Čia turėjo būti plėtojama mokslinė paminklų apsaugos ir paminklotyros veikla.⁴²

Prasidėjus karui KPAĮ tęsė savo veiklą, ją prižiūrėjo aukštojo mokslo departamento Švietimo valdyba. Įstaigoje tuo metu dirbo 20 žmonių: viršininkas, 4 skyrių vedėjai, buhalteris, inventorizatoriai, sekretorius, technikas, mašininkė, raštvedys, 2 pasiuntiniai, 3 pilių sargai.⁴³

⁴¹ Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas

⁴² Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.74

⁴³ 1942-03-19 KPAĮ viršininko A.Nezabitauskio raštas Švietimo valdybai// KPCA, F1, A.1, B.158, L29.

Minimu laikotarpiu KPAĮ teisinė padėtis buvo neaiški, nes sovietiniai teisės aktai nebegaliojo. Įstaiga tęsė savo darbą karo metu.

Vienas svarbiausių KPAĮ darbų – kultūros vertybių registravimas. Įstaigos darbuotojai, pasitelkę dailininkus (15 mokytojų dailininkų iš gimnazijų, Kauno Meno ir Amatų mokyklų), padaliję respublikos teritoriją į 13 apygardų, aplankė per 1200 dvarų.⁴⁴ 1942 m. KPAĮ atnaujino 1940-1941 m. pradėtą ir dėl karo laikinai nutrūkusį kultūros vertybių kaupimą dvaruose-bazėse (Apytalaukės dvare (Kėdainių apskr.), Ropo dvare (Pakruojis), Tytuvėnų dvare (Raseinių apskr.), muziejuose ir bibliotekose. Šiam darbui buvo telkiami apskričių viršininkai ir kiekvienai apskričiai paskirti KPAĮ įgaliotiniai. (Priedas Nr.2) 21 KPAĮ įgaliotinis buvo įpareigotas dvaruose suregistruotas vertybes gabenti į muziejus, talkinant muziejininkams, o šie turėjo rinkti žinias apie bolševikmečių ir per karą iš dvarų išgrobstytas bei sunaikintas kultūros vertybes.

Kultūros paminklų apsaugos įstaigos veikla vokiečių okupacijos metais buvo kultūros paminklų apskaita, kuri tokiomis sąlygomis visgi buvo galima (Priedas Nr.3). Apskaitytos daugiausiai kilnojamosios kultūros vertybės, nes buvo realus pavojus dėl jų išvežimo į užsienį, sunaikinimo ar kitokio dingimo. Kultūros paminklų tikrinimas ir priežiūra buvo daugiau atsitiktinio pobūdžio, KPAĮ veiklą įgyvendino pasitelkusi neetatinius darbuotojus – savo įgaliotinius apskrityse ir muziejų tarnautojus (dėl žinių stokos pagalbininkai vietose ne visuomet galėjo tinkamai įvertinti objektų vertę), paveldotvarkos darbai visai nevyko, nes tam nebuvo palankios karo sąlygos.

⁴⁴ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.74

II. Dvarų sodybų apsauga ir naudojimas sovietiniu laikotarpiu

1. Teisės aktai, reglamentuojantys dvarų sodybų, kaip architektūros paminklų, apsaugą

Dvarų sodybos ar atskiri dvaro pastatai buvo priskiriami architektūros paminklams, tik kelių objektų dalys įrašyti į istorijos, archeologijos ar dailės paminklų sąrašus, todėl bus daugiau apžvelgiama teisinė architektūros paveldo apsauga ir tuo suinteresuotos valstybinės institucijos.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Lietuvoje vėl įsitvirtino sovietų valdžia, buvo atgaivintos jos institucijos, sukurtos pirmosios okupacijos metu. 1944-01-25 Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr.32⁴⁵ buvo atkurti Švietimo liaudies komisariatas ir Meno reikalų valdyba prie LTSR LKT. 1944-04-25 įsteigta Architektūros reikalų valdyba prie LTSR LKT 1948-10-14 buvo priimtas LTSR Ministrų tarybos nutarimas Nr.184 „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“⁴⁶ (prieš tai toks pat nutarimas buvo priimtas TSRS MT (1948-10-14 Nr.3898), kuriuo Architektūros reikalų valdyba ir Meno reikalų valdyba buvo įpareigtos „sustiprinti architektūros ir meno paminklų apskaitos, apsaugos, restauravimo ir jų panaudojimo kontrolę“. Institucijos buvo įpareigtos „apskaityti iki 1949 m. išaiškintus paminklus, kurie turi būti įtraukti į valstybinius kultūros paminklų sąrašus“. Nutarimui įgyvendinti buvo patvirtinti *Kultūros paminklų apsaugos nuostatai*, kaip minėto nutarimo priedėlis. Šiuose nuostatuose buvo detalčiai nusakytas objektas (tarp kitų architektūros paminklų – rūmai, architektūros ansambliai, sodai-parkai, dvarų sodybos neminimos, tačiau buvo apibrėžiamos, kaip vienas iš minėtų objektų), apsaugos veiklą kontroliuojančios ir vykdančios institucijos, bendruose nuostatų dėsniuose reglamentuota kultūros paminklų sąrašų derinimo tvarka. Keli straipsniai skirti paminklų tvarkymo finansavimui ir jo šaltiniams, be to nurodytos kelios galimybės: piniginės lėšos, gaunamos iš paminklų panaudojimo kultūriniais ir ūkiniais tikslais, o nesant specialiųjų lėšų, naudotis vietiniais biudžetais. Visi architektūros paminklai pagal jų naudojimą skirstomi į 4 grupes: architektūros paminklai, kurie negali būti naudojami praktiniams tikslams; paminklai, kurie gali būti naudojami, bet išimtinai kaip mokslinės ir muziejinės-parodomosios įstaigos, išsaugant jų meninę-istorinę išvaizdą, aplinką ir vidinį įrengimą; architektūros paminklai, naudojami tikiybiniams apeigoms juose atlikti; paminklai, kuriuos galima naudoti ūkiniais tikslais, nepakenkiant jų saugumui ir nepažeidžiant jų istorinės-meninės vertės, perdavus šiuos paminklus nuomos pagrindais įstaigoms ir organizacijoms naudotis.

⁴⁵ 1944-01-25 LTSR LKT nutarimas Nr.32 „Dėl LTSR Liaudies komisarų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo“//LTSR Įstatymai ir nuostatai. Chronologinis rinkinys T.I.

⁴⁶ 1948-10-14 LTSR MT nutarimas Nr.184 „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“// LTSR AT ir MT žinios, 1949, Nr.8, 55 str.

Dauguma dvarų sodybų priklausė būtent šiai grupei, pagal apsaugos nuostatus su įmonėmis, kurioms perduodami naudotis architektūros paminklai turėjo būti sudaromos „Apsaugos-nuomos sutartys“ (Priedas Nr.4) bei „Apsaugos įsipareigojimai“. Minėtų įstaigų ir organizacijų vadovai buvo „pilnutinai“ atsakingi už paminklų išsaugojimą, remontą, sklypų, kuriuos užima paminklai sutvarkymą ir už reikiamos tų paminklų apsaugos organizavimą. Paminklams naudojamiems ne pagal pobūdį sugriuvus, ar kitaip nukentėjus, Architektūros reikalų valdybai pareikalavus jie turėjo būti atimami iš naudotojų, išieškant iš jų padarytą žalą. Architektūros paminklų remonto, atstatymo ir restauravimo darbai galėjo būti atliekami tik miestų ar apskričių vykdomųjų komitetų, Architektūros reikalų valdybai leidus. Ar architektūros paminklai naudojami pagal sąlygas nurodytas „Apsaugos-nuomos sutartyse“ ir „Apsaugos įsipareigojimuose“ turėjo prižiūrėti Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomieji komitetai per vietinius Architektūros reikalų valdybos organus – miestų ir apskričių architektus-inspektorius. Šios institucijos turėjo nustatyti aplink architektūros paminklus atitinkamas apsaugos zonas.

1961 m. rugpjūčio 21 d. LTSR MT priėmė nutarimą Nr.544 „Dėl Lietuvos TSR Respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“⁴⁷(Pakeistas LTSR MT 1963-01-21 Nutarimu Nr.46 - LTSR AT ir Vyriausybės žinios, 1963, Nr.4-41), kuriuo patvirtintas respublikinės reikšmės (pastabose pažymėta, kuriems suteikta visasąjunginė reikšmė) architektūros paminklų sąrašas.

Septintojo dešimtmečio viduryje Sovietų sąjungoje susiklostė labai įdomi situacija paminklo apsaugos srityje. Greta teisiškai pasenusių Kultūros paminklų apsaugos nuostatų Lietuva, Estija ir Baltarusija savarankiškai priėmė *Kultūros paminklų apsaugos įstatymus*⁴⁸. Kultūros paminklų apsaugos įstatymą LTRS Aukščiausioji taryba priėmė 1967-04-15⁴⁹. Jame įvardintas teisinio akto tikslas – „išsaugoti kultūros paminklus būsimoms kartoms ir tikslingai naudotis jais mokslo, kultūros, ūkio ir darbo žmonių auklėjimo reikalams“. Paveldosaugos objektą sudarė „mokslinę, istorinę ar kultūrinę vertę turintys kultūros paminklai, esantys valstybės apskaitoje ir jos saugomi“. Įstatyme pabrėžta, kad paminklų saugojimas ir globa yra garbinga visų piliečių pareiga. Kultūros paminklai suskirstyti į 4 tipologines grupes: archeologinius, architektūros, dailės ir istorijos, taip pat išskirtos 3 kategorijos pagal jų reikšmingumą – sąjunginės, respublikinės ir vietinės reikšmės.

⁴⁷ 1961-08-21 LTSR MT nutarimas Nr.511 „Dėl Lietuvos TSR Respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“// LTSR AT ir Vyriausybės žinios, Nr.24

⁴⁸ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. V., 2002, P.28

⁴⁹ 1967-04-15 LTSR AT priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas.

www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#ISTATYMAS (žiūrėta 2006-01-11)

Šiame įstatyme nurodyta principinė kultūros paminklų apsaugos valstybinė struktūra. Šiai veiklai vadovauja ir ją kontroliuoja Kultūros ministerija ir DŽDT VK (Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomieji komitetai) kaip vietiniai kultūros paminklų apsaugos organai. Skyriuje „Kultūros paminklų apsauga ir naudojimas“ reglamentuoti paminklo, jo naudotojo ir valstybinio reguliuotojo santykiai. Paminklo disponavimo būdo pakeitimas, tvarkymas, tvarkymo projektai, ūkinė veikla paminklo apsaugos zonoje ir kiti veiksmai turi būti derinami su Kultūros ministerija. Nusižengus nustatytai darbų vykdymo tvarkai, paminklo valdytojas „turi savo lėšomis pašalinti pakeitimus“, o „sužalojus paminklą ar jo apsauginę zoną, privalo atstatyti prieš tai buvusią būklę arba atlyginti padarytus nuostolius“.

Numatyta keletas išskirtinių kultūros paminklų apsaugos atvejų. Valstybei suteikta teisė išpirkti paminklą, jei šis yra ypač reikšmingas ir jį nusavinti, jei savininkas „paminklą neūkiškai laiko“ bei nereaguoja į pareikštas pastabas. Kaip išskirtinės apsaugos priemonė nurodyta paminklo perkėlimas ar nugriovimas, būtinai prieš tai atliekant mokslinius tyrimo ir fiksavimo darbus. Vietiniai kultūros paminklų apsaugos organai gali perduoti paminklus įstaigoms, įstaigoms ir organizacijoms naudotis tik Kultūros ministerijai leidus. Tuomet tos įstaigos įmonės, organizacijos ar piliečiai, kurių žinioje yra kultūros paminklai, tampa atsakingi už jų „išsaugojimą, savalaikį remontą ar restauravimą ir apsauginių zonų saugumą“. Įstatyme numatyta atskira sąskaita į kurią pervedamos lėšos, gautos už naudojamąsi kultūros paminklais ir nuostoliai, išieškoti už paminklų ir jų apsaugos zonų pažeidimą. Ši sąskaita skirta tik „kultūros paminklų remontui, restauravimui, moksliniam tyrimui bei apsaugai“. Kultūrinėms ir ūkinėms reikmėms naudojamų kultūros paminklų tvarkymas atliekamas jų naudotojų lėšomis (tik paminklų mokslinis tyrimas finansuojamas iš valstybės biudžeto). Nenaudojami kultūros paminklai, esantys kultūros ministerijos žinioje, tvarkomi valstybės biudžeto lėšomis. Sankcijos už šio įstatymo pažeidimą numato administracines baudas (50-100 rublių) ar baudžiamąją atsakomybę.

Šio *Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*⁵⁰ Kultūros ministro įsakymu Nr.387 buvo patvirtinta tik 1972-11-23. Instrukcijoje konkrečiai apibrėžta ir apibūdinta valstybinės paveldosaugos institucinė struktūra. Instrukcijos skirsnyje apie kultūros paminklų apsaugą reglamentuotos ir detalizuotos teisinės paminklų apsaugos priemonės. Su saugomų kultūros paminklų savininkais, valdytojais ir naudotojais turėjo būti surašomi saugojimo įsipareigojimai ir nuomos-apsaugos sutartys bei apžiūros aktai, kurie įpareigojo naudotoją ir teisiškai garantavo paminklo išsaugojimą. Apsaugos zonų nustatymas ir paminklinių lentų įrengimas papildė teisinių

⁵⁰ 1972-11-23 Kultūros ministro įsakymu Nr.387 patvirtinta Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija, www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#INSTRUKCIJA (žiūrėta 2006-01-11)

apsaugos priemonių įvairovę. Valstybei buvo suteikta teisė išpirkti ypač didelės kultūrinės vertės objektą ar per teismą jį paimti, jei „paminklas yra neūkiškai laikomas“. Kaip išskirtinė priemonė numatomas paminklo perkėlimas ar nugriovimas (būtinose sąlygose: inventorizavimas, mokslinis ištyrimas, perkėlimo mokslinė priežiūra, o nugriaunant galima reikalauti pagaminti tikslų maketą). Kultūros paminklų apsaugos priemonės papildė įstatymų pažeidimų ir kultūros paminklų sužalojimo sankcionavimas, kurį realizavo paveldosaugos institucijos ir teismai. Pažeidėjai baudžiami administracine tvarka, atlyginant padarytus nuostolius ar „atstatant pirmąją paminklo būklę“.

Vienas iš paminklų naudojimo tikslų nurodytas „Geresnis jų išsaugojimas“, tai reiškė, kad panaudojimas yra viena iš išsaugojimo priemonių. Instrukcija nurodo tris paminklų grupes panaudojimo požiūriu: draudžiamų panaudoti, panaudojamų tik mokslo ir muziejinėms įstaigoms, naudojamų bendriems kultūriniais ir ūkiniams tikslams. Trečiosios grupės objektų sąrašus ruošė vietos kultūros paminklų apsaugos organai ir derino su centrine institucija. Nurodyti atvejai, kai griežtai draudžiama naudoti kultūros paminklus, nes netinkama panauda gali juos sunaikinti. Kiekvieno naudojamo kultūros paminklo eksploatacijos režimas buvo užfiksuojamas nuomos-apsaugos sutartyje ar įsipareigojime saugoti, todėl jų išsaugojimą ir tinkamą naudojimą bei savalaikį tvarkymą garantavo naudotojas. Nenaudojami kultūros paminklai buvo tvarkomi valstybės biudžeto lėšomis.

Tyrimas, remontas, konservavimas ir restauravimas apibrėžti kaip „paminkliniai darbai, kuriuos turi vykdyti specializuotos organizacijos ir jų kryptį lemia kolektyvinė paveldosaugos specialistų nuomonė“. Šių darbų tikslas – išsaugoti paminklą „jo autentiškumą – istorinį originalumą“, „gerinant jo būklę, likviduojant buvusias ir esamas sužalojimus“ ir kad jį galima būtų naudoti. Paminkliniams darbams atlikti būtina projektavimą pagrįsti išsamiais paminklų mokslinio tyrimo rezultatais. Į mokslinio tyrimo, projektavimo darbų apimtį įeina paminklo mokslinis inventorizavimas, istorinės, archyvinės ir ikonografinės medžiagos rinkimas, paminklo istorinės, meninės vertės patikslinimas ir nustatymas, būtini žvalgybiniai natūros tyrimai.

Remonto tikslas – pratęsti paminklo tolesnį egzistavimą, nekeičiant paminklo dalių ar detalių. Ši priemonė neturi paminklinės specifikos. Konservavimo tikslas yra išsaugoti ir sutvirtinti autentišką paminklą, naudojant technines priemones ir mokslo pasiekimus. Tai specialūs paminkliniai darbai, kuriuos reikia projektuoti, be to jų metu paminklas tyrinėjamas. Restauravimas – „paminklo atnaujinimo darbai, kuriais siekiama maksimaliai išsaugoti autentišką paminklą, išryškinti jo istorinę-meninę reikšmę, griežtai remiantis mokslu pagrįstais paminklo dokumentiniais duomenimis“. Instrukcijoje nurodomas šios priemonės taikymo būdas – fragmentinis, t.y. „dalinis restauravimas, maksimaliai jungiant natūros autento dalis“. Reikalaujama, kad restauruotos dalys

skirtusi nuo originalo ir kartu sudarytų estetišką paminklo visumą. Hipotezėmis ir analogijomis, o ne dokumentiniais duomenimis pagrįsti darbai vadinti rekonstravimu, „Išimtiniais atvejais“ naudojamu kultūros paminklams išsaugoti. Pritaikymo darbai dažniausiai atliekami pastato viduje, maksimaliai saugant paminklą ir jo elementus bei kuo mažiau keičiant ir pridėdant naujų elementų. Reikalaujama, kad nauji elementai būtų šiuolaikiškų meninių-architektūrinių formų ir su paminklu sudarytų darnią visumą. Išskirta darbų grupė, naudojama išskirtiniais atvejais – atstatymas ar rekonstravimo darbai.

Instrukcijoje reglamentuoti darbai, atliekami atskiroms kultūros paminklų tipologinėms grupėms. Istorijos ir architektūros paminklams taikomos visos paminklinės tvarkymo priemonės. Paminklinius darbus atlikusios organizacijos baigę darbus paminkliniuose objektuose privalo pristatyti raštišką ataskaitą su fotofiksacija darbų pradžioje, jų metu ir juos atlikus.

Instrukcijos II skyriuje reglamentuotos archeologinių, architektūros, dailės ir istorijos paminklų apsaugos specifinės priemonės. Architektūros paminklai apibūdinti, kaip „apibrėžtam istoriniam laikotarpiui ar stiliui būdingi visų paskirčių pastatai ir statiniai. Kultūros paveldo architektūros objektai sugrupuoti į gynybinius, visuomeninius, gyvenamuosius, pramoninius-ūkinius, buvusius dvarus, parkus ir architektūrinę-urbanistinę reikšmę turinčius kompleksus, miestus ar jų istorinius centrus, gyvenvietes, kaimus ar jų dalis. Pabrėžta būtinybė „išsaugoti ne tik autentiškas architektūros paminklo išorės ar vidaus formas (konstrukcijas). Detales ar fragmentus (kad ir įvairių stilistinių laikotarpių), bet ir maksimaliai autentiškas medžiagas ir jų konstrukcinius sprendimus“.

Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcijoje įstatymiškai apibrėžta Lietuvos tuometinė valstybinė paveldosauga, t.y. institucijos, jų teisės ir pareigos, kultūros paminklų apsaugos priemonės: apsauga, apskaita (teisinės priemonės), panaudojimas, tyrimas, remontas, konservavimas, restauravimas ir atsakomybė už įstatymo pažeidimus.

1977 m. gruodžio 22 d. patvirtintas *LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*⁵¹, parengtas pagal tokį pat anksčiau TSRS priimtą įstatymą, papildant jį 15 straipsnių, kad atitiktų Lietuvos paveldosaugos specifiką. Įstatymas beveik visai atitinka 1967 m. priimtą Kultūros paminklų apsaugos įstatymą, tik naujojo įstatymo formuluotės bendresnio pobūdžio. Įstatymo tikslas – „reguliuoti visuomeninius santykius paminklų apsaugos ir naudojimo srityje“. Apsaugos objektas papildė dokumentiniais paminklais, kurių apsaugą realizuoja Archyvų valdyba. Didelis dėmesys skirtas aktyviam visuomeninių organizacijų ir piliečių dalyvavimui paminklų apsaugoje. Reglamentuota paminklo panauda ir sąlygos, tai įvardinta kaip viena

⁵¹ Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas.

www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id...

pagrindinių „paminklų išsaugojimą užtikrinančių“ prielaidų. Įstatyme nusakytos ir kitos išsaugojimo priemonės: restauravimas, konservavimas, remontas, tyrimas, apsaugos zonų nustatymas. Būtina miestų ir gyvenamųjų vietovių, kuriose yra kultūros paminklų, išplanavimo ir užstatymo dokumentus derinti su atitinkamais kultūros paminklų apsaugos organais. Reglamentuotas paminklų nugriovimas, perkėlimas, pakeitimas bei išsaugojimas, vykdamas statybos ir kitus darbus. Numatytos sankcijos už šio įstatymo pažeidimus. Poįstatyminis teisės aktas, priimtas 1986-05-13 - TSRS Kultūros ministerijos patvirtinta *Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*⁵². Šis dokumentas iš esmės atitiko prieš 10 metų įteisintą Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukciją. Penktame skyriuje reglamentuotas restauravimo darbų organizavimas, išvardintos šių darbų rūšys: konservavimas, restauravimas, atkūrimas, remontas, pritaikymas.

Galima teigti, kad 1967-1972 m. buvo sukurti valstybinės paveldosaugos teisiniai pagrindai, kurie buvo pritaikyti Lietuvos paveldosaugos specifikai. Buvo apibrėžtas apsaugos objektas, paveldosaugos institucijų sandara, teisės ir pareigos, numatytos kultūros paminklų išsaugojimo priemonės bei sankcijos už pažeidimus. 1977 m. ir 1986 m. priimti teisės aktai iš esmės pakartojo ankstesnius, tik dešimtmečiu vėliau, šie teisės aktai galiojo iki 1995 m.

Nei viename iš čia paminėtų teisės aktų buvusios dvarų sodybos neišskirtos kaip atskiras paveldosaugos objektas, jų apsauga buvo reglamentuojama, kaip architektūros paminklų apsauga. Kadangi į LTSR Istorijos ir kultūros paminklų sąrašą buvo įrašyta tik labai maža dalis tuomet egzistavusių dvarų sodybų, galima kalbėti tik apie nedidelės dvarų sodybų paveldo dalies paveldosaugos reglamentavimą.

Praktikoje įstatymai dažnai būdavo ignoruojami ir negalėjo realiai užtikrinti kultūros vertybių apsaugos. Žinomas tik vienas teisinis šios srities konfliktas dėl architektūros paminklo nuomos sutarties nesilaikymo (Vyriausiajai farmacijos valdybai už atsisakymą remontuoti Misionierių bažnyčios, kurią ši institucija naudojo kaip vaistų sandėlį, prakiurusį stogą). Tai, matyt, buvo išskirtinis atvejis ne tik Lietuvoje, bet ir visoje SSRS. Žalojimo atveju, kitomis, „švelnesnėmis“ kultūros vertybių niokojimo aplinkybėmis (apleidimo, nugyvenimo, nesirūpinimo) įstatymų nuostatos praktiškai nebuvo taikomos. „Nėra atveju, kad kultūros paminklas būtų imamas iš vieno naudotojo ir perduodamas kitam, kad paminklas būtų atperkamas (kad ir priverstinai) iš savininko, jei tas jo netvarko“, - konstatavo žurnalistas A.Staponkus.⁵³

⁵² 1986-05-13 TSRS KM įsakymų Nr.203 patvirtinta Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.81

⁵³ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. P.264-265.

2. Valstybinės paveldosaugos, paveldotvarkos institucijos sovietinėje Lietuvoje

Sovietų okupacijos laikais paminklosauga Lietuvoje buvo kuriama iš naujo, jau pagal sovietinę sistemą ir jos teisinius aktus (Priedas Nr.5). Nustoję galioti 1940 m. liepos 20 d. priimtas Lietuvos kultūros paminklų apsaugos įstatymas, nes jis buvo priimtas prieš Lietuvos prievartinį įjungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį⁵⁴. Kaip minėta 1944 m. buvo atgaivintas Švietimo liaudies komisariatas bei meno reikalų valdyba prie LTSR LKT. Tais pat metais įsteigta Architektūros reikalų valdybai prie LTSR LKT pavedama koordinuoti, kontroliuoti ir vadovauti veiklai, susijusiai su architektūra, „architektūros paminklų apsaugos ir restauravimo reikalais“⁵⁵. Šios valdybos nuostatuose numatytas „vadovavimas architektūros paminklų ir su jais susijusių monumentalinės paminklų tapybos, skulptūros ir dekoratyvinio meno apsaugai ir restauravimui Respublikos teritorijoje“⁵⁶. Valdybos struktūroje numatyta įsteigti Architektūros paminklų apsaugos skyrių, kuris organizuotų ir įgyvendintų „architektūros paminklų apskaitą, apsaugą ir restauravimą, paruoštų ir pateiktų Valdybos viršininkui tvirtinti priemones paskirtiems respublikiniams ir vietiniams architektūros paminklams apsaugoti ir panaudoti“, sudarytų ir pateiktų tvirtinti paminklų restauravimo tvirtinimo planus ir kontroliuotų jų realizavimą, „populiarizuotų architektūros paminklų apsaugą bei vadovautų jai priklausančioms dirbtuvėms bei kitoms architektūros paminklų restauruojančioms įstaigoms“. Architektūros reikalų valdybos padaliniai vietose – miestų vykdomųjų komitetų architektūros reikalų skyriai ir miestų vyriausiųjų architektų valdybos.⁵⁷

1944 m. rugsėjo 1 d. posėdyje nuspręsta, kad nuo spalio 11 d. KPAĮ išsineša iš Meno reikalų valdybos prie LKT žinios ir „su jos personalu, mokslinė medžiaga, braižybos instrumentais ir fotolaboratorija pereina Švietimo Liaudies Komisariato žinion, išskyrus tos įstaigos Architektūros skyrių“, o KPAĮ „Architektūros skyrius su jo ikišioline kompetencija, personalu, bylom, mokslinė medžiaga, techninėmis priemonėmis ir inventorium pereina Architektūros valdybos prie LKT žinion“⁵⁸.

E.Riaubienės teigimu nutarimais ir potvarkiais buvo siekta suformuoti paveldosaugos struktūrą, kurioje trys institucijos būtų atsakingos už skirtingų kultūros paminklų tipologinių grupių apsaugą: meno reikalų valdyba – meno paminklais, Kultūros-švietimo įstaigų komitetas – archeologiniais ir kultūros paminklais, Architektūros valdyba – architektūros paminklais. Tačiau tik

⁵⁴ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.26

⁵⁵ 1944-04-05 LTSR LKT nutarimas Nr.46 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR LKT nuostatų patvirtinimo“//LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1945 01-02, Nr.2 (33).

⁵⁶ 1945-02-15 LKT nutarimas Nr.75 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR LKT įsteigimo“//LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1944 01-12, Nr.1 (6).

⁵⁷ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.79

⁵⁸ 1944-09-01 Tarpžinybinės komisijos posėdžio protokolas//KPCA, F.1, A.1, B.209, L.77.

Architektūros reikalų valdybos nuostatuose buvo aiškiai deklaruotas institucijos vadovavimas architektūros paminklų apsaugai ir restauravimui. Pagal 1949-03-21 Nutarimą Nr.184 Architektūros reikalų valdyba ir Meno reikalų valdyba buvo įpareigtos „sustiprinti architektūros ir meno paminklų apskaitos, apsaugos, restauravimo ir jų panaudojimo kontrolę“. Visos trys buvo įpareigtos „apskaityti iki 1949 m. išaiškintus paminklus, kurie turi būti įtraukti į valstybinius kultūros paminklų sąrašus“.

Trys institucijos savo veiklą realizavo pagal teisiškai reglamentuotas struktūras, kurios neturėjo jungiančio struktūrinio elemento (koordinuojančios institucijos). Kai kurie archeologijos ir istorijos paminklai kvalifikuoti kaip architektūros paminklai, bet juos prižiūrėjo skirtingos institucijos. Taigi dėl bendrų kultūros paminklų tipologinių grupių požymių reikėjo tiesioginio ryšio tarp juos tvarkančių institucijų, bet tokio ryšio nebuvo.⁵⁹

1950-10-24 LTSR Ministrų taryba priėmė nutarimą dėl Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės (MRGD) prie Architektūros reikalų valdybos organizavimo⁶⁰. Šios dirbtuvės uždavinys – restauruoti, konservuoti ir remontuoti architektūros paminklus ir kitus kultūros paminklus prieš tai atlikus mokslinį tiriamąjį darbą. 1953 m. padaugėjęs restauracinių darbų MRGD išplėsta ir sukurtas „moksliniai gamybinis sektorius“. Dirbtuvės turėjo suaktyvinti kultūros paminklų tvarkymo veiklą.⁶¹ 1950-1955 m. dirbtuvė galėjo atlikti tik avarinius ir konservavimo darbus, kurie buvo būtini apsaugant paminklus nuo tolesnio irimo. Taip pat buvo restauruojami senieji paminklai, apgriauti karo metu.

Architektūros reikalų valdyba veikė per savo struktūrą. Iki 1950 m. vietos padaliniai buvo miestų vykdomųjų komitetų architektūros reikalų skyriai ir su jais susiję miestų vyriausiųjų architektų valdybos. Tokia vietinių institucijų struktūra nukreipta į miestų teritorijose buvusius architektūros paminklus. 1950-1953 m. suformuota vietos padalinių sistema – sričių architektūros skyriai ir miestų vyriausiųjų architektų valdybos – jau apėmė ne tik miestų, bet ir kitas teritorijas.

1953 m. LTSR AT įsaku buvo sujungta Meno reikalų valdyba, Kultūros-švietimo įstaigų komitetas ir dar keletas institucijų ir iš jų suformuota Kultūros ministerija. Į Kultūros ministerijos funkcijas įėjo istorijos, archeologijos bei meno paminklų apsaugos ir jų restauravimo organizavimas.

⁵⁹ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.83

⁶⁰ 1950-10-24 LTSR MT nutarimas Nr.958 „Dėl mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės įkūrimo“// LVLMA, F.342, A.1, B.1584, L.23.

⁶¹ Nemėžio dvaras.F.3, Ap.1, B. 172, Plikšių dvaras. F.3, Ap.1, B.213. Šiose ir kt. bylose minima, kad MRGD neatliko atlikti remonto darbus dvaruose, motyvuodamos darbų pertekliumi, ar vilkindamos remontą atlikimą.

LTSR Ministrų tarybos 1953-10-06 nutarimu Nr.770 patvirtinti nauji Architektūros reikalų valdybos prie LTSR MT nuostatai⁶². Šie nuostatai papildė Architektūros paminklų apsaugos skyriaus funkcijas galimybe „ruošti ir teikti tvirtinti priemones atskiriems sąjunginės reikšmės architektūros paminklams apsaugoti ir naudoti“. Architektūros reikalų valdyboje suformuoti struktūriniai padaliniai – Tarprajoniniai architektūros reikalų skyriai: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių. Į šių skyrių funkcijas įėjo vadovavimas architektūros paminklų apskaitai, restauravimui ir panaudojimui bei šių darbų kontrolė. Architektūros reikalų valdybos vietiniais organais numatyti miestų vykdomųjų komitetų statybos ir architektūros reikalų skyriai bei rajonų architektai prie rajonų vykdomųjų komitetų. Miesto vykdomojo komiteto statybos ir architektūros reikalų skyriaus nuostatuose nurodoma, kad į skyriaus darbo sritį įeina miesto teritorijoje esančių architektūros paminklų apsaugos, konservacijos bei teisingo jų eksploatavimo užtikrinimas. Rajono architekto prie rajono vykdomojo komiteto pareiga yra užtikrinti rajono teritorijoje esančių architektūros paminklų apsaugą, konservaciją bei teisingą jų eksploatavimą.

Pagal 1953 m. patvirtintus Architektūros reikalų valdybos prie LTSR MT nuostatus, buvo decentralizuotas vadovavimas architektūros ir statybos sritims, sukuriant tarprajoninius architektūros reikalų skyrius, kuriems be kitų plačių uždavinių pavesta vadovauti ir architektūros paminklų apskaitai, restauravimui bei panaudojimui ir kontroliuoti šį darbą. 1955 m. Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete organizuotas struktūrinis padalinys – Valstybinė architektūros paminklų apsaugos inspekcija, kuri buvo centrinė šios rūšies paminklų apsaugos įstaiga, kuri kaupė medžiagą, atliko paminklų matavimus, fiksavo jų būklę, išduodavo leidimus tvarkyti, organizavo parodas ir kt. Visuomeniniams inspektoriams buvo iškelti architektūros paminklų apsaugos inspektavimo uždaviniai ir suteikti įgaliojimai, prilygstantys valstybinio architekto-inspektoriaus teisėms. Gaila, tačiau ši veikla nebuvo aktyvi.

1967 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymui įgyvendinti buvo įsteigta etatinė Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba (MMKPAT), atsakinga už kultūros paminklų apskaitą, inventorizaciją, dokumentacijos kaupimą ir metodinį darbą. Paskui MMKPAT tapo Kultūros paveldo centru. Tai buvo pirmoji tokio pobūdžio įstaiga atskiroje sovietinėje respublikoje. Maskvoje veikė sąjunginė taryba.

Septintajame dešimtmetyje atsirado realių galimybių steigti seniai planuotas paminkloausgos tarnybas atskirose vietovėse. 1966 m. buvo įkurta Kultūros paminklų apsaugos inspekcija Vilniuje, Kaune, 1970 m. – Klaipėdoje. 1969 m. valstybiniuose muziejuose įsteigiamos paminkloausgos mokslinių bendradarbių pareigybės. Nuo 1975 m. pareigybės buvo plečiamos taip,

⁶² 1953-10-06 LTSR MT nutarimas Nr.770 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR MT nuostatų patvirtinimo“// LTSR įstatymai. AT prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys T.4, V., 1957.

kad po vieną darbuotoją būtų visų rajonų Kultūros skyriuose ir Neringos mieste (iš viso dirbo 45 vyr. kultūros paminklų apsaugos metodininkai).⁶³

Valstybinės paveldosaugos institucinė struktūra, kuomet už kultūros paminklų apsaugą atsakinga viena institucija imta formuoti 1963 m. Nuo tada už paminklų apsaugą buvo atsakinga centrinė institucija – Kultūros ministerija. Paveldosaugos institucijos vykdė kultūros paminklų priežiūrą ir tvarkymo darbų kontrolę. Miestų ir rajonų Vykdomųjų komitetų kultūros skyriai per įgaliotus asmenis realizavo jiems pavaldžioje teritorijoje esančių paminklų teisinę apsaugą, apskaitą ir propagavimą, o valstybiniam muziejams pavedant paminklų tyrimo, mokslinės medžiagos rinkimo ir propagavimo veiklą. Miestuose buvo įkurtos kultūros paminklų apsaugos inspekcijos, nes miestuose buvo daugiausiai ūkiškai nenaudojamų objektų. Inspekcijoms buvo suteikti didesni įgaliojimai tuo pačiu ir pareigos. Be teisinių apsaugos priemonių įgyvendinimo ir kontrolės, apskaitos organizavimo inspekcijos atliko paminklų tyrimus, išduodavo leidimus juos tvarkydavo bei sudarydavo objektų tyrimo ir tvarkymo darbo planus.⁶⁴

1963-1990 metais pagal veiklos kryptis buvo sudaryta diferencijuota valstybinė paveldosaugos struktūra. MMKPAT tapo iš dalies vadovaujančia ir vykdančia institucija, jos sudėtyje veikė Archeologijos, architektūros, dailės ir istorijos sekcijos.

1950 m. buvo įkurta Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė, jos funkcijos buvo tirti ir restauruoti objektus, užtikrinant autentiškumo išsaugojimą. Dirbtuvėje buvo organizuoti du skyriai – mokslinio tyrimo ir projektavimo bei restauravimo darbų, šie skyriai vėliau turėjo apimti visus tyrimo, projektavimo ir praktinio projektų realizavimo darbus⁶⁵. 1969 m. Dirbtuvė perorganizuota į Paminklų restauravimo valdybą. Iš Kaune buvusios statybinės-restauracinės aikštelės susikūrė savarankiška Kauno restauracinė dirbtuvė. Buvusio valdybos mokslinio tyrimo ir projektavimo skyriaus pagrindu įkurtas Paminklų konservavimo institutas (PKI), kuriame organizuoti archeologijos, polichromijos, fotogrametrijos, informacijos ir kiti skyriai, chemijos ir fizikos laboratorijos, o Kaune ir Klaipėdoje įsteigti instituto skyriai. Šiame institute jau nuo 1968 m. veikė atskiras dvarų sodybų projektuotojų skyrius.⁶⁶ Restauracinės dirbtuvės pradėta organizuoti atskiruose miestuose, arčiau restauruojamų objektų: 1972 m. – Klaipėdoje, 1978 m. – Biržuose, 1979 m. – Trakuose, 1979 m. – Kėdainiuose.

1975 m. įkurtas Respublikinis kultūros paminklų restauravimo trestas, kuris turėjo pakeisti Paminklų restauravimo valdybą. E.Riaubienė teigia, kad tresto paskirtis – koordinuoti įvairių restauravimo dirbtuvių paminklotvarkos veiklą, t.y. atlikti administracines funkcijas,

⁶³ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.28

⁶⁴ Pažyma apie miestų kultūros paminklų apsaugos inspekcijų veiklą, 19725-02-02 // LVLMA, F.342, Ap.1, B.2412.

⁶⁵ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.96

⁶⁶ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.32

priimant iš organizacijų užsakymus, juos klasifikuojant ir perduodant PKI, kuris visapusiškai ištiria numatomą restauruoti objektą ir pateikia šiuo klausimu savo pasiūlymus.⁶⁷

Nors sovietmečiu ir buvo skelbiamas populistinis lozungas apie visų kultūros turtų priklausymą jų tikrajam šeimininkui – „liaudžiai“, tačiau pasąmoningai, matyt, vis nebuvo apsisprendžiama, ar išnaudotojų klasės paveldą traktuoti kaip kompensaciją už praeityje patirtas skriaudas, ar laikyti nežaboto keršto jiems įrankiu.

Pamatinė proletkultininkų pozicija buvo totalus praeities atmetimas ir naujos kultūros kūrimas, o 1940 m. pradėta ir po karo pratęsta stalininio pavidalo Lietuvos sovietizacija kaip tik ir buvo nukreipta prieš ankstesnę „buržuazinę“ santvarką, tuo pačiu diegiant naujos sovietinės gyvenamos ir pasaulėžiūros standartus. (Priedas Nr.6)

Daugeliu atvejų beatodairiškas senosios kultūros atmetimas buvo palankus nebaudžiamam sakralinių ir dvaro vertybių išgrobstymui ir atviram naikinimui⁶⁸.

3. Dvarų sodybų apskaita 1944-1990 m.

Norint paveldui suteikti teisinę apsaugą, atliekama jo apskaita, kurią sudaro paieškos, nustatymo, įvertinimo, inventorizavimo ir registravimo procedūros. Atliekant kultūros paveldo apskaitą, svarbiausiai nustatyti ir išryškinti tuos požymius, kuriuos turėdami kultūros paveldo objektai įgyja visuomeninę ir kultūrinę reikšmę ir gali būti skelbiami saugoti, įrašant juos į teisinės apskaitos dokumentus.⁶⁹

Kaip jau buvo minėta ankščiau 1940 m. įsteigta KPAĮ, kurios pagrindinis nuveiktas darbas, ką ji galėjo padaryti okupacijų ir karo metu – kultūros paveldo objektų apskaita. Taip pat buvo minėta, kad didžiausias dėmesys buvo skiriamas kilnojamųjų kultūros vertybių apskaitai ir apsaugai, tačiau architektūros objektai taip pat nestokojo dėmesio, tai liudija faktas, kad KPCA daugumoje iš ten esančių dvarų dokumentų bylų yra tuo laikotarpiu užpildyti paminklo apskaitos lapai⁷⁰. Po 1949 m. LTSR MT Nutarimo Nr.184 priėmimo didelis dėmesys skirtas visų kultūros paminklų apskaitai, tai, kad jau 1950 m. buvo sudarytas pirmasis (kokį pavyko rasti) „Paimtų valstybės globon Lietuvos TSR architektūros paminklų sąrašas⁷¹“, patvirtintas Architektūros reikalų valdybos prie LTSR LKT Viršininko ir Architektūros paminklų apsaugos skyriaus Viršininko, patvirtina, kad sąrašas neatsirado per metus laiko. Minėtą sąrašą sudarė 475 objektai. Anot E.

⁶⁷ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.97

⁶⁸ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. P.170.

⁶⁹ Lamauskas A., Bučas J., Drignelis L., Kultūrologiniai kraštovaizdžio ir architektūros paveldo tyrimai. Kaunas, Technologija, 2003, P.16

⁷⁰ KPCA, F1, Ap.1, B.9 ir kt.

⁷¹ Paimtų valstybės globon Lietuvos TSR architektūros paminklų sąrašas, 1950 // LVLMA, F.204, Ap.1, B57L.5-17

Riaubienės didžiausias dėmesys buvo skirtas miestuose esantiems architektūros objektams. Tiesa, Vilniaus mieste yra 125 (26%) , o Kaune 39 (8%) sąrašo objektai, tačiau dvarų sodybų objektų (rūmai, kartais parkas) yra taip pat nemažai – 95. Įvertinant tai, kad jie yra dažniausiai provincijoje (tik Fredos dvaras pačiame Kaune), tai sudaro beveik trečdalį ne didžiuosiuose miestuose esančių architektūros paveldo objektų. Gal tai galima paaiškinti tuo, kad dar nebuvo taikomos J.Glemžos minimos sankcijos (1960 m.) Lietuvos paminkloaugininkams^{72?} Kalbant apie 1950 m. architektūros paminklų sąrašą, reiktų paminėti, kad lyginant su 1973 m. sąrašu⁷³ apie 50 dvarų pavadinimų jame nepavyko aptikti⁷⁴. Lyginant su dabartiniais sąrašais negalima nepaminėti, kad „ankstyvojo“ sovietmečio sąrašai iki 1973 m. nebuvo stabilūs, archyvuiniuose dokumentuose galima pastebėti ne vieną pastabą „siūloma išbraukti iš sąrašo“ arba „siūloma neįtraukti“, kas, matyt, buvo daroma. Tuo galima būtų paaiškinti tokį didelį skaičių „pradingusių“ iš paminklų sąrašų dvarų objektų.

1961 m. buvo patvirtintas Respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas, papildytas 1963 m. LTSR MT nutarimu Nr.511. Į šį sąrašą buvo įrašytas 31 dvarų sodybų paveldo objektas, iš kurių 20 kompleksinių (ansambliai), kiti be parko, arba tik dvaro rūmai ir parkas, rūmai ir vartai. Du objektai esantys respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašė yra ir respublikinės reikšmės istorijos paminklų sąrašė, patvirtintame 1969 m.

Respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas beveik be pakeitimų (Čiobiškio dvaro sodyba (Širvintų r.) įrašyta į vietinių paminklų sąrašą) yra 1973 m. išleistame LTSR Kultūros paminklų sąrašė. 1971 m. Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegija patvirtino LTSR vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašą, kuriame yra 40 vienas objektas priklausęs buvusioms dvarų sodyboms, iš jų 18 objektų įvardinti buv. dvaro pastatų ansambliais, sąrašė yra pastatų, priklausiusių dvarų ar palivarkų sodyboms, tačiau taip neįvardintų Alvito (Vilkaviškio r.) buv. spirito varyklos kompleksas, Norviliškių (Šalčininkų r.) buv. vienuolynas ir varpinė todėl sunku nustatyti tikrą buvusių dvaro sodybų atskirų elementų įrašytų į sąrašą skaičių. Nuo 1978 m. iki 1990 m.⁷⁵ papildomai į sąrašą buvo įtraukti 53 atskiri buv. dvarų sodybų elementai ar kompleksai (tame skaičiuje pvz. Lentvario dvaro sodyba paminėta 3 kartus įtraukiant po kelis jos elementus). Per tą patį laikotarpį įvairiais Kultūros ministerijos kolegijos nutarimais iš sąrašo išbraukti 13 dvarų sodybų paveldo objektų, daugiausia sunykusių, tačiau yra ir tokių kurių paminkline verte buvo suabejota (Plungės dvaro sodybos muzikos mokykla ir vandens malūnas,

⁷² Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.27

⁷³ Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas, V., 1973 m.

⁷⁴ Gali būti, kad pavadinimai nurodyti netiksliai, rašytas dvaro pavadinimas, o vėlesnis pavadinimas – pagal vietovę, be to sunku atsekti pavadinimus dėl skirtingo administracinio Lietuvos suskirstymo: 1950 m. sąrašė – apskritys, o 1973 m – rajonai, kurių teritorijos skyrėsi.

⁷⁵ Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990 m.) II dalis, Savastis, V., 1993

Padubysio (Raseinių r.) dvaro rūmai ir svirnas). Apibendrinamas sovietinio laikotarpio kultūros paminklų sąrašo spragas J. Bučas teigė, kad jis buvo skirtas ne plačiajai visuomenei, o tarnybiniam naudojimui, tuo pačiu ignoruodamas esminę vertybių apsaugos nuostatą, kad apsauga be viešojo pažinimo yra neprasminga⁷⁶.

Kaip jau minėta, didžiausias darbas dvarų sodybų inventorizavime ir įvertinime buvo pradėtas 1985 m. Paminklų restauravimo instituto, tačiau realiai sąrašas pasipildė jau Nepriklausomos Lietuvos laikais. Susipažinęs su „sovietiniu“ registru Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos rengimui vadovavęs R. Stulpinas negailėjo jam kritikos⁷⁷. Anot jo, į Lietuvos kultūros paminklų sąrašą ir visus jo priedus įtraukta 112 sodybinių ansamblių, jų fragmentų arba pavienių elementų kaip istorijos, archeologijos, dailės ir architektūros paminklai. Palyginimui 1989 m. R. Stulpino buvo užregistruota 3342 Lietuvoje buvusių dvarų ir palivarkų sodybų, jų fragmentų ir žinomų vietų⁷⁸. Buvusio Valstybinio gamtos apsaugos komiteto 1986-03-24 įsakymu Nr.18 „Dėl Lietuvos TSR valstybinių gamtos paminklų (parkų)“ 203 sodybinių ansamblių dalys (parkai) patvirtinti kaip gamtos paminklai. Didelė dalis paminklų sudubliuota (bendras paminklų skaičius 231). Puikiai susipažinęs su sovietine dvarų sodybų apsauga R. Stulpinui nesuprantami pavienių ansamblių kompleksinių dalių, traukiamų į paminklus, vertinimo kriterijai (o gal jų nebuvimas?). Kaip suprasti ir paaiškinti, kodėl stambiose ir kompleksiškose Taujėnų (Ukmergės r.), Vilkėnų ir Švėkšnos (Šilutė r.), Kretingos, Kelmės, Panemunio (Rokiškio r.), Bistrampolio (Panevėžio r.) buvusių dvarų sodybose paminklais paskelbti tik rūmai (kartais su vartais), prie kai kurių pridėjus arba nepridėjus parką? Kodėl ypač stambiose Lentvario (Trakų r.), Glitiškių (Vilniaus r.), Gruzdžių (Šiaulių r.), Leipalingio Lazdijų r.) sodybose tik kai kurių pastatų grupės yra paminklinės, o kiti pastatai – ne? Dešimtimis galima vardinti buvusių dvarų kompleksiškai išlikusias sodybas, kuriose parkai yra gamtos paminklai, o puikūs pastatų ansambliai architektūros paminklais nepaskelbti. Negalima, remiantis žinybine specifika, vienu siauru vertinimo kriterijumi arba tiesiog neišmanymu ardyti vientiso komplekso, voliuntaristiškai vieną jo dalį laikyti vertinga, o kitą – ne.⁷⁹

Apibendrinant galima įvardinti svarbiausias sovietinės paminklų apskaitos problemas:

Pirmiausia reikia paminėti, kad neištrauktiems į sąrašą objektams (o tokių buvo didžioji dalis) jokia teisinė apauga nebuvo suteikiama; Apskaita neatspindėjo viso Lietuvos dvarų sodybų tinklo, į sąrašus įtraukta nedidelė dalis objektų; Neaiškūs atrankos kriterijai įrašant į sąrašus; Nepaisyta dvarų sodybų kompleksiškumo.

⁷⁶ Bučas J. Ar mus tenkina buvęs sąrašas? // Naujasis dienovidis, 1993, Nr.31. P.13.

⁷⁷ Stulpinas R. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai. P.51.

⁷⁸ Stulpinas R. Sodyba – dvasios raiška // Lietuvos bajoras, 1996, Nr.2. P.12.

⁷⁹ Stulpinas R. Sodyba – dvasios raiška. P.52

Tačiau svarbiausia problema buvo ta, kad objekto įtraukimas į sąrašus visai nereiškė jo išsaugojimo. Galima paminėti Santeklių dvarą (Akmenės r.) (Priedas Nr.7), Klabinių dvaro malūną (Molėtų r.), Grybų dvarą (Švenčionių r.), kurių neišsaugojo įrašymas į sąrašą. Galima tik įsivaizduoti, kiek sovietmečiu sunyko „nesąrašinių“ dvarų sodybų paveldo objektų.

4. Dvarų sodybų valdytojai ir naudotojai iki 1990 m.

Kiekvieno turto, koks jis bebūtų, būklė ir tvarkymas priklauso nuo to ar jis turi šeiminingą ir kas tas šeiminingas yra. Neveltui prie teisės aktų, reglamentuojančių dvarų apsaugą paminėtas dekretas dėl žemės nacionalizavimo. Nacionalizuota buvo ne tik žemė, bet ir dvarų sodybų pastatai, nes jų savininkai jei nepasitraukė iš Lietuvos prieš karą ir nesuspėta jų išstremti į Rusijos platybes, tai suskubo traukiantis frontui palikti savo turėtą nekilnojamą turtą ir pasitraukti į Vakarų. Todėl dvarų sodybų nekilnojamasis turtas kaip ir žemė perėjo naujos, sovietinės valstybės nuosavybėn.

1940 m. rudenį dvarai, net esant tikriesiems savininkams, buvo dalinami įvairioms institucijoms, įmonėms ar ūkiams. Biržų Astravo dvaras, nors savininkai buvo (Tiškevičiaus našlė ir sūnus išnuomoję agronomui Variakojui), buvo nusavintas ir perduotas „Siūlo“ fabrikui, kuris jau po poros metų ketino dvaro pastatą nugriauti.⁸⁰ Kauno apskrityje dvarų skirstomų „įvairiems visuomeninio pobūdžio reikalams“ sąraše taip pat yra savininkų pavardžių⁸¹. Šiame sąraše iš 32 minimų ūkių – 15 dvarai. Apskričių Žemės tvarkytojai skirstantys nusavintus dvarus informuodavo KPAĮ apie vykstančius posėdžius ir kviesdavo dalyvauti⁸², tačiau ne visuose posėdžiuose KPAĮ atstovai galėdavo dalyvauti, teisindamiesi, kad „posėdžiai įvyksta vienu laiku daugelyje apskričių, tai dėl personalo stokos Kultūros paminklų apsaugos įstaiga neturi galimybių į posėdžius atsiųsti savo atstovų“. Beliko pasikliauti asmenų, dalyvaujančių skirstymo komisijoje, kurių KPAĮ prašė „atkreipti dėmesį į jų (dvarų rūmų ir trobesių) architektūrinę ir meninę reikšmę ir tokius pastatus pagal galimumus pavesti tokioms įstaigoms, kurių valdomi tokie architektūriniai paminklai kuo mažiausiai tenukentėtų ir būtų išnaudotos jų meninės ypatybės“, supratingumu⁸³. Pagal Ukmergės ir

⁸⁰ KPCA F.3, Ap.1, B.9

⁸¹ KPCA F17, Ap.1, B.43, L.4

⁸² Utenos, Kauno apygardų, Alytaus apskrities žemės tvarkytojų ir Žemdirbystės valdybos raštai KPAĮ. KPCA. F17, Ap.1, B.43, L.1-3, 6-7

⁸³ KPAĮ Viršinininko V.K. Jonyno raštas Telšių, Vilniaus ir Alytaus apskričių žemės tvarkytojams. KPCA F17, Ap.1, B.43, L.5

Vilniaus apskrityje nusavintų ir išparceliuotų dvarų sodybų paskirstymo protokolus⁸⁴ galima spręsti, kad daugiausia dvarų pastatų skirta mokymosi ir kultūros įstaigoms (Priedas Nr.8).

Po karo padėtis keitėsi – buvo sugriauta ar apgriauta dalis dvarų pastatų, sumažėjo gyventojų, provincijoje sovietų valdžia sunkiai, tačiau bandė įsitvirtinti. Penktojo dešimtmečio pabaigoje, šeštajame dešimtmetyje tvėrėsi pagrindiniai dvarų pastatų naudotojai (ir niokotojai) kolūkiai ir tarybiniai ūkiai (Priedas Nr.9)⁸⁵. Tą patį patvirtina ir A.Pilypaičio, tuometinio LTSR Valstybinės architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininko pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę⁸⁶ (Priedas Nr.10).

Įvertinant istorines aplinkybes, galima teigti, kad kolūkių ir tarybinių ūkių kūrimosi pradžioje vadovais jų daugeliu atveju buvo nedidelio išsilavinimo, tačiau partijai ištikimi, neretai rusų tautybės žmonės (Paežerių dvare įsikūrusiam ūkiui vadovavo pil. Tulinov A.S., Pakruojo dvare t. ū. vadovavo pil. Topčij, t. ū., kuriam priklausė Siesikų dvaras buvo vadovaujamas pil. Lukin, Lyduokių dvaro rūmai priklausė t. ū., vadovaujamas pil. Tiškov⁸⁷). Todėl nereiktų stebėtis, kad archyvuose dokumentuose minimi atvejai, kai dvarų sodybų turtas buvo niokojamas tyčia, „žmones, reikalavusius buvusių dvarų pastatus, kaip materialinės kultūros pavyzdžius išsaugoti, ūkiškai tvarkyti, būdavo traktuojami, kaip antitarybiniai, norį išsaugoti buvusiems dvarininkams jų dvarus“. Tai, kas dabar atrodo sunkiai suvokiama, tuomet buvo įprastas dalykas: Paežerių dvaro (Vilkaviškio r.) rotondinėje salėje su puikiu parketu buvo įrengta vištidė, Pakruojo dvaro rūmų pirmajame aukšte – kiaulidė, Taujėnų (Ukmergės r.) dvaro rūmuose buvo įrengta kiaulių ferma ir vištidė, Musninkų (Širvintų r.) dvaro rūmuose – gyvulių ferma. Grūdų sandėlių įrengimas dvaro rūmų patalpose nieko nestebino⁸⁸.

1949-04-23 TSRS generalinis prokuroras išleido raštą, kuriame teigiama, kad teisėsaugos institucijos prastai reaguoja į architektūros reikalų institucijų skundus dėl prastos architektūros paminklų priežiūros, jų niokojimo ir griovimo ir siūlo nuodugniai tikrinti skundų medžiagą bei bausti nusižengusius⁸⁹. Deja, peržiūrėtuose dokumentuose nepavyko rasti nei vieno kuriame būtų teigiama, kad dvarų sodybų niokotojai nubausti. O apie ūkių vadovų ir kitų dvarų sodybų naudotojų nebaudžiamumą yra nemažai dokumentų. Štai Cirklišio (Švenčionių r.) t.ū.

⁸⁴ Ukmergės ir Vilniaus apskričių tarpžinybinės komisijos nusavintų ir išparceliuotų dvarų sodybų su trobesiais paskirstymo protokolai. KPCA F.17, Ap.1, B.43. L.8-9, 15-17.

⁸⁵ Duomenys iš KPCA F.3, Ap.1 B. 5, 8, 9, 10, 12, 15, 17, 20, 27, 28, 31, 32, 35, 45, 48, 51, 59, 70, 118, 135, 137, 140, 143, 150, 161, 172, 175, 178, 182, 183, 186, 187, 207, 208, 213, 214, 225, 227, 229, 230, 231, 234, 235, 241, 247, 248, 256, 272, 274, 279, 283, 284, 285, 309, 315, 462, 463, 465, 470, 471.

⁸⁶ Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas A.Pilypaitis. Pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę KPCA F.3, Ap.1, B.476. L.1-11. (Pažyma rašyta iki 1961 m. nors datos nėra, pagal J. Glemžą (P.27), A. Pilypaitis apie 1961 m. buvo atleistas iš pareigų).

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ TSRS generalinio prokuroro rašto kopija. F.3, Ap.1, B.284

direktorius dėl puikaus parketo tyčinio sugadinimo ir išardymo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, tačiau byla vilkinta, vėliau nutraukta, neatlyginant žalos⁹⁰. Švėkšnos (Šilutės r.) dvaro „Genovefos vila“ iki 1955 m. priklausė Kinofikacijos valdybai, kuri pastatą suniokojo ir išsikėlė, pareiškusi, kad jis niekuomet jai nepriklausė⁹¹. Šį sąrašą galima būtų tęsti, panašius pažeidimus mini ir A.Pilypaitis savo Pažymeje. Dvarų sodybų pastatų ir parkų naudotojai teisinosi lėšų stygiumi, vengė pasirašyti apsaugos sutartis, o pasirašę jų nepaisė. Buvo kurui kertami parkų medžiai ir griaujami vertingi pastatai. Interjerų detalės buvo gadinamos ir vagiamos. Dvarų pastatuose gyvenantys ūkių darbininkai patys juos griovė, tikėdamiesi taip gauti naujus, geresnius būstus, arba kurui. Tik dviejų dvarų pavyzdžiai minimi, kaip tinkamo naudojimo – Palangos Tiškevičių dvaro ir Belvederio (buvo įsikūręs pienininkystės technikumai). A.Pilypaitis Pažymeje teigia „LTSR Žemės ūkio ministerijai priklausantieji tarybiniai ūkiai bei kolūkiai naudojami viso 50-ties buvusių dvarų pastatais, kurie yra architektūros paminklai. Dėl atskirų ūkių vadovų apsilaidimo, neūkiškumo ir net blogos valios 36 iš jų yra avarinėje būklėje ir reikalingi neatidėliotinai remontuoti, 9 - visiškai sunaikinti (Santeklių, Lyduokių, Kliovos, Musninkų, Leonardavo, Bartkuškio, Jokimiškio, Didžiokų, Taujėnų)⁹².

Šiek tiek geriau buvo tvarkomi dvarai, kuriuose buvo įsikūrę žemės ūkio technikumai, mokyklos, globos įstaigos.

Apibendrinant, galima teigti, kad iki 7-ojo dešimtmečio vyko įstatymų nebaudžiamas dvarų sodybų niokojimas, Architektūros reikalų valdybos Architektūros paminklų apsaugos skyrius, vėliau apsaugos inspekcija rašė skundus, siuntė komisijas, tačiau paveikti esamos situacijos nesugebėjo. Per minimą laikotarpį buvo visiškai sunaikinti daugumos dvarų interjerai, nekalbant apie išardytus pačius pastatus.

Nuo septintojo dešimtmečio padėtis ima šiek tiek keistis, nors dvarų naudotojai daugeliu atvejų nepasikeitė, tačiau pradėdami restauruoti, kai kur net atstatyti dvarų pastatai (Bartkuškio dvaras (Širvintų r.), Taujėnų dvaras (Ukmergės r.). Tuo metu išryškėja kitos problemos – dvarų teritorijose statomos fermos (Palangos dvaro teritorijoje⁹³), administraciniai pastatai (Cirkliškis (Švenčionių r.)(Priedas Nr.11)gyvenamieji daugiabučiai (Šateikių dvaras (Plungės r.)⁹⁴, kiti svetimkūniai (įvairūs sandėliukai Rokiškio dvaro teritorijoje)⁹⁵, dvarų pastatai perstatomi ir remontuojami be leidimų, keičiant vidaus patalpų išplanavimą (Šeduvos (Radviliškio r.)

⁹⁰ Cirkliščio dvaro dokumentai. F.3, Ap.1, B.31.

⁹¹ Švėkšnos dvaro dokumentai. F.3, Ap.1, B.283, 322.

⁹² Pilypaitis A. Pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę.

⁹³ Palangos dvaro rūmai. F.3, Ap.1, B.187.

⁹⁴ Šateikių dvaras. F.3, Ap.1, B.272.

⁹⁵ Rokiškio dvaras. F.3, Ap.1, B.241.

Raudondvaris⁹⁶, Raguvėlės dvaras (Panevėžio r.)⁹⁷). Ūkių vadovai prašo neištaukti į sąrašus vieno ar kito pastato norėdami jį rekonstruoti (Salų dvaras (Rokiškio r.)⁹⁸).

Dvarų pastatų sugriuvimo dėl nepriežiūros atvejų sumažėja, tačiau dar 8-9-ame dešimtmečiuose sugriūna įrašyti į sąrašus Grybų dvaras (Švenčionių r.)⁹⁹, Klabinių dvaro malūnas (Molėtų r.)¹⁰⁰.

Sovietmečiu buvo labiausiai suniokotos dvarų sodybos, daugelis pastatų sugriauta dėl naudotojų neūkiškumo, nenoro pastatus laiku tvarkyti, tai neretai daryta tyčia. Teisės aktų, reglamentuojančių kultūros paminklų apsaugą, priežiūrą ir naudojimą, apsaugos sutarčių nebuvo paisoma, tam dažnai pritardavo ir vietinė valdžia.

5. Dvarų sodybų paveldotvarka, problemos

Kaip jau minėta, dvarų sodybos pradėtos tvarkyti septinto dešimtmečio pradžioje (Priedas Nr.12) (duomenys apie tvarkymą rinkti iš F.3 KPCA, pasinaudota ir E. Riaubienės surinktais duomenimis). Pagal 1950-10-24 LTSR MT nutarimą Nr.958 „Dėl mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės įkūrimo“ visi architektūros paminklų projektavimo ir restauravimo darbai galėjo būti atliekami tik MRGD, o leidimus darbams turėjo išduoti Architektūros paminklų apsaugos inspekcija, vėliau su muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba. Tačiau daugeliu atvejų darbai buvo atliekami be projektų, projektuodavo ne MRGD, arba nebuvo gaunama leidimo statybos darbams.

Dar viena problema – prasta remonto darbų kokybė. MRGD teisinosi dideliu darbo krūviu ir dažnai atsisakydavo atlikti remontą¹⁰¹, kita vertus užsakovai delsė arba vengė atsiskaityti už atliktus darbus¹⁰².

1970 m. Paminklų konservavimo institute buvo įkurtas Sodybų ir parkų skyrius, vadovaujamas architekto E. Navio, parengęs Trakų Vokės, Siesikų, Užutrakio, Dūkšto, Salų, Jašiūnų ir daugelio kitų buvusių dvarų sodybų restauravimo projektus¹⁰³. Atsiradus sodybų ir parkų skyriui, jau po metų pradėtas kompleksinis architektūros ansamblių (parkų ir juose esančių pastatų) projektavimas. Iki 1977 m. restauruojami ir rekonstruojami pastatai sudarė apie 27% visų skyriuje

⁹⁶ Šėdovos Raudondvaris. F.3, Ap.1, B.229.

⁹⁷ Raguvėlės dvaras.F.3, Ap.1, B.225.

⁹⁸ Salų dvaras. F.3, Ap.1, B.247.

⁹⁹ Grybų dvaras. F.3, Ap.1, B.48.

¹⁰⁰ Klabinių dvaras. F.3, Ap.1, B.137.

¹⁰¹ Nemėžio dvaras.KPCA F.3, Ap.1, B. 172, Plikšių dvaras. F.3, Ap.1, B.213.

¹⁰² Raseinių r. Biliūnų dvaras. KPCA F.3, Ap.1, B.20

¹⁰³ Čepaitienė R. P.225

projektuojamų objektų¹⁰⁴. Svarbesni objektai, kur dirbo dvarų sodybų projektuotojų skyriaus darbuotojai, - restauruoti Vilniaus Verkių dvaro pastatai ir remonto-restauravimo darbai atlikti Pakruojo, Dūkšto, Rokiškio, Noriūnų (Kupiškio r.), Trakų Vokės, Taujėnų, Raudondvario (Kauno r.), Astravo (Biržų r.) dvarų sodybose.¹⁰⁵ Tačiau sovietmečiu dvarų tvarkyba priklausė nuo darbų užsakovų norų, paveldotvarkininkai turėjo derėtis ir ne visuomet laimėdavo – Rokiškio dvaro rūmai buvo restauruoti, tačiau tam, kad tilptų scena, reikalinga kultūros namams,¹⁰⁶ buvo leista nugriauti esamą verandą ir statyti didesnę. Atliekant remonto-restauravimo darbus neretai buvo keičiamas vidaus išplanavimas, įrengiant butus, mokyklą ar ūkio kontorą. Pakeistas Šeduvos (Radviliškio r.) Raudondvario dvaro rūmų vidaus išplanavimas, nors pagal įstatymus to negalima daryti Kultūros paminklų sąrašė esančiame pastate.¹⁰⁷ Čiobiškio (Širvintų r.) dvare įsikūrusiai mokyklai-internatui trūko patalpų, todėl daliai dvaro rūmų pastato pristatytas antras aukštas.¹⁰⁸ Kalbama apie pažeidimus dvaruose, kurie buvo įtraukti į Kultūros paminklų sąrašą, tiems kurie nebuvo įtraukti apsauga nebuvo taikoma ir remonto darbų, jei tokie vyko priežiūra nebuvo vykdoma.

Pažymoje apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę teigiama, kad buv. dvaro sodybą architektūrinis – istorinis paminklas šiandieną mes suprantame ne atskiru buvusio dvarininko gyvenamuoju pastatu – rūmu, bet kompleksu gyvenamųjų, ūkinių-buitinių bei gamybinių pastatų, daugumoje su puošniu parku, tvenkiniais ir kitais įrengimais, pilnai atspindinčiais savo epochos gyvenimą, buitį, gamybą, socialinę nelygybę.¹⁰⁹ Nors dvaro sodybos kompleksiskumas buvo suvokiamas, tačiau mažai šiandien rastume dvaro sodybų be sovietmečio pastatų teritorijoje. Spaudžiami ūkių ar įmonių naudojančių dvarų sodybas vadovų, tie kas buvo atsakingas už dvarų sodybų apsaugą tvirtindavo projektus fermų, daugiabučių, mokyklų pastatų ar kitų svetimkūnių statyboms dvarų sodybų teritorijoje¹¹⁰. Buvo ir savavalių statybų, kurių metu pastatyti pastatai nebuvo nugriauti ir reikalaujant.

Nors dvarų tvarkymo atvejų skaičius nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos vis augo, tačiau palyginus su visu dvarų skaičiumi jis niekuomet nebuvo didelis.

Pagrindinė paveldotvarkos problemos sovietiniu laikotarpiu buvo: Dažnai pavėluoti ir negausūs tvarkymo darbai; Prasta remonto-restauravimo darbų kokybė – dėl prastų medžiagų, menkai kvalifikuotų darbininkų, todėl remontai turėjo būti dažni, o tam trūko lėšų; Naudotojų

¹⁰⁴ Ten pat. P.229

¹⁰⁵ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.32-33.

¹⁰⁶ Rokiškio dvaras. KPCA, F.3, Ap.1, B.241.

¹⁰⁷ Apie Šeduvos Raudondvarį. KPCA, F.3, Ap.1, B.229.

¹⁰⁸ Čiobiškio dvaras. KPCA, F.3, Ap.1, B.32.

¹⁰⁹ Pilypaitis A. Pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę.

¹¹⁰ Biliūnų dvaras (Raseinių r.), KPCA, F.3, Ap.1, B.20 pastatyta 26 vietų bulidė, Žagarės dvaras (Joniškio r.) pastatytas mokyklos pastatas, KPCA, F.3, Ap.1, B.462, Paežerių dvaras (Vilkaviškio r.) KPCA, F.3, Ap.1, B.182, teritorijoje statomi nauji pastatai.

savivaliavimas remontuojant statinius, projektų nederinimas su atitinkamomis institucijomis, leidimų remonto darbams neturėjimas; Naujos statybos dvarų teritorijose su leidimais ir projektais ir savavališkos.

V.Dvarų sodybų apsauga, naudojimas ir tvarkymas atgavus nepriklausomybę

Atgimimo laikais į sovietmečio paminklosaugą, kaip į visą sovietinę valdymo sistemą, buvo pradėta žiūrėti vien neigiamai. Ypač išpopuliarėjo požiūris, matęs sovietinės ideologijos laikyseną paveldo atžvilgiu tam tikro slapto, jį sunaikinti turėjusio sąmokslu išraiška¹¹¹.

1990 m. įvykusiame Lietuvos kultūros kongrese A.Miškinis teigė „tie, kurie sankcionavo ir vykdė Lietuvos kultūros paveldo naikinimą, žinojo ar bent jau nujautė, kad yra užsimoję į pačius lietuvių tautos egzistavimo pamatus“. Jis pokario metų kultūros paveldo naikinimo procesą išskaidė į 4 dalis, kurios buvo įgyvendinamos grindžiant vis kitais ideologiniais, politiniais ir ūkiniais argumentais: 1. priverstinė kolektyvizacija ir melioracija, apnaikinusios kaimo istorinį kraštovaizdį; 2. „išnaudotojų klasės“ ir jos veiklos pėdsakų likvidavimo priedanga sunaikinta dvarų ir palivarkų sistema; 3. prisidengus ateizmo skraiste nuslopintos liaudies sakralinio meno tradicijos, naikintas, profanuotas ir grobstytas sakralinis paveldas; 4. po internacionalizmo plėtojimo ir buržuazinės ideologijos keitimo socialistine priedanga, o iš tiesų siekiant likviduoti tautinę savimone, buvo naikinami visi valstybingumo atributai¹¹².

Didelę reikšmę išlikusiam dvarų paveldui turėjo po karo nacionalizuoto valstybinio turto grąžinimas buvusiems savininkams ir jo privatizavimas.

1. Teisės aktai, reglamentuojantys dvarų sodybų apsaugą

1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, ir tų pačių metų gegužės 18-20 dienomis Vilniuje įvyko Lietuvos kultūros kongresas. Kongreso posėdžiuose buvo konstatuota, kad sovietiniu laikotarpiu kultūros paveldo pasauga netinkama, kad valstybės saugomą kultūros paveldą sudarė „daugiau kaip 10 000 ideologizuotais kriterijais atrinktų ir paminklais pavadintų nekilnojamųjų ir kilnojamųjų paveldo objektų. Taigi visas kultūros paveldas suskaidytas į dvi dalis: mažąją, oficialiai pripažintą ir didžiąją – paliktą likimo valiai“. 1977 m. priimtas LTSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas buvo neveiksmingas, nes jam realizuoti nebuvo parengti poįstatyminiai aktai, tačiau jis galiojo iki 1995 m., kuomet įsigaliojo Nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Paveldosaugos nesėkmių priežastimi tapo ir

¹¹¹ Čepaitienė R. Laikas ir akmenys. P.268.

¹¹² Miškinis A. Kultūros paveldas ir jo apsaugos bei tvarkymo programa, Lietuvos kultūros kongresas, V., 1991. P.34-37.

„metodiškai pagrįstos krašto kultūros paveldo aksiologinės bei teritorinės sistemos ir vertybių apsaugos vientisos koncepcijos nebuvimas“¹¹³

Siekiant įteisinti pakitusią kultūros paveldo sampratą, 1990 m. pakeisti kai kurie LR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo straipsniai¹¹⁴. Įstatymo objektu tapo „kilnojamieji ir nekilnojamieji kultūros paveldo objektai“. Įvertinant tai, kad sovietmečiu į kultūros paminklų sąrašus buvo įrašomi netinkamai atrinkti kultūros paveldo objektai ir siekiant užtikrinti apsaugą tiems objektams, kurie nėra sąrašuose, tačiau yra ar gali būti vertingi paveldosaugos požiūriu, 1990-12-11 LR Vyriausybė priėmė nutarimą Nr.375 „Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo“¹¹⁵, kuriuo nustatyta, kad „kultūros paveldo objektų griovimas, rekonstravimas ar kapitalinis remontas, restauravimas ir atkūrimas, žemės darbai ir statybų projektavimas jų aplinkoje LR teritorijoje gali būti vykdomi tik gavus LR kultūros paveldo inspekcijos leidimą“. Ši nuostata galiojo „kultūros paveldo objektams, kurių nėra kultūros paminklų sąrašuose, bet jie patenka į paminklotvarkos mokslinio metodinio ir paminklosaugos teisinio reguliavimo sferą“¹¹⁶. Į šią sferą pateko „iki 1944 m. statytos (...)dvarų sodybos“, taip pat parkai.

Dvarų sodybų paveldui didelę reikšmę turėjo valstybinio turto privatizavimas, išlikusios nuosavybės grąžinimas savininkams ir žemės reforma, tai puikiai iliustruoja R.Stulpino susirašinėjimas su Seimo Švietimo ir Kultūros komitetu (Priedas Nr.13), siekiant, kad būtų įgyvendintas 1992-04-07 LR Vyriausybės nutarimas Nr.256. Anot tuometinio Paminklotvarkos departamento vadovo V.Zubovo, tai realiai neįmanoma, nes per 50 sovietinės santvarkos metų siose sodybose susipynė sudėtingas valstybinio nekilnojamojo turto konglomeratas: kolūkio ar tarybinio ūkio pastatai; kontoros, fermos, technikos kiemai, bendrabučiai, kolūkiečių asmeninio ūkio gyvenamieji ir ūkiniai pastatai, valstybinių agropramoninio komplekso įmonių gamybiniai pastatai, socialinės infrastruktūros bei socialinės rūpybos ir kultūros įstaigos, kaimo ir miesto tipo gyvenvietės ir kiti „naujadarai“. Visa tai suformavo ir atitinkamus šiose teritorijose gyvenančių fizinių bei juridinių asmenų ar jų grupių – LR piliečių interesus, realizuojant LR socialinę politiką per nuosavybės restitucijos bei valstybinio turto privatizacijos įstatymus. Buvusio turto dalybas kaip tam tikrą kompensacinį mechanizmą sąlygojo šie LR įstatymai bei vyriausybės nutarimai: LR įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir

¹¹³ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.129

¹¹⁴ 1990-07-30 LR įstatymas Nr.I-433 „Dėl LR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kažkurių straipsnių pakeitimo ir papildymo“, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.20

¹¹⁵ LR Vyriausybės 1990-12-11 nutarimas Nr.375 „Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo“. Žin., 1991, Nr.1-10.

¹¹⁶ LR Vyriausybės 1990-12-11 nutarimo Nr.375 priedas. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.35

sąlygų¹¹⁷“, LR „Žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas¹¹⁸“, LR „Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas¹¹⁹“, LR „Butų privatizavimo įstatymas¹²⁰“, 1989 m. priimtas „Valstiečių ūkio įstatymas“, pagal kurį nemaži žemės plotai dvarų sodybose ir apie jas buvo išskirstyti dar iki žemės reformos priėmimo. Nė vienas iš minėtų LR įstatymų nenumatė, kad paminkliniams objektams būtų taikoma kažkokia speciali privatizavimo tvarka. Prieštaravimas tarp visuomeninio intereso, dalijantis valstybinį turtą ir paminklosauginių dvarų išsaugojimo bei atgaivinimo nuostatų – labiau negu akivaizdus¹²¹.

Privatizuojant valstybinį turtą, o tokiu buvo ir dvarų sodybos, paminklosaugos institucijos išleido teisės aktus reglamentuojančius kultūros paveldo objektų privatizavimą, tačiau tai buvo padaryta jau prasidėjus privatizavimui: 1991-10-04 Paminklotvarkos departamento įsakymas Nr.50 *Dėl istorijos ir kultūros paminklų, kitų paveldo objektų įtraukimo į privatizavimo programą derinimo Paminklotvarkos departamente*¹²², pagal kurį paminklotvarkos tarnybos turi būti supažindinamos su numatomų privatizuoti objektų sąrašais ir kurių atrenkami objektai, kuriems atliekama paminklosauginė ekspertizė ir parengiamos paminklosaugos sąlygos; LR Kultūros paveldo inspekcijos 1992-01-28 įsakymas Nr.Į-6 *Dėl perkamų gyvenamųjų namų, butų, esančių istorinės, kultūrinės, architektūrinės reikšmės statiniuose, sutarties sudarymo Kultūros paveldo inspekcijoje*¹²³, pagal kurį turėjo būti kultūros paveldo valstybinių inspektorių sudaryti neparduotinių gyv. namų ir butų (kuriuos netikslinga privatizuoti dėl paminklosauginių reikalavimų) sąrašai, o su perkamų gyvenamųjų namų, butų, esančių statiniuose, įrašytuose į kultūros paminklų, išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų (1991 m. Kultūros paveldo mokslinis centras į laikinos apskaitos sąrašą įrašė 789 dvarų ir palivarkų sodybas¹²⁴), laikinos istorijos ir kultūros paminklų apskaitos sąrašus, turėjo būti sudaromos kultūros paveldo apsaugos sutartys.

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę valstybei atsirado reali galimybė reguliuoti žemės reformos nuosavybės grąžinimo bei privatizavimo procesus taip, kad būtų išsaugotos dvarų sodybos, kaip viena iš svarbiausių kultūros paveldo rūšių.

¹¹⁷ Žin., 1991, Nr.21-545.

¹¹⁸ Žin., 1991, Nr.24-637.

¹¹⁹ Žin., 1991, Nr.10-261.

¹²⁰ Žin., 1991, Nr.17-449.

¹²¹ Paminklotvarkos departamento prie LR Vyriausybės 1993-04-28 raštas LR Vyriausybei. LR Seimo Švietimo ir kultūros komitetas.

¹²² 1991-10-04 Paminklotvarkos departamento įsakymas Nr.50 *Dėl istorijos ir kultūros paminklų, kitų paveldo objektų įtraukimo į privatizavimo programą derinimo Paminklotvarkos departamente*. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.11

¹²³ LR Kultūros paveldo inspekcijos 1992-01-28 įsakymas Nr.Į-6 *Dėl perkamų gyvenamųjų namų, butų, esančių istorinės, kultūrinės, architektūrinės reikšmės statiniuose, sutarties sudarymo Kultūros paveldo inspekcijoje*. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.71.

¹²⁴ Kačinskaitė I. Dvarų ir palivarkų sodybų apskaita 1991-2001 m. // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga.. V., 2001. P.88

Panaudojant Paminklų restauravimo instituto 1983-1990 m. atliktą dvarų sodybų programos pirminio inventorizavimo medžiagą 1992 m. balandžio 7 d. buvo priimtas LR Vyriausybės nutarimas Nr.256 *Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą*¹²⁵.

Siekiant išsaugoti dvarų sodybas kaip istorijos ir architektūros, parkų meno ir statybos vertybes, istorinius žemėvaldos, žemėnaudos bei kaimo kraštovaizdžio relikтус, taip pat sudaryti palankias tokių kultūros paveldo objektų funkcionavimo sąlygas LR Vyriausybės nutarimu Nr.256 buvo įteisinti trys pagrindiniai principai:

1. Apie dvarų sodybas suformuoti žemėnaudą.
2. Dvarų sodybos vientisos, kaip istoriškai susiformavę kompleksai.
3. Dvarų sodybos – vieno fizinio ar juridinio asmens nuosavybė.

Tuo pačiu nutarimu buvo patvirtinti trys neprivatizuotinių ir privatizuotinių su sąlygomis dvarų sąrašai bei pavesta iki 1992 m. balandžio 30 d. Paminklotvarkos departamentui, Žemės ūkio bei statybos ir urbanistikos ministerijoms parengti ir pateikti LR Vyriausybei buvusių dvarų sodybų gražinimo, privatizavimo ir žemės reformos žemėtvarkos rengimo tvarką¹²⁶.

Šis Vyriausybės nutarimas buvo pakeistas keturis kartus. Po pirmojo pakeitimo panaikinta nuostata, kad „norint išsaugoti sodybų vientisumą, jos perduodamos paprastai vieno fizinio ar juridinio asmens nuosavybėn“, jei sodyba skaidoma „nustatomos bendros architektūros komplekso paminklosaugos sąlygos, kurios pateikiamos kiekvienam savininkui pagal jo valdomą sodybos dalį“. Kiekvienu pakeitimu buvo mažinami neprivatizuojamų sodybų sąrašai – iš 30 liko 22, sumažėjo ir neprivatizuotinių dvarų sodybų teritorijų sąrašas nuo 60 iki 52.

Vyriausybės nutarimas Nr.256 ir numatyta parengti dvarų sodybų gražinimo, privatizavimo ir žemės reformos žemėtvarkos projektų rengimo tvarka turėjo numatyti mechanizmą, kad dvarų sodybos priklausytų vienam naudotojui (juridiniam ar fiziniam asmeniui), kad dvaro sodyba su savo žemėnauda funkcionuotų.

Buvo parengti keturi minėtos tvarkos variantai¹²⁷, bet jie nebuvo Vyriausybės patvirtinti, o 1993-05-27 LR Vyriausybės nutarimu Nr.369 *Dėl buvusių dvarų ir palivarkų*

¹²⁵ 1992-04-07 LR Vyriausybės nutarimas Nr.256 *Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą*. Žin. 1992., Nr.17-491. Pakeitimai 1993-05-27 Nr.369, Žin. 1993 Nr.18-460; 1994-06-13 Nr.462, Žin., 1994 Nr.46-861; 1996-07-01 Nr.785, Žin., 1996 Nr.64-1522; 2002-04-24 Nr.570, Žin., 2002 Nr.44-1662.

¹²⁶ Brezgys V. Dvarų išsaugojimas: teorinė būtinybė ir reali praktika // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga.. V., 2001. P.88

¹²⁷ LR Kultūros paveldo inspekcijos raštas (1993-04-? Nr. neįžiūrimi) „Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos problemų“. Seimo kultūros ir švietimo komitetas.

*paminklinių sodybų apsaugos*¹²⁸ buvo patvirtinti buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos bendrieji nuostatai. Tačiau jie buvo aptakūs ir nenustatė aiškios dvarų sodybų gražinimo, privatizavimo ir žemės reformos žemėtvarkos projektų rengimo tvarkos.

Čia ir buvo tas esminis momentas, kada valstybė turėjo galimybę apsispręsti dėl dvarų išsaugojimo politikos bei tolesnio jos vykdymo. LR Vyriausybės nutarimai, deklaravę stambių ūkių atkūrimą buvusių dvarų vietose, nebuvo integruoti į kitus įstatymus ir poįstatyminius aktus ir teisiškai mechanizmas nebuvo iki galo išspręstas.

Pagal LR Vyriausybės 1993-05-27 nutarimą Nr.369 beveik trims šimtams dvarų sodybų turėjo būti surašyti individualūs apsaugos reglamentai, kurie buvo pradėti rengti anksčiau. Reglamentus galėjo rengti „kvalifikuoti paminklotvarkos tyrimo ir projektavimo specialistai, gavę Paminklotvarkos departamento leidimą (išskyrus atvejus, kai šis reglamentas rengiamas UAB „Paminklų restauravimo institutas, UAB „Kauno paminklų restauravimo projektavimo institutas, UAB „Restauravimo centras“ Klaipėdoje projektavimo įmonių“¹²⁹. Už juos mokėti turėjo privatus dvaro sodybos savininkas, valstybė ar savivaldybės. Buvo parengta apie 40 reglamentų, tai yra 14% numatyto skaičiaus¹³⁰.

Individualaus reglamento forma (parengta R.Stulpino) buvo patvirtinta Paminklotvarkos departamento prie Statybos ir urbanistikos ministerijos 1994-07-29 įsakymu Nr.45 *Dėl buv. dvarų ir palivarkų sodybų individualaus apsaugos ir naudojimo reglamento formos patvirtinimo*. Įsakymas panaikintas KVAD (Kultūros vertybių apsaugos departamento) įsakymu Nr.1997-05-29 Nr.103 „Dėl derinimo tvarkos supaprastinimo“. Iki šiol nėra patvirtinta nauja dvarų sodybų apsaugos reglamento forma.

1994-12-22 priimtas LR *Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas*¹³¹ reglamentuojantis „nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą ir apsaugos valstybinį valdymą“. Įstatymas įteisino dviejų reikšminių lygių saugomus paveldo objektus: kultūros vertybes ir kultūros paminklus; reglamentavo apskaitos principus, numatė nekilnojamųjų kultūros vertybių išsaugojimą jas tvarkant pagal konservavimo, konservavimo-restauravimo, restauravimo ir restauravimo-atkūrimo režimus. Vertybių saugojimas glaudžiai siejamas su jų teritorija ir apsaugos zonų režimu. Visi darbai kultūros vertybėse atliekami tik su KVAD leidimu ir pagal šios institucijos patvirtintus projektus. Atlikti tvarkymo darbus ir rengti projektus ir galėjo tik licencijuoti

¹²⁸ LR Vyriausybės 1993-05-27 Nutarimas Nr.369 Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos, Žin., 1993 Nr.18-460.

¹²⁹ Paminklotvarkos departamento prie Statybos ir urbanistikos ministerijos 1994-07-29 įsakymas Nr.01-06-45 Dėl buv. dvarų ir palivarkų sodybų individualaus apsaugos ir naudojimo reglamento formos patvirtinimo, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.52

¹³⁰ Iš pokalbio KPD (Kultūros paveldo departamento) darbuotojais.

¹³¹ LR 1994-12-22 Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr.I-733, Žin.1995 Nr.3-37.

specialistai. Įstatyme buvo numatyti trys pagrindiniai nekilnojamojo kultūros vertybių saugojimo finansavimo šaltiniai: valstybės biudžetas, savivaldybių biudžetai ir savininkų bei valdytojų lėšos. Įstatymu įteisinta ir detalai reglamentuota nauja institucinė struktūra.¹³²

2001-07-20 LR Valstybinė paminklosaugos komisija priėmė sprendimą Nr.83 *Dėl dvarų paveldo išsaugojimo politikos*¹³³, jame buvo pabrėžta, kad 1999-11-09 Lietuva, ratifikuodama *Europos architektūros paveldo apsaugos konvenciją*¹³⁴, pripažino Europos Tarybos valstybių narių susitarimo dėl bendro architektūros paveldo išsaugojimo ir puoselėjimo politikos pagrindinių kryptių aktualumą, įsipareigojo laikytis konvencijoje išdėstytą architektūros paveldo apsaugos reikalavimų, tačiau išvažiuojamuose posėdžiuose pasidomėjus dvarų būkle Komisija konstatavo, kad Lietuvoje neužtikrinama dvarų apsauga, nustatyta, kad nepakankamai vykdomi dvarų apsaugą reglamentuojantys teisės aktai. Buvo nuspręsta inicijuoti dvarų paveldo išsaugojimo koncepcijos parengimą.

Nekilnojamosios kultūros vertybės – statinio, nekilnojamosios kultūros vertybės – statinių komplekso ir nekilnojamosios kultūros vertybės – statinių puošybos ir įrangos tipiniai apsaugos reglamentai, patvirtinti LR Vyriausybės 2002-01-31 nutarimu Nr.152 *Dėl Nekilnojamojo kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo*¹³⁵. Šiuo nutarimu patvirtinti reglamentai negalėjo prilygti individualiai parengtiems, tačiau panaikinus senąją formą buvo geriau negu nieko.

Dvarų paveldo išsaugojimo koncepcija buvo parengta 2002-09-13 LR valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimu Nr.87 *Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcijos*¹³⁶. Joje suformuota valstybinė dvarų paveldo apsaugos samprata ir jos įtvirtinimo visuomenėje strategija, pabrėžta, kad įstatymais neapsaugotas ir neįteisintas realus dvaro sodybos plotas ir jos vientisumas.

2003-04-18 LR Vyriausybės nutarimu Nr.481 *Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo*¹³⁷ buvo patvirtinta Dvarų paveldo išsaugojimo programa ir jos įgyvendinimo priemonės. Programoje numatyti dvarų išsaugojimo tikslai, prioritetai ir šios programos įgyvendinimo priemonės iki 2007

¹³² Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.133.

¹³³ LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 2001-07-20 sprendimas Nr.83 *Dėl dvarų paveldo išsaugojimo politikos*, Žin. 2001., Nr.64-2382.

¹³⁴ Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, Granada 1985-10-03, www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/architekturos_paveldo.htm (žiūrėta 2004-12-01)

¹³⁵ LR Vyriausybės 2001-01-31 nutarimas Nr.152 *Dėl Nekilnojamojo kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo*. Žin., 2002, Nr.13-49.

¹³⁶ LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 2002-09-13 sprendimas Nr.87 *Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcijos*, Žin. 2002., Nr.96-4240.

¹³⁷ LR Vyriausybės 2003-04-18 nutarimas Nr.481 *Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo*. Žin., 2003, Nr.38-1740.

m. Kaip pagrindinis tikslas įvardintas sąlygų dvarų paveldą įvairiapusiškai integruoti į bendrą šalies ekonominę ir socialinę, kultūrinę plėtrą užtikrinimas, šių kultūros vertybių išsaugojimas. Įgyvendinimo priemonėse numatyti konkretūs priemonių vykdytojai, vykdymo laikotarpis ir tam skirtinas finansavimas. Deja, programai beveik nebuvo skiriamas finansavimas. Tačiau pagal šią programą 2003 m. buvo sukurta kompiuterinė „Dvarų duomenų bazė“.

2004-06-30 KVAD direktoriaus įsakymu Nr.224 *Dėl dvarų paveldo objektų naujos paskirties parinkimo metodinių reikalavimų patvirtinimo*¹³⁸, patvirtinti metodiniai reikalavimai dvarų paveldo objektų paskirties parinkimui. Juose nurodyta, kad keičiant dvaro sodybos kompleksą, ar atskirų statinių ar patalpų paskirtį būtina užtikrinti dvaro sodybos nedalomumą apsaugos aspektu, jei dvaro sodybos teritorijoje yra skirtingi žemės valdytojai, vadovautis istoriniu dvaro sodybos zonavimu. Nauja dvarų paveldo objektų paskirtis turi užtikrinti nustatytą naudojimo režimų laikymąsi, įvardytos draudžiamos dvarų sodybų naudojimo paskirtys ir nurodytos rekomenduotinos.

2004-09-28 priimtas *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*¹³⁹, kuriuo daugiau teisių ir pareigų saugant kultūros paveldą numatyta savivaldybėms, kultūros paveldo objektams, kurie nėra paskelbti saugomais, tačiau yra įrašyti į Kultūros vertybių registrą taikoma pradinė apsauga (ji taikoma daugumai dvarų sodybų, jos įrašytos į laikinus ar naujai išaiškinamų objektų sąrašus, tačiau nėra paskelbtos saugomomis). Numatyta galimybė gauti kompensaciją paveldo objekto savininkui, jei pagal sudarytą apsaugos sutartį įsipareigojimais saugoti gerokai sumažina iš valdomo objekto gaunamą naudą. Be to, sudarytos sutartys gali nustatyti metodinę, techninę ir (ar) finansinę paramą kultūros paveldo objekto tvarkybai.

2005-01-05 KVAD direktoriaus įsakymu Nr.Į-04 patvirtinta *Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa*¹⁴⁰, kurios pagrindinis tikslas - numatyti metodus ir priemones medinio dvarų paveldo nykimo sustabdymui ir tolimesniam visaverčiam jo egzistavimui kasdieniame visuomenės gyvenime. Programoje pabrėžta, kad medinės architektūros dvarų sodybų paveldas yra blogiausiai išlikusi medinio paveldo dalis.

Paminėti toli gražu ne visi teisės aktai, turėję įtaką dvarų kultūros paveldo apsaugai, tik pagrindiniai, nepaminėti Žemės įstatymas ir Saugomų teritorijų įstatymas, taip pat iš dalies reglamentavę dvarų sodybų apsaugą. Dalis nepaminėtų teisės aktų reglamentuoja paveldo objektų tvarkybą, projektinės dokumentacijos derinimo tvarką, specialiąsias žemės ir miškų naudojimo

¹³⁸ KVAD Direktoriaus 2004-06-30 įsakymas Nr.Į-224 Dėl dvarų paveldo objektų naujos paskirties parinkimo metodinių reikalavimų patvirtinimo, Žin.,2004, Nr.116-4359.

¹³⁹ LR 2004-09-28 Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas Nr.IX-2452, Žin.2004 Nr.153-5571.

¹⁴⁰ Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa, www.heritage.lt/programos/mediniai_dvarai.htm (žiūrėta 2006-04-03)

sąlygas ir kt. Visos gausos teisės aktų įvardijimas ir nagrinėjimas užimtą didžiąją darbo dalį, todėl apsiribota pagrindiniais paveldosauginiais įstatymais ir teisės aktais kuriuose nagrinėjamos būtent dvarų sodybų apsaugos problemos. Galima teigti, kad 1990-2005 m.: Priimtų teisės aktų gausa neužtikrino dvarų sodybų apsaugos; Lūžinis momentas, kada buvo valstybiniu lygiu galima sureguliuoti dvarų sodybų apsaugą buvo 1992-1993 m., tačiau tuo nebuvo pasinaudota; Nebuvo teisės aktų tarpusavio ryšio, todėl vieni teisės aktai leido, o kiti bandė drausti skaidyti dvarų sodybas (pastatus ir teritorijoje esančius žemės sklypus) leidžiant įsigyti juos keliems ar keliolikai savininkų.

Jau sovietiniu periodu, nors ne iš karto, tačiau buvo sukurta valstybinė paminklosaugos sistema, galinti pasirūpinti dvarų sodybų paveldu. Buvo priimti teisės aktai, reglamentuojantys dvarų sodybų, kaip architektūros paminklų apsaugą. Tą patį galima pasakyti ir apie posovietinį laikotarpį, kur teisės aktų, reglamentuojančių net ir konkrečiai dvarų sodybų apsaugą, tikrai netrūko. Palyginimui pateikti sovietiniu (ir okupacijų) ir posovietiniu laikotarpiu priimti pagrindiniai teisės aktai, reglamentavę dvarų sodybų apsaugą (Priedas Nr.14)

Matyti, kad per penkiolika nepriklausomybės metų teisės aktų priimta daugiau, negu per penkiasdešimt sovietinės okupacijos metų. Tačiau tai tikrai nepadėjo ir nepadeda dvarų paveldui būti geriau tvarkomam ar prižiūrimam. Dabartiniu metu gerame ir labai gerame stovyje yra tik 24% dvarų sodybų įrašytų į registrą, o blogame ar labai blogame - 35%. (Priedas Nr.15)

2. Valstybinės paveldosaugos institucijos

Vyriausybė, skatinama Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio, 1989 m. sudarė komisiją, kuri turėjo peržiūrėti paminklosaugos ir paminklotvarkos sistemas ir darbo kryptis, komisija darbą baigė 1990 m. balandį.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, komisijos siūlymu Lietuvos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas 1990 liepos 30 d. priėmė Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos Laikinąjį įstatymą¹⁴¹ ir prie Seimo (tuomet Aukščiausios Tarybos) įsteigė *Kultūros paminklų apsaugos inspekciją*¹⁴² (vėliau pavadinta kultūros paveldo inspekcija). LR Kultūros paveldo inspekcijos laikinėjame įstatyme ši institucija apibūdinta kaip kultūros paveldo apsaugos ir naudojimo kontrolės organas. Inspekcijos paskirtis buvo kontroliuoti kultūros paminklų būklę, panaudojimą ir jų apsaugą, tikrinti antikvariatų veiklą, valstybinių muziejų, bibliotekų, archyvų būklę ir apsaugą. Į jos pareigas įėjo paveldo objektų tyrimo, tvarkymo darbų leidimų išdavimas ir paminklinių darbų objektuose ir jų teritorijose projektų derinimas. Į inspekcijos kompetenciją įėjo ekspertų komisijų

¹⁴¹ LR Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos Laikinasis įstatymas, Žin., 1990, Nr.566.

¹⁴² AT 1990-06-12 nutarimas Nr.I-280 Dėl LR kultūros paminklų apsaugos inspekcijos, Žin., 1990, Nr.467.

sudarymas, neleistinų veiksnių paminkluose sustabdymas bei kultūros paveldo objektų lankymas, apžiūra, tikrinimas.

1990-05-24 buvo įsteigtas Paminklotvarkos departamentas prie LR Vyriausybės¹⁴³. E. Riaubienė teigia, kad šios institucijos uždavinys buvo rengti ir įgyvendinti valstybės strategiją istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, apsaugos, mokslinių tyrimų, remonto, restauravimo ir panaudojimo srityje. Paminklotvarkos departamentui suteiktos specifinės funkcijos nustatyti prioritetines paminklotvarkos kryptis, formuoti paminklotvarkos fundamentinių mokslinių tyrimų kryptis, rengti pasiūlymus dėl LR valstybinio paminklotvarkos fondo sudarymo ir tvarkyti jo lėšų panaudojimą, teikti organizacinę ir metodinę pagalbą savivaldybėms paminklotvarkos srityje, nustatyti paminklotvarkos specialistų ir organizacijų atestavimo tvarką bei išduoti licencijas šių darbų vykdymui. Departamentui paskirta vykdyti specialiai įgalioto valstybinio paminklų apsaugos organo funkcijas, kurios anksčiau buvo priskirtos Kultūros ministerijai. Departamento nuostatuose konstatuota, kad ši institucija yra vykdomosios valdžios organas. Jam be anksčiau suteiktų funkcijų dar paskirta reguliuoti su paveldo objektų ir jų aplinkos tvarkymu susijusių savivaldybių, įmonių, organizacijų, juridinių ir fizinių asmenų veiklą, taip pat apibendrinti paminklotvarkos įstatymų ir teisės aktų taikymo praktiką, teikti pasiūlymus LR Vyriausybei dėl jų leidimo ir tobulinimo.¹⁴⁴

1991-03-27 LR Vyriausybės potvarkiu Paminklotvarkos departamentui buvo leista įsteigti *Lietuvos Kultūros paveldo mokslinį centrą* (KPC), vietoj Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos. KPMC įsteigtas 1991-04-02, jam pavesta atlikti paveldo apskaitos ir mokslinio tyrimo bei metodinę veiklą, 1995 m. jis reorganizuotas į Kultūros paveldo centrą.

Siekiant užtikrinti tinkamą architektūros ir urbanistikos paminklų tvarkymą, tyrinėjimo, projektavimo, remonto, restauravimo ir atstatymo darbų organizavimą, jų paminkloauginę bei techninę priežiūrą buvo leista departamentui įsteigti *VĮ „Paminklai“*, kuri organizuotų architektūros ir urbanistikos paminklų regeneravimo darbus pagal valstybės finansuojamus užsakymus, sudarytų sutartis su savininkais, naudotojais, kitais juridiniais ir fiziniais asmenimis. 1990-1991 m. Lietuvoje sudaryta valstybinės paveldosaugos sistema, padalinta į dvi dalis: paveldo apsaugos valdymo funkcijas atliekantį Paminklotvarkos departamentą prie LR Vyriausybės ir paveldosaugos kontrolės organą – Kultūros paveldo inspekciją, atskaitingą Seimui. Pasikeitę politinės ir ekonominės sąlygos šalyje sąlygojo staigų privačių ir valstybinių interesų susikirtimą, kuris nebuvo palankus paveldo išsaugojimui. Žinybinis institucijų pavaldumas nulėmė vienų ar kitų interesų dominavimą paveldosaugoje.¹⁴⁵

¹⁴³ LR Vyriausybės 1990-05-24 nutarimas Nr.176 Dėl LR Paminklotvarkos departamento įkūrimo, Žin., 1990, Nr.460.

¹⁴⁴ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.130

¹⁴⁵ Ten pat. P.130

Paminklotvarkos departamentas ir Kultūros paveldo inspekcija perėmė visą Lietuvos paveldosaugos valdymą ir ėmėsi energingos veiklos. Inspekcija ir departamentas (šis turėjo vadovautis 1977 m. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymu, veikusiu iki 1995 m.) dažnai dubliavo savo funkcijas, todėl kilo šių institucijų priešprieša.¹⁴⁶

Privatizacija buvo pradėta dar nepatikslinus unikalios vertės ir kitų saugomo paveldo objektų sąrašo bei nenumačius finansinės paskatos savininkui sistemos, todėl objektai pagal nuosavybę buvo suskaldyti į smulkias dalis, o jų savininkai nebuvo suinteresuoti jų saugoti.

E. Riaubienės teigimu - Beveik penkerius metus Lietuvos paveldosaugą reglamentavo pasenęs (sovietinis) įstatymas. Per tą laiką liko neįgyvendinta mokslo institucijos idėja (Kultūros paveldo tyrimo institutas buvo numatytas Lietuvos kultūros paveldo globos tarybos suformuotose gairėse), kurios funkcijas iš dalies kompensavo Kultūros paveldo centras (neįteisintas kaip mokslo įstaiga), kuris vykdė apskaitos darbus. Taip pat Paminklų restauravimo institutas dirbantis ūkiskaitiniu būdu, kurio veikla nebuvo sistemingo tiriamojo pobūdžio, o priklausė nuo gaunamų projektavimo užsakymų¹⁴⁷.

Laikantis priimto Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo, buvo reorganizuota paminklosaugos valstybinio valdymo sistema. Kultūros paveldo apsaugos inspekcija ir Paminklotvarkos departamentas buvo sujungti į naujai įkurtą Kultūros vertybių apsaugos departamentą. Departamentui priklauso apskričių teritoriniai padaliniai ir kultūros paveldo centras, atliekantis kultūros vertybių apskaitą. Departamentas priklauso Kultūros ministerijai, tačiau yra juridiskai ir finansiškai gana savarankiška paminklosaugos institucija.

Pagal 1994 m. įstatymą buvo įsteigta Valstybinė paminklosaugos komisija (VPK), atskaitinga LR Seimui ir LR Vyriausybei, turinti nustatyti valstybės paminklosaugos politiką ir strategiją ir atlikti Valstybės eksperto funkciją. Tokia komisija buvo įsteigta remiantis Skandinavijos šalių patirtimi, tačiau priešingai Skandinavijai, Lietuvos komisija ėmėsi ir tam tikrų valdymo bei kontrolės funkcijų. VPK turi sekretoriatą ir kontrolės tarnybą, kuri turi teisę įspėti kultūros vertybių savininkus bei valdytojus dėl įstatymų pažeidimo ir surašyti administracinius teisės pažeidimo protokolus. Paminklosaugos institucijų veikla vėl ėmė dubliuotis.

Tebeveikia valstybinė įmonė SPUAB „Lietuvos paminklai“ (buvusi VĮ „Paminklai“), kurios funkcijos – organizuoti paminklotvarkos darbus iš valstybės skirtų lėšų. „Lietuvos paminklams“ pavesta vykdyti valstybinėms institucijoms nebūdingas, reikalaujančias tikslinės specializacijos funkcijas: užtikrinti tinkamą kultūros paveldo objektų tvarkymą, vykdyti tyrinėjimo,

¹⁴⁶ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas . P.35

¹⁴⁷ Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. P.132

projektavimo, remonto, rekonstravimo, restauravimo ir atstatymo darbų organizavimą, šių darbų paminklosauginę, techninę ir projekto vykdymo priežiūrą.

1994 m. priimtame Apskritis valdymo įstatyme apskrities valdytojui pavesta „Atlikti kultūros vertybių ir paminklų apsaugą, tvarkyti jų apskaitą, prižiūrėti paminklotvarką“. Taip buvo sumenkinta savivaldybių reikšmė paveldosaugoje, ir galiausiai ši funkcija 1997 m. visai išbraukta iš vietos savivaldos įstatymo. Paveldosaugos funkcijų perdavimas kitų sričių specialistams apsprendė paveldosaugos tarnybų savivaldybėse likvidavimą. Mažinant KVAD valdininkų skaičių ir finansavimą, neliko ekspertizės ir kontrolės tarnybų, veikusių iki 1997 m. VPK iš esmės tapo ne valstybinę paveldosaugos politiką formuojančia, bet kontrolės institucija.

2004 m. priėmus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą buvo smarkiai išplėtos savivaldybių funkcijos paveldosaugos srityje, tačiau per metus laiko, iki 2006 m. savivaldybės vangiai bandė naudotis joms suteiktomis galiomis. Daugelyje savivaldybių iki šiol nėra paveldosaugos tarnybų ar specialistų. Savivaldybės vengia įrašyti kultūros paveldo objektus į savo registrą, nes savivaldybių biudžetuose nėra numatytų lėšų paveldo apsaugai ir kompensacijoms savininkams už apribojimus skelbiant objektą savivaldybės saugomu, tik Vilniaus ir Kauno savivaldybės turi sudarytas vertinimo tarybas. Pasikeitė paveldosauginių institucijų pavadinimai, vietoj „paminklo“ ar „vertybės“ vartojant žodį „paveldas“, taip Valstybinė paminklosaugos komisija tapo Valstybine paveldosaugos komisija, o Kultūros vertybių apsaugos departamentas – Kultūros paveldo departamentu (Priedas Nr.16). Nuo 2005 m. kultūros paveldo objektų apskaitą perima pats departamentas, o KPC po truputį naikinamas, didinant departamento darbuotojų skaičių.

Nepalankią valstybinės paveldosaugos sistemos situaciją sąlygojo: Nesuformuota valstybinės kultūros paveldo apsaugos politika ir jos realizavimo strategija; Įstatymų nesuderinamumas, institucijos priverstos laviruoti tarp daugybės įstatymų, kuriuose pilna prieštaravimų, ypač daug sumaišties įnešė 2004 m. įstatymas; Institucijų funkcijų dubliavimas, priėmus 2004 m. įstatymą savivaldybės dar sunkiai suvokia ir priima joms priskirtas funkcijas. KPK vis dar tebeturi teisę bausti ir įspėti pažeidėjus; Ypač ėmė ryškėti statybų verslo ir paveldosaugos priešprieša, ypač sostinėje, aplink sostinę ir kurortinėse vietovėse.

3. Dvarų sodybų apskaita, pokyčiai apskaitoje po nepriklausomybės atgavimo

Kaip jau buvo minėta, intensyvus dvarų ir palivarkų sodybų apskaitos darbas prasidėjo dar 1985 m. Paminklų restauravimo projektavimo institutui (PKRI) pradėjus rengti savo apimtimis ir keliamais tikslais iki šiol neturėjusią sau lygių sodybinių ansamblių pritaikymo schemą (vad. R.

Stulpinas). Darbo tikslas – sistemingai įvertinti sodybinių ansamblių visumą, numatyti jų išsaugojimo perspektyvas. Iš sukauptos registracinės medžiagos apie Lietuvoje egzistavusias 3342 sodybas¹⁴⁸, 789 programos II etape parengus metodiką turėjo būti inventorizuotos. 1991 m. KPC į laikinosios apskaitos, taip vadinamą Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą remdamasis dar senuoju (1977 m.) Kultūros paminklų apsaugos įstatymu įrašė 789 dvarų ir palivarkų sodybas.

Po trejų metų (1994 m.) buvo sudaryta dvarų sodybų vertės ir būklės įvertinimo komisija, kurios tikslas – peržiūrėti naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą. Turėta medžiaga PRI sukaupta pirminė aprašomojo pobūdžio informacija apie dvarų sodybas, užpildytos anketos parkams, parengti teritorijų planai. Rajonų paminklotvarkos tarnybos atliko dvarų sodybų statinių fotofiksaciją, kurios anksčiau nebuvo šiuos objektus įrašant į laikiną apskaitą. 231 dvarų palivarkų sodybą kaip sunykusi pasiūlyta išbraukti iš sąrašų.¹⁴⁹

1995 m. įsigaliojus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymui buvo sudaromas naujas saugomų kultūros vertybių sąrašas – Registras. Sudarytas dvarų sodybų verčių sąrašas. 2001 m. buvo neįvertinta 1/3 Lietuvos dvarų sodybų.¹⁵⁰

Turint ekspertų išvadas dėl objekto kultūrinės vertės rengiami apskaitos dokumentai – dosjė, kur kiekvienam objektui užpildomi specialūs aprašai, nurodomi kultūrinės vertės požymiai. Dvarų sodybos yra sudėtingi kompleksiniai dariniai, susidedantys dažnai iš 20, o kartais ir 30 statinių, kiekvienam iš jų reikia užpildyti aprašą, toks dokumentų parengimas tampa imliu, daug laiko ir resursų reikalaujančiu darbu. 1991-2001 m. per metus vidutiniškai KPC užpildydavo po 11 dvarų sodybų dosjė¹⁵¹. Dėl darbuotojų rengiančių dvarų sodybų apskaitos dokumentus stygiaus darbas vyko ir vyksta labai lėtai.

Istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose buvo 128 dvarų sodybos, jų fragmentai ir pavieniai statiniai. 1991 metais, kaip jau buvo minėta, į Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą įrašytos 789 dvarų sodybos (86 papildytos sudėtinėmis dalimis). Į Laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą įtrauktos 7 dvarų sodybos, jų pavieniai statiniai. Šiuo metu (2003 m.) į Registrą įrašyta 100 dvaro sodybų, iš jų 7 paskelbtos kultūros paminklais. Valstybės saugomų objektų sąrašuose (pildytuose iki 1994 m.) likusios 488 dvarų sodybos ir jų fragmentai. 375 dvarų sodybos įvertintos ekspertų, jos siūlomos įrašyti į Nekilnojamųjų kultūros vertybių

¹⁴⁸ Stulpinas R. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai. P. 44.

¹⁴⁹ I. Dvarų ir palivarkų sodybų apskaita 1991-2001 m. // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga.. V., 2001. P.88.

¹⁵⁰ Ten pat.

¹⁵¹ Kačinskaitė I. Dvarų ir palivarkų sodybų apskaita 1991-2001 m. P.89.

registrą ar skelbti kultūros paminklais. Neinventorizuotos ir neįvertintos 175 dvarų sodybos, o Registre be parengtų apskaitos dokumentų 17 dvarų sodybų¹⁵².

Istorijos ir kultūros paminklų (archeologijos) sąrašuose buvo 5 dvarvietės (buvusių dvarų vietos). Į Naujai išaiškinamų istorijos ir kultūros paminklų sąrašą įrašytos 9, o į laikinąją istorijos ir kultūros paminklų apskaitą įtraukta 1 dvarvietė. Šiuo metu (2003 m.) į Registro archeologinių vietų sąrašą įrašytos 29 dvarvietės, iš jų 6 paskelbtos kultūros paminklais. Į Registro archeologinių vietų sąrašą 2003 m. buvo siūloma įrašyti 19 dvarviečių. Registre yra 2 dvarvietės be parengtų apskaitos dokumentų¹⁵³. Dvarviečių, kaip archeologinių paminklų apsauga, šiame darbe neaptariama.

1994 m. priėmus Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą reikšmingiausių dvarų sodybų apskaitos dokumentų rengimą ir skelbimą kultūros paminklais stabdė reikalavimas gauti savininkų sutikimus. Nemažai labai vertingų dvarų sodybų pastatų privatizuoti, ir tarp kelių ar keliolikos savininkų ar valdytojų dažnai atsirasdavo tokių, kurie šiam pasiūlymui nepritarė. Tuomet nebuvo galimybių suinteresuoti savininkus mokesčių ar kitokiomis lengvatomis. Pagal 2004 m. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą tokia galimybė atsirado, tačiau iškilo kliūčių skelbiant kultūros paveldo objektą, esantį laikinosios apskaitos, ar naujai išaiškinamųjų kultūros paveldo objektų sąrašuose, valstybės saugomu, nes tokiu atveju objekto užimamos teritorijos ir apsaugos zonų sklypų ribas reikia nustatyti įstatymo numatytais specialiojo planavimo dokumentais, kurių rengimo tvarka ir finansavimo šaltiniai iki 2006 m. dar nebuvo numatyti.

Pagal 2004 m. įstatymą, priėmus sprendimą naikinantį objekto apsaugą ir Kultūros vertybių registro neišbraukiami. Todėl registre yra ir nebus iš jo išbrauktos tokios visai sunykusios vertybės, kaip jau minėti Vaitkuškio dvaras (Ukmergės r.), Musninkų dvaras (Širvintų r.) ir Aukštadvario dvaras (Rokiškio r.), kuriems, būnant registre, bus taikoma teisinė apsauga.

Įstatymais yra numatytos galimybės kultūros paveldo objektus įtraukti į savivaldybių registrus, tačiau šis darbas praktiškai nevyksta, nes įtraukus objektus į registrą apsaugai reikalingos lėšos.

Pagrindinės dvarų sodybų apskaitos problemos, išryškėjusios per nepriklausomybės laikotarpį: Neaiškūs įtraukimo į registrą (laikinosios apskaitos, ar naujai išaiškinamųjų kultūros paveldo objektų sąrašus) kriterijai. Įtraukiami objektai kurių likęs tik sunykęs gyvenamasis namas,

¹⁵² LR Vyriausybės 2003-04-18 nutarimas Nr.481 Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo.

¹⁵³ Ten pat

ūkinis pastatas ir vartų stulpai¹⁵⁴ (Aukštadvaris, Rokiškio r.) (Priedas Nr.17), o neištrauktas išlikęs gyvenamas pastatas, pakankamai įdomios architektūros svirnas, želdiniai, vandens telkiniai (Roviškis, Biržų r.) (Priedas Nr.18).

Kultūros vertybių registras (internetinė duomenų bazė) yra ypač painus, kultūros paveldo objektai neišskirstyti pagal apskritis, rajonus. Išvien kilnojamos ir nekilnojamos kultūros vertybės. Dubliuojasi naujai išaiškinamų ir laikinosios apskaitos sąrašai, tada visai nesuprantama kodėl jie skelbiami atskirai, o ne vienas, bendras.

Tačiau pagrindinė problema yra ta, kad įrašytų į Registrą dvarų sodybų, teritorijų ir apsaugos zonų ribų planai perduodami Nekilnojamojo turto registro ir kadastro tvarkytojui, tačiau juose esančių žemės sklypų savininkams, valdytojams taikomi paveldosaugos reikalavimai neįregistruojami, todėl neveiksmingi (Priedas Nr.19) priede pateikti 46 peržiūrėtų Vilniaus apskr. dvarų sodybų kadastro duomenys. Kaip tipišką pavyzdį, galima paminėti Galinės dvarą (Vilniaus r.) (Priedas Nr.20). Prieš kelis metus šis dvaras nebuvo skelbiamas jokiuose sąrašuose, jis paskelbtas valstybės saugomu 2003-12-31¹⁵⁵, kuomet dvaro teritorijoje jau buvo išdalinti sklypai, kuriems nebuvo Kadastro pažymyje įrašyti jokie apribojimai (jie neįrašyti ir dabar)¹⁵⁶, taip pačioje dvaro teritorijoje atsirado naujas kotedžas, visai šalia dvaro sparčiai kyla kiti gyvenamieji namai.

Įtraukimas į registrą ir teorinis teisinės apsaugos suteikimas, tikrai neužtikrina realios apsaugos, tai patvirtina ir visi aukščiau aprašytieji pavyzdžiai. To neužtikrina ir paskelbimas saugomu – Galinės (Vilniaus r.), Užutrakio (Trakų r.) (Priedas Nr.21), Belvederio (Jurbarko r.) (Priedas Nr.22) dvarų atvejai.

4. Dvarų sodybų savininkai ir naudotojai

Konstitucinio Teismo 1994-05-27 nutarime nurodyta, jos Liaudies Seimo 1940 m. liepos 22 d. deklaracija dėl visos Lietuvos žemės paskelbimo tautos, tai yra valstybės nuosavybe pažeidė 1938 m. Lietuvos Konstituciją. Todėl šios deklaracijos pagrindu negalėjo atsirasti ir neatsirado teisėta valstybinė nuosavybė. Iš žmonių atimtas turtas laikytinas tik faktiškai valstybės valdomu turtu. Priėmus šią principinę nuostatą žemės reforma teisiškai pagrindžiama tiek, kiek tai susiję su šios valstybės valdomos žemės sugrąžinimu privačion nuosavybėn. Tai nėra taip paprasta dėl įvykusių didelių permainų šalies ūkyje, dėl sukurtos naujos nuosavybės, ypač tokių

¹⁵⁴ KPC, registro duomenų paieška, <http://195.182.67.68/DB/sql.jsp?mc=&tip=&tipn=&pav=&sav=Roki%FOkio&gyv=Auk%FOtadv&gat=>, (žiūrėta 2006-04-30)

¹⁵⁵ KPC, registro duomenų paieška, <http://195.182.67.68/DB/sql.jsp?mc=&tip=&tipn=&pav=&sav=Vilniaus&gyv=Galin&gat=>, (žiūrėta 2006-04-30)

¹⁵⁶ www.registrucentras.lt, (žiūrėta 2006-04-10)

nekilnojamojo turto objektų, kaip kapitaliniai pastatai ir įrenginiai, kurie priklauso valstybei arba nebuvusiesiems žemės savininkams.

Per 50 okupacijos metų užaugo naujos žmonių kartos, susiformavo nauji žmonių turtiniai ir kiti socialiniai – ekonominiai santykiai, kurių, sprendžiant nuosavybės teisės atstatymo klausimus nepaisyti nebuvo galima.

Vykdamas žemės reformą kaimo vietovėje žemės sklypai buvo formuojami tarsi tuščioje vietoje, kurioje nėra ir nebuvo stabilių ūkininkavimo formų ir ūkinių subjektų, susijusių tarpusavyje funkciniais ir technologiniais ryšiais. Senosios ūkinės struktūros buvo sugriautos per vienerius metus, vietoje jų susikūrė naujosios struktūros – asmeniniai ūkiai, žemės ūkio bendrovės, ūkininkų ūkiai. Sodybą ir žemę galima buvo sugrąžinti natūra buvusio dvaro savininko palikuonims ir įmanoma žemėtvarkos projektuose žemės reformos metu atkurti buvusių dvarų žemėvaldas, kai dvaro sodyba ir dvaro žemė sudaro vientisą masivą, jei dvaro teritorijoje nebuvo gyvenamųjų namų, jei jie buvo ir prie jų išdalinta žemė asmeniniam ūkiui - tokių galimybių nėra¹⁵⁷.

Vis didesnę pagreitį įgaunant dvarų sodybų privatizavimui dvaro sodybos objektai dažnai atitekdavo ne vienam naudotojui. Praktiškai žemės reforma nebuvo orientuota į stambius (apie 500-100 ha) ūkius, todėl žemėnauda apie dvarų sodybas buvo suskirstyta dalimis užkertant kelią dvarui susigrąžinti savo istorinę funkciją. Pagal Butų privatizavimo įstatymą dvaro pastatai buvo privatizuoti atskirais butais. Atsirado dvaro teritorijos skaidymas atskirais žemės lopinėliais (sklypai gyvenančių dvaro pastato butuose), teisinių aktų taikymas neretai sukeldavo neigiamų pasekmių kultūros vertybėms¹⁵⁸ (Gaidelių dvaras (Širvintų r.) savininko paveldėtojai delsė pareikšti pretenzijas į dvarą, jis buvo parduotas, naujasis savininkas ėmė jį tvarkyti, tuomet teismo sprendimu dvaras buvo grąžintas paveldėtojams. Kilus konfliktui tarp savininkų dvaras buvo padegtas (Priedas Nr.23). Paveldėtojai jau beveik dešimtmetį netvarko dvaro griuvėsių ir jų neparduoda, vietiniai gyventojai baigia pastatą išnešioti po plytą.).

Kolūkių laikotarpio pabaigoje, kai dauguma ūkiškesnių kaimiečių jau buvo pasistatę savas sodybas gyvenvietėse, valdiškuose ir irstančiuose dvarų butuose buvo apgyvendinti mažai pasiturintys ir dažniausiai ne vietiniai, bet atsikėlę gyventi iš kitur daugiausia gyvulininkystės darbuotojai. Tai lėmė, kad vėliau aplinkinė dvaro žemė buvo išdalyta jiems po 2-3 ha ir šitai apsunkino žemėnaudos normalizavimą ateityje¹⁵⁹. Tokios sodybos paprastai yra gana apleistos, nes gyventojai nesugeba pasirūpinti net paprasčiausiu remontu. Tačiau paskutiniu metu, dvarų

¹⁵⁷ Aleknavičius P. Žemės reformos teisiniai aspektai. // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga.. V., 2001. P.125-128.

¹⁵⁸¹⁵⁸ Brezgys V. Dvarų išsaugojimas: teorinė būtinybė ir reali praktika // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga.. V., 2001. P.98

¹⁵⁹ Magyla A. Šiuolaikinė žemėnauda dvaruose // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga. V., 2001. P.121

sodyboms tampant paklausia preke net atokiausių, griūvančių dvarų gyventojai sulaukia lankytojų, besiteiraujančių ar galima būtų įsigyti jų turtą (buvo kalbėta su Staškūniškio, Šešuolėlių II dvaru (Priedas Nr.24) gyventojais).

2001 m. Vilniuje įvykusioje VKPK ir Vyriausybės organizuotoje konferencijoje „Lietuvos dvarai: praeitis, ateitis ir perspektyvos“ dauguma dalyvių dvaro ateities viziją išsivaizdavo sugražinant jam ūkinę funkciją. Buvo kalbama apie stambios žemėnaudos aplink dvaro sodybą sukūrimo galimybes, tinkamiausias ūkio šakas. Tačiau praėjus keturiems metams, galima teigti, kad atsigauna tie dvarai, kurie tampa vieno asmens ar šeimos nuosavybe ir kuriems suteikiama gyvenamoji ar kultūrinė funkcija.

Teisūs buvo minėtos konferencijos dalyviai, teigdami, kad dvarams, kaip vientisoms teritorijoms bei nekilnojamo turto objektų struktūroms, esminis yra nuosavybės klausimas¹⁶⁰. Būtent nuo savininko priklauso dvaro likimas, jis gali būti pakankamai pasiturintis, tačiau nesugebėti pasirūpinti savo turtu (Bartkuškio dvaras (Širvintų r.), arba iš paskutinių stengtis, tvarkyti įgytą nuosavybę (Levaniškio dvarelis (Priedas Nr.25)(Širvintų r.) ūkininkas įsigijo begriūnantį medinį dvarelį, po truputį supirko aplink esančias žemės naudmenas, ūkininkauja ir tvarko sodybos pastatus, kad galėtų su šeima išikelti).

Maždaug nuo naujo tūkstantmečio pradžios galima stebėti padidėjusį valstybės institucijų susidomėjimą dvarų sodybų likimu ir bandymą spręsti nykstančio dvarų sodybų paveldo problemas (Vyriausybės programa,¹⁶¹ VPK parengta koncepcija¹⁶², KPD programos¹⁶³). Deja, reikia pastebėti, kad nė viena šių priemonių nedavė ženklių rezultatų. Vienas iš nedaugelio teigiamų rezultatų – Internetinės „Dvarų duomenų bazės„ sukūrimas. Šią duomenų bazę galima rasti prisijungus prie KPC ar KPD tinklalapių (www.kpc.lt, www.heritage.lt), ši duomenų bazė yra pakankamai informatyvi, joje pateikiami duomenys apie visas į registrą įrašytas dvarų sodybas, pateiktos dvarų sodybų schemas, jų fotofiksacija¹⁶⁴.

Lyginant su 2001 m. minėtos konferencijos metu pateiktais duomenimis –sumažėjo valstybei nuosavybės teise priklausančių dvarų skaičius. Anksčiau privačioje nuosavybėje esančių dvarų dalis buvo - 38%, valstybinės nuosavybės – 20 %, likę 42 % - mišri nuosavybė. 2005 m. KPD duomenimis (Priedas Nr.26) valstybinės nuosavybės yra 16 % , privatūs - 34%, mišri nuosavybė -

¹⁶⁰ Steponavičienė G. Dvarų ir jų išsaugojimo ekonominės prielaidos // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga. V., 2001. P.62.

¹⁶¹ LR Vyriausybės 2003-04-18 nutarimas Nr.481 Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. Žin., 2003, Nr.38-1740.

¹⁶² LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 2002-09-13 sprendimas Nr.87 Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcijos, Žin. 2002., Nr.96-4240.

¹⁶³ Igalaiškė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa, www.heritage.lt/programos/mediniai_dvarai.htm (žiūrėta 2006-04-03).

¹⁶⁴ www.heritage.lt:8080/ppavadinimas.php (žiūrėta 2006-04-29)

50%. Valstybinės nuosavybės dvarų mažėja ir jų išsaugojimui tai yra teigiamas rodiklis, nes valstybinėje priklausomybėje likęs dvarų sodybų paveldas dažnai tampa šeimininku turtu. Neprivatizuojamų dvarų sąrašė atsidūręs Užutrakis (Trakų r.) – nyksta, nesuradus jam tinkamos paskirties ir sunkiai vykstant tvarkytos darbams dėl lėšų stygiaus. Neprivatizuotiną teritoriją turintis Belvederis (Jurbarko r.) (buvęs pienininkystės technikumams rūmus paliko, niekas nenori tvarkyti nykstančių pastatų, vietoj paveldotvarkos darbų lėšas naudojant žemės, kurios negalima įsigyti, nuomai), sovietmečiu minėtas, kaip vienas geriausiai tvarkomų, mažiausiai nukentėjęs dvaras, galintis pasigirti gausiausiai išlikusiomis vidaus interjerų detalėmis .

Negalima nepaminėti ir gerai tvarkomų dvarų, kurių savininkai ar valdytojai surado jiems tinkamą pritaikymą. Tai - tapęs tinkamo pritaikymo pavyzdžiu Burbiškio dvaras (Radviliškio r.), kuriame sėkmingai plėtojama gėlininkystė, vyksta kasmetinės „Tulpių žydėjimo šventės“¹⁶⁵(Priedas Nr.27), konferencijos, seminarai.

Butautų dvaras (Biržų r.) garsėjo vieninteliu Lietuvoje alaus muziejumi, turėjo bravorėlį, viešbutėlį, po privatizacijos ir šeimyninių ginčų jis buvo betampanas mirusiu objektu¹⁶⁶. Dabar dvaras atsigauna, jame gaminamu alumi galima pasivaišinti ir sostinės kavinėse (Priedas Nr.28).

Valstybės turto fondas, kuriam priklauso valstybinio turto privatizavimas, nenori ar negali įvertinti lėšų, kurios reikalingos norint sutvarkyti didelius ir dažniausiai apleistus dvarų sodybų kompleksus. Valstybės politika šiuo klausimu tikrai nepalanki dvarų sodybų savininkų ketinimams tvarkyti jiems priklausantį ar valdomą turtą, vietoj sunkiai įgyvendinamų dvarų tvarkybos programų, kurioms reikalingos valstybės biudžeto lėšos, norint išsaugoti, reikėtų dvarus atiduoti pusvelčiui, sudarant sutartis su būsimu savininku dėl tvarkybos darbų, jų apimties, būsimų išlaidų tvarkymui ir tvarkymo terminų. Kaip teigiamą ir kol kas vienintelį pavyzdį galima įvardinti Siesikų (Daugailių) pilį (Ukmergės r.), Dabartinis savininkas dvarą išsinuomojo iš valstybės 99 metams, sudaręs sutartį paveldotvarkos darbams per tam tikrą laikotarpį išleisti 8 milijonus litų¹⁶⁷. Paveldotvarkos darbai Siesikuose vyksta, savininkas atstatęs sunykusį ūkinį pastatą ten laikinai įsikūrė, sutvarkė teritoriją, atliekami kiti darbai. (Priedas Nr.29) Palyginimui – KPD 2005 m. 17 dvarų objektų tvarkybai skyrė 3 294 810 litų, vidutiniškai mažiau negu po 200 tūkstančių litų vienam objektui¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Butvydienė J. Šventė žydinčių tulpių dvare // Šiaulių kraštas. 2006-05-15 Nr.108. P.1, 3.

¹⁶⁶ Šlekys A. Dvarų panaudojimas turizmui – mitas ar realybė // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga. P.86.

¹⁶⁷ Žodinė KPD darbuotojų suteikta informacija.

¹⁶⁸ KPD 2005 m. programoms skirtų asignavimų panaudojimo ataskaita.

Dvarų sodyboms įgyjant vertę, ima ryškėti kokių būtent dvarų pastatų pageidauja būsimieji savininkai. Tai dažniausiai dvaro rūmų pastatas, pageidautina arčiau didžiųjų miestų, kuo mažiau apleistas ir mūrinis. „Nuskriausti“ lieka jau ir taip sparčiausiai nykstantys mediniai dvareliai ir ūkiniai pastatai (iš buvusių Lietuvoje apie 20 000 medinių dvarų sodybų statinių, išlikusių vertingesnių objektų sąrašas vos siekia apie trejetą šimtų)¹⁶⁹.

Baigiant skyrių, galima teigti, kad:

Atgavus nepriklausomybę ir vykstant dvarų sodybų privatizavimui ir išlikusio turto gražinimui savininkams, vykstančių nuosavybės pokyčių negalima vertinti vienareikšmiškai, dvarų sodybų paveldas patyrė sukrėtimų ir netekčių, kurias galima palyginti su 1940 m. nacionalizacijos pasekmėmis, tačiau praėjus daugiau kaip dešimtmečiui išryškėjo tam tikros tendencijos: idėjos atkurti pirminę dvarų sodybų (ūkinę) paskirtį galutinai žlugo; dvarų sodybos ėmė įgyti realią rinkos vertę, savininkai įsigyja dvaro sodybą turėdami aiškia jos naudojimo viziją, investuodami ir tikėdamiesi naudos;

Visai kitą reikšmę ėmė įgyti savininkas, jis tampa dvaro šeimininku. Įstatymais reglamentuojama apsauga neapsaugo nuo ardančio lietaus poveikio ar kaimynų lupančių plytas iš apleisto dvaro pastato, apsaugoti gali tik savininkas, kuris suinteresuotas savo turtu.

Valstybės ir paveldosaugos institucijų politika dvarų sodybų paveldo išsaugojimo atžvilgiu turėtų užimti kitokią – aiškesnę ir juridiškai motyvuotą poziciją. Griežti paveldosauginiai reikalavimai ir didelės valstybės nustatytos kainos atbaido potencialius dvarų sodybų pirkėjus. Valstybė galėtų išlaidų, skirtų dvaro sodybos paveldotvarkos darbams, našta dalintis su savininku.

Tiek sovietiniu, tiek posovietiniu laikotarpiu dvarų sodybų apsauga tapo opia problema paveldosaugoje. Skiriasi tik priežastys – sovietiniu laikotarpiu tai buvo dėl

1. bendro šalies ūkio nuosmukio, pokarinio skurdo;
2. ideologinių nuostatų (dvarų paveldas buvo svetimas buržuazinis relikvas ir už jo tvarkymą nesunkiai buvo galima užsidirbti bandančio grąžinti buržuazinę priespaudą etiketę);
3. naudotojų ir valdytojų valdomo turto vertės nesuvokimo, darymo taip, kaip patogiau, o ne taip kaip reiktų (jei kolūkiečiams reikia trečio aukšto dvaro rūmuose, tai jis ir bus, nes to reikia tarybinių piliečių gerbūviui);
4. teisinę apsaugą turėjo tik sąrašuose esantys objektai, todėl „nesąrašinių“ nykimui nebuvo kliūčių. Dėl nepriežiūros nyko ir saugomi objektai.

¹⁶⁹ Puodžiukienė D. Medinė architektūra dvarų sodybose: vertė ir išsaugojimo galimybės // Lietuvos dvarai: praeitis, dabartis ir ateitis. Konferencijos medžiaga. P.57

Posovietinėje Lietuvoje teisės aktų nepaisymą lėmė:

1. su nuosavybės perėjimu iš valstybinės į privačią nebuvo išspęsta dvarų sodybų paveldosaugos problema, teisės aktai prieštaravo vieni kitiems;
2. dvarai tapo įvairių turtinių konfliktų aukomis;
3. buvo ir ideologinis aspektas, po nepriklausomybės atgavimo visi ėmė atstatinėti kryžius ir gražinti tikintiems bažnyčias, dvarai turėjo palaukti savo eilės;
4. nors į registrą buvo įrašyta ženkliai daugiau dvarų sodybų, tačiau „nesusišnekėjimas“ su Nekilnojamojo turto kadastru ir registru nesuteikė realios teisinės apsaugos.

Esminis skirtumas tarp šių dviejų laikotarpių analizuojant dvarų sodybų paveldosaugą – nuosavybės klausimas. Valstybinė – sovietmečiu ir privati posovietiniu laikotarpiu. Nelabai buvome mokomi saugoti valstybinį turtą tarybų valstybėje, tai kas buvo visų, greičiausiai nebuvo niekieno. Tuo labiau, kad dvarai - turtas anksčiau priklausęs tarybų valdžios priešams. Atgavus nepriklausomybę, apie dešimtmetį dvarų sodybų paveldas nyko tikriesiems savininkams privatizacijos metu įsigijusiems šį turtą nesugebant juo pasirūpinti. Paskutiniu metu, kaip minėta, galima pastebėti kiek kitokių, paveldo išsaugojimui labiau teigiamų pokyčių.

5. Dvarų sodybų paveldotvarka 1990-2005 m.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pereinamuoju laikotarpiu pagal laisvosios rinkos ir konkurencijos sąlygas persitvarkant ekonomikai, centralizuota Paminklotvarkos tresto sistema pradedama iš esmės keisti. Respublikinis kultūros paminklų restauravimo trestas suskilo į daugelį firmų, tapusių UAB ir AB. Pavyzdžiai, Paminklų konservavimo institutas Vilniuje (anksčiau – Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas) tapo AB Paminklų restauravimo institutu, o jo filialas Kaune – UAB Kauno paminklų restauravimo institutu, filialas Klaipėdoje – UAB Paminklų restauravimo centru. Iš buvusių Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto Restauravimo valdybų Vilniuje susiformavo uždarnosios akcinės bendrovės „Akantas“, „Smailė“, „Meistras“, „Vilniaus vargonų meistrai“, „Rosvita“, Kaune – UAB „Kauno restauratoriai“, Klaipėdoje UAB „Mingė“, Kėdainiuose „Kėdainių restauratoriai“, Telšiuose - „Telšių meistrai“, Biržuose – „Agluona“, Trakuose – „Etra“.

Skelbiant konkursus ir atsirandant konkurencinėms sąlygoms į paminklotvarkos sritį veržiasi ir įsitraukia statybinės ar statybos remonto organizacijos. Pavyzdžiui, AB „Panevėžio statyba“ dirbo Vilniaus pilių komplekse. Paveldo objektuose darbuojasi UAB „Senovė“, „Ekinėta“,

„Statybos ir restauravimo darbai“ ir kt. Šios įmonės dažnai nukonkuruoja buvusias restauravimo valdybas, nebesugebančias prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų.

Tenka apgailestauti, kad valstybė iš savo globos išleido buvusius valstybinius kultūros paminklų tyrimo ir konservavimo, restauravimo ir pritaikymo darbų, projektavimo institutus Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje, kurie tapę akcinėmis bendrovėmis ar uždarosiomis akcinėmis bendrovėmis labai sunyko. Ypač daug prarasta kultūros paveldo tyrimo specialistų¹⁷⁰.

Nuo 1995 m. pradėta licencijuoti paminklotvarkos darbus atliekančias įmones ir atestuoti specialistus. 1999-02-10 KVAD patvirtino patobulintą tyrimo, konservavimo ir restauravimo, valstybės ir savivaldybių nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos institucijose dirbančių specialistų atestavimo tvarką. Vėliau licencijavimas buvo pakeistas atitinkamų leidimų paminklotvarkos darbams išdavimo sistema. Nuo 202 m. vidurio leidimų sistema įsigaliojo pagal 2001 m. priimtą Statybos įstatymą. Ji tebegalioja iki šiol.

Iš vienos pusės tai lyg ir turėtų užtikrinti paveldotvarkos darbų kokybę, iš kitos – licencijuotų specialistų atliekamų paveldotvarkos darbų kaina yra didesnė. Paveldotvarkos darbų kaina kyla dar ir dėl būtinų atlikti tyrimų, juos atlieka privačiai samdomi, turintys licenzijas, ekspertai, kurių paslaugos taip pat yra nepigios.

Dvarų sodybų, kaip nekilnojamojo turto rinkos vertę menkina griežti paveldosauginiai reikalavimai ir būtinų atlikti (pagal įstatymus, būtinai atestuotų specialistų) darbų kaina. Taip sudaromos prielaidos savininkams vengti paveldosaugos institucijos kontrolės atliekant paveldotvarkos darbus dvarų sodybų pastatuose. Atsiranda toks faktas kaip savavaliai paveldotvarkos darbai.

E. Riaubienė savo darbe nurodo, kad nuo 1990 iki 2000 m. dvarų tvarkymo faktų nuosekliai daugėjo nuo pat tiriamojo laikotarpio pradžios (1991 m. tvarkyti 5, o 1999 m. – 24 objektai). Bendra 1990-2005 m. laikotarpio tvarkymo faktų dinamika (Priedas Nr.30) rodo iš pradžių augimo kryptį iki 1998 m., o vėliau tvarkymo procesas silpnėja ir stabilizuojasi. Tačiau kuo toliau tuo daugiau tvarkymo faktų skaičius skiriasi nuo realybės, nes KPD ataskaitose užfiksuoti tik iš valstybės biudžeto finansuojami tvarkybos darbai. Iš tiesų vis daugiau dvarų sodybų, kurios tvarkomos už savininkų lėšas. Pavyzdžiui vien Vilniaus apskrityje savininkų iniciatyva dabartiniu metu tvarkomi Bezdonių, Norviliškių, Siesikų, Taujėnų, Lapšių dvarai. Ypač tvarkybos darbų pagausėjo 2004 m. priėmus Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą, kuriame numatyta galimybė, sudarius apsaugos sutartį, gauti valstybės paramą tvarkybos darbams. E.Riaubienė teigia, kad 1990-2000 m. tvarkant dvarų sodybas dažniau taikyti nesudėtingi, t.y. priešavariniai ar kiti

¹⁷⁰ Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. P.37-38

remonto darbai. Ir dabar tokie darbai dažniausiai vykdomi iš valstybės kišenės, kai esant nuolatiniam lėšų stygiui bandoma neleisti sunykti vertingiausiems valstybei ar nemokiems savininkams priklausantiems dvarų sodybų pastatams. Savininkams tvarkant patiems jau atsiranda ir visiško privačių dvarų sutvarkymo pavyzdžių – nuo teritorijos, parko, vandens telkinių iki visaus interjerų dekoro, pavyzdžiui Šešuolėlių I dvaras (Širvintų r.) (Priedas Nr.31)

Taigi, dvarų tvarkyboje galima įžvelgti tokias tendencijas:

Valstybės dažniausiai minimaliai, likviduojant avarinį stovį tvarkomos dvarų sodybos, kas tikrai negelbėja bendros dvarų sodybų tvarkybos situacijos ir galėtų būti taikoma tik išimtiniais atvejais.

Dvarų sodybose savininkų pastangomis atkuriamą buvusią aplinką, interjerai, tačiau tik nuo 2005 m. numatytas nors dalinis tvarkybos išlaidų kompensavimo mechanizmas.

Neaiški valstybės politika dvarų savininkų, norinčių tvarkyti savo turtą atžvilgiu, nereguliuotas kompensavimo už patirtas išlaidas ir veikos apribojimą (naudojant kultūros paveldo objektą) mechanizmas, apsunkina dvarų sodybų tvarkybos darbus.

Dar vienas, tačiau ne toks didelis trūkumas, susijęs su dvarų paveldotvarka ir privačia nuosavybe. Dvarui tapus privačiu ir prižiūrimu jis tampa ribotai prieinamas visuomenei (galima kiek nori braidyti po apleistus Gaidelių ar Narvydiškių dvarus (Priedas Nr.32), tačiau be savininko leidimo nepateksi į Šešuolėlius I ar Lapšius (Širvintų r.).

Paveldotvarkos sistema irgi pasikeitė: sovietmečiu valstybei finansuojant buvo atliekama daugiau dvarų paveldo tvarkybos darbų, tačiau nevengta autentiškų keičiančių rekonstrukcijų, o ir darbų kokybė sovietmečiu tikrai nebuvo pati geriausia.

Po nepriklausomybės atgavimo darbų ir medžiagų kokybė, be abejo, pagerėjo, tik ne visi savininkai sugeba tuos darbus įpirkti. Valstybės finansuojamų dvarų paveldotvarkos dalis vis mažėja, tačiau taip ir turėtų būti, turtu turėtų rūpintis patys savininkai, remiami valstybės teikiamų lengvatų.

Reikia paminėti, kad tiek sovietmečiu, tiek posovietiniu laikotarpiu nuo naujų statybų kenčia dvarų sodybų teritorijos. Matyt ši problema neišnyks dar ilgai, nes su nelegaliomis statybomis kova vyksta sunkiai (aukščiausio lygio susirūpinimo sulaukęs Kuršių Nerijos atvejis, kuomet taip ir nebuvo likviduotos neteisėtos statybos).

Galima daryti išvadą, kad tiek sovietmečiu, tiek dabartiniu laikotarpiu nebuvo ir nėra išspręstos dvarų sodybų paveldosaugos problemos.

Išvados

Nustatyti du pagrindiniai laikotarpiai Lietuvos dvarų sodybų paveldosaugoje sovietinis (1945-1990 m.) ir posovietinis (1990 - 2000 m.). Trečiasis (1940-1944 m.) buvo per trumpas, kad spėtų susiformuoti valstybinė paveldosaugos sistema, tuo labiau, kad karas ir okupacijos šį procesą stabdė.

Sovietmečiu Lietuvos paveldosauga formuota ir vykdyta pagal sąjunginį (TSRS) modelį. Realizuota teisinė apsauga, objektų apskaita, mokslinis tyrimas ir tvarkymas. Tačiau visi šie procesai turėjo ryškių trūkumų: apsauga buvo ganėtinai formali - ūkių, kuriems dažniausiai priklausė provincijose esantys dvarai, vadovai neretai ir net tyčia niokodavo jiems patikėtus dvarų pastatus (Cirklišio dvaras (Švenčionių r.), Paežerių dvaras (Vilkaviškio r.), Pakruojio dvaras, Taujėnų (Ukmergės r.) dvaro rūmai – tai tik keli pavyzdžiai iš daugelio. Į apskaitą buvo įtraukta tik menka objektų dalis sodybinių ansamblių, jų fragmentų arba pavienių elementų - 112, lyginant su 1989 metais užregistruotomis 3342 buvusių dvarų ir palivarkų sodybomis, jų fragmentais ir žinomomis vietomis. Tą sąlygojo ideologinės ir kitos aukščiau išvardintos priežastys. Be to, dvaro sodybos įrašymas į saugomų objektų sąrašus nereiškė realios apsaugos. Net ir saugomi objektai nebuvo tinkamai tvarkomi, ypač nebuvo paisoma sodybų kompleksškumo.

Sovietiniai teisės aktai pakankamai reglamentavo dvarų sodybų, kaip architektūros paminklų apsaugą, tačiau ne visuomet jų buvo paisoma.

Buvo sukurta valstybinė paminklosaugos ir paminklotvarkos sistema kuri funkcionavo pakankamai gerai, tačiau paminklosaugininkų pastangų ne visuomet užtekdavo kovojant su pažeidimais ir nepriežiūra. Nepaisant kultūrinės atmosferos pokyčių (Chruščiovo atšilimo metu), per visą sovietinį laikotarpį Lietuvos paminklosaugininkai jautėsi esą tarsi tarp kūjo ir priekalo. Jie privalėjo ginti kultūros paminklus nuo sąmoningo naikinimo ir žalojimo, tačiau rizikavo būti (o kartais ir būdavo) apkaltinti “buržuaziniais ir nacionalistiniais nukrypimais”.

Pagal sovietinio laikotarpio teisės aktus, reglamentuojančius paveldosaugą, už paminklo priežiūrą ir savalaikį remontą turėjo atsakyti savininkas ar naudotojas, tačiau visam turtui esant valstybės nuosavybe ne labai kas norėjo juo rūpintis, mažai buvo vadovų (ūkių ar įmonių) entuziastų suvokiančių valdomo turto vertę (tai matyti iš ūkių vadovų atsakymų paminklosaugininkams, teisinantis, kad nėra lėšų vienam ar kitam buvusiam dvaro pastatui tvarkyti).

Lūžinis momentas dvarų paveldosaugoje (1992-1993 m.) buvo nepriklausomybės atkūrimas ir valstybinio turto privatizavimas bei restitucija, nuosavybės formos pasikeitimas, iš kurio tikėtasi ženkliausios situacijos pasikeitimo, deja nedavė norimo rezultato. Vienas iš esminių

naujų faktorių, su kuriais teko susidurti paminkloaugininkams, buvo radikaliai ėmę keistis nuosavybės santykiai. Nepriklausomybės pradžioje tapo labai populiariu, iškeliant valstybinės administracinės-komandinės paminkloaugos ydas, propaguoti kultūros vertybių privatizaciją, kuri, kaip tuo metu tikėtasi, automatiškai turėjo užtikrinti kur kas efektyvesnę jų apsaugą.

Teisinėje sistemoje Dvarų paveldas tapo atskira, įstatymiškai apibrėžta, kultūros paveldo dalimi, kuriai buvo skiriamas nemažas dėmesys leidžiant dvarų sodybų paveldosaugą ir pritaikymą reglamentuojančius teisės aktus. Deja, teisės aktų, prieštaraujančių vieni kitiems, gausa neatnešė laukiamo rezultato, greičiau įnešė daugiau sumaišties.

Šios opios paveldosaugos problemos reguliavimas „iš viršaus“ nedavė jokių apčiuopiamų apsaugos rezultatų, greičiau suteikė galvos skausmo dvarų sodybų savininkams ir naudotojams (vieni teisės aktai draudė kiti leido, pvz. privatizuoti pastatus ar dvaro teritorijoje esančius sklypus).

Pereinant iš sovietinės į liberalią nuosavybės sampratą, laiku nebuvo imtasi spęsti neišvengiamai iškilsiančių viešojo ir privataus intereso paveldo vertybėms klausimų.

Iš pat pradžių buvo klaidingai mėginama spęsti dvarų sodybų išsaugojimo klausimą per žemėvaldos, kaip būtino elemento suteikimą dvaro sodybai, taip atkuriant pirminę (ūkinę) dvaro funkciją. Toks sprendimas nepasiteisino, nes buvo priimtas per vėlai, kuomet pagal tuo metu jau galiojusius įstatymus buvo grąžinama žemė dvarų teritorijose ir privatizuojami butai dvarų pastatuose juose gyvenusiems žmonėms. o buvo sulaužyta daug iečių ir veltui nuėjo toks didelis darbas kaip “sodybų perspektyvinės pritaikymo schemas“ rengimas.

Didelio skaičiaus naujų dvarų paveldo objektų įtraukimas į kultūros vertybių registrą neužtikrino jų apsaugos, todėl, kad nevienodi valstybės registrų duomenys ir apribojimų neįrašymas į nekilnojamo turto registro ir kadastro išduodamas pažymas, sudaro sąlygas tų apribojimų nepaisymui. Praktiškai nėra įtraukiamų į Registrą objektų atrankos pagal vertę. O priklausymas valstybei nuosavybės teise ar buvimas nacionalinės reikšmės kultūros paveldo objektu tikrai nereiškia geros apsaugos ir priežiūros (Belvederis (Jurbarko r.), Užutrakis (Trakų r.).

Valstybės politika dvarų paveldo savininkų ir naudotojų atžvilgiu, kompensacijų, skatinimo nebuvimas, menkina gerus norus tvarkyti privatų turtą. Valstybė turėtų prisiimti dalį vertingų dvarų paveldo objektų tvarkymo išlaidų naštos, taip skatindama savininkus ir naudotojus tvarkyti jiems priklausančią, ar jų valdomą turtą

Galima teigti, kad pokyčiai valstybės gyvenime, institucijų pertvarkos, nuosavybės formų kaita dvarų paveldo apsaugai tikrai nebuvo palankūs. Džiugu, kad ima atsirasti tikri dvarų savininkai, tegul ir neturintys kilmingų šaknų, tačiau sugebantys pasirūpinti turtu, kuris truputį

priklauso mums visiems. Ir valstybė pagaliau ima atkreipti dėmesį į tuos kurie savo lėšomis nori išsaugoti tai, kas liko iš kažkada gausaus dvarų sodybų palikimo.

V. Santrauka

Dvarų paveldo išsaugojimas daug metų yra viena didžiausių paveldosaugos problemų Lietuvoje. Pirmiausia dėl to, kad dvarų sodybos yra kompleksiniai objektai, kurie negali būti išsaugoti be nuolatinės priežiūros ir yra brangiai išlaikomi ir tvarkomi, ypač kai nėra naudojami. Čia kyla problema – valstybės, naudotojų ir paveldosaugininkų interesų konfliktas, kurį bandoma reguliuoti teisės aktais, tik ar visada sėkmingai? Apie dvarų paveldą ir jo išsaugojimo problemas ypač paskutiniu metu nemažai rašoma ir kalbama, tačiau realiai nedaug daroma, kad padėtis pasikeistų.

Problema nėra nauja, tačiau paskutiniu metu matyti naujos tendencijos dvarų panaudoje. Jei anksčiau pagrindinė atgaivinto dvaro vizija buvo pirminės jo, kaip ūkio vieneto funkcijos, sugrąžinimas, tai paskutiniu metu dvaras vis dažniau įsivaizduojamas kaip kaimo turizmui pritaikyta sodyba, viešbutis-konferencijų (ar pobūvių) vieta, kaip savininkų vasaros rezidencija ar gyvenamoji sodyba, kurioje buvusi ūkinė veikla visai pamiršta.

Magistrinio darbo tikslas atskleisti ir įvertinti dvarų sodybų paveldosaugą sovietiniu ir posovietiniu laikotarpiu remiantis teisine baze ir paveldotvarkos rezultatais.

Tyrimo objektas - dvaro sodyba, ar palivarkas, jo paveldosaugos problemos. Dvaro sodyba, kaip tam tikros teritorijos apgyvendinimo sistemos, elementas, užimantis atitinkamą žemės sklypą, kuriame yra įvairūs pastatai ir statiniai, želdynai, atviri vandens telkiniai, dirbamos žemės sklypai, kelių ir takų tinklas bei kiti, smulkesni įrangos elementai įvairiomis priemonėmis jungiami į vieningą visumą gyvenamajai, ūkinei, gamybinei ar kitokioms funkcijoms.

Administravimo sąvoka šiame darbe naudojama apibrėžiant valstybės santykį su jai priklausančiomis dvarų sodybomis, jų apsauga ir priežiūra, taip pat dvarų sodybų valdytojų, naudotojų ir savininkų santykį su jų valdomu, ar jiems priklausančiu turtu.

Tiriamo laikotarpio chronologinės ribos yra nuo Kultūros paminklų apsaugos įstatymo priėmimo (1940-06-20) ir Kultūros paminklų apsaugos įstaigos įkūrimo ir beveik tuo pat metu įvykusios pirmosios sovietinės okupacijos. Tiriamas laikotarpis baigiasi praėjusių, 2005 metų pabaiga. Darbas pagal chronologinius laikotarpius skirstomas į tris dalis – 1940-1944 m. pirmoji sovietinė, vėliau vokiečių okupacija ir karo laikotarpis, 1944-1990 m. sovietinės okupacijos laikotarpis ir 1990-2005 m. Lietuvos Respublikos laikotarpis.

Summary

Protection of manor heritage for many years has been one of the major concerns of heritage protection in Lithuania. Foremost this is due to the fact that manor are complex objects, that cannot be preserved without regular upkeep, their maintenance, especially if they are not in use, being high-priced. There the problem arise about a clash of interests among the state, users and heritage protectors, the problem being attempted to handle by means of legal acts. Only there is a doubt, if this always can bring to a success? Lately manor heritage and its protection issues are time and again spoken or written about, but in reality too little is being done to change the situation.

The issue is not new, though currently new tendencies can be seen as regards their usage. If earlier the key vision of a revitalised manor was restitution of its original function, so lately a country-seat is pictured as a place for country tourism, for a hotel or a conference-room, and, eventually, for a private summer-house, in which farming is not likely to be undertaken.

The aim of the Master's Paper is to identify and assess the situation of manor heritage protection in soviet and post-soviet times according to the results in legislation and heritage administration.

The object of study – a manor or a palivark and its heritage protection issues. A manor as an element of a certain settlement system, which occupies a certain estate for houses and plants, open water-pools, farmlands network of roads and pathways as well as other minor facility elements, that are integral for residential, economic, manufacturing and other functions.

The concept of administration in this paper is used to define the state's relation to the manor under its control, their protection and maintenance, as well as relations of administrators, users and owners to the property under their control or ownership.

Chronology limits of the period under study is adoption of Cultural Heritage Protection Law (20-06-1940) and foundation of Cultural Heritage Protection institution and then ongoing first soviet occupation. The period of study finishes with the end of 2005. According to chronological periods the Paper is divided into three parts – the first soviet occupation of 1940-1944, later period of German occupation and the war, and the period of soviet occupation of 1944-1990 as well as the period of the Republic of Lithuania between 1990 and 2005.

VI. Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

Kultūros paveldo centro archyvas

1. KPCA, F.17, Ap.2, B.45 Parceliuojami dvarai (1940 m.).
2. KPCA, F.17, Ap.2, B.46. Žemėtvarkos darbų planai (1940 m.).
3. KPCA, F.17, Ap.2, B.50. Dokumentai apie karo metu nukentėjusius kultūros ir meno paminklus(1942-1944 m.).
4. KPCA, F.17, Ap.2, B.51. Dokumentai apie karo metu nukentėjusius kultūros ir meno paminklus(1942-1943 m.).
5. KPCA, F.17, Ap.2, B.54 Kultūros paminklų apsaugos įstaigos dokumentai.
6. KPCA, F.17, Ap.2, B.56 Kultūros paminklų apsaugos įstaigos dokumentai.
7. KPCA, F.17, Ap.2, B.60 Kultūros paminklų apsaugos įstaigos dokumentai, architektūros paminklų duomenys.
8. KPCA, F.3, Ap.1, B.5 Antašavos dvaras.
9. KPCA, F.3, Ap.1, B. 8 Apytalaukio dvaras (Kėdainių r.).
10. KPCA, F.3, Ap.1, B.9 Astravo dvaras Biržuose.
11. KPCA, F.3, Ap.1, B.10 Baisiogalos dvaro rūmai.
12. KPCA, F.3, Ap.1, B 12 Pasvalio r. Roppo dvaras.(1959-1960m.)
13. KPCA, F.3, Ap.1, B.15 Širvintų r. Bartkuškio dvaras ir parkas (1959-1972 m.).
14. KPCA, F.3, Ap.1, B. 17 Jurbarko r. Belvederio dvaras (1945-1970 m.).
15. KPCA, F.3, Ap.1, B. 20 Raseinių rajono Biliūnų dvaras (1956-1971 m.).
16. KPCA, F.3, Ap.1, B. 27 Anykščių r. Burbiškių dvaras (1951-1975 m.)
17. KPCA, F.3, Ap.1, B. 28 Budviečio dvaro klėtis ir koplytėlė.
18. KPCA, F.3, Ap.1, B. 31 Cirkliškis (1952-1974 m.).
19. KPCA, F.3, Ap.1, B. 32 Čiobiškio dvaras (1955-1972 m.).
20. KPCA, F.3, Ap.1, B. 35 Prienu r. Daukšiagirio dvaras (1956-1959 m.)
21. KPCA, F.3, Ap.1, B. 45, Šakių r. Gelgaudiškio dvaras (1949-1975 m.).
22. KPCA, F.3, Ap.1, B. 48, Švenčionių r. Grybų dvaras.
23. KPCA, F.3, Ap.1, B. 51, Kavarsko r. Jokūbavos dvaras (1950-1959 m.)
24. KPCA, F.3, Ap.1, B. 59, Impolės dvaro svirnas.
25. KPCA, F.3, Ap.1, B.70, Aukštosios Fredos dvaras (1937-1974 m.)
26. KPCA, F.3, Ap.1, B. 118, Kelmės dvaro rūmai.
27. KPCA, F.3, Ap.1, B. 135, Kauno r. Kilovos dvaras.
28. KPCA, F.3, Ap.1, B. 137, Molėtų r. Klabinų dvaras.
29. KPCA, F.3, Ap.1, B. 140, Zarasų r. Krioviškio dvaras.
30. KPCA, F.3, Ap.1, B. 143, Kruonio (Kaišiadorių r.) Kun. Oginskio pilies griuvėsiai.
31. KPCA, F.3, Ap.1, B. 150, Kėdainių r. Lančiūnavos dvaras.
32. KPCA, F.3, Ap.1, B.161, Molėtų r. Dapkūniškio apyl. Liubartavo dvaro svirnas.
33. KPCA, F.3, Ap.1, B.172, Vilniaus r. Nemėžio dvaras. (1952-1975 m.).
34. KPCA, F.3, Ap.1, B.175, Norkūnų dvaras Kupiškio r.
35. KPCA, F.3, Ap.1, B. 178, Rokiškio r. Onušio dvaras.
36. KPCA, F.3, Ap.1, B.182, Vilkaviškio rajonas, Paežerių dvaras.
37. KPCA, F.3, Ap.1, B.183, Tauragės r. Pagermonių dvaras.
38. KPCA, F.3, Ap.1, B.186, Pakruojo dvaras. (1951-1970 m.)
39. KPCA, F.3, Ap.1, B.187, Palangos dvaro rūmai (1951-1970 m.)
40. KPCA, F.3, Ap.1, B.207, Kėdainių r. Paverpenio dvaras.
41. KPCA, F.3, Ap.1, B. 208, Šakių r. Pavilkijo Damanskių dvaras.
42. KPCA, F.3, Ap.1, B.213, Mažeikių r. Plinkšių dvaras ir parkas.
43. KPCA, F.3, Ap.1, B.214, Plungės dvaras ir parkas.
44. KPCA, F.3, Ap.1, B.225, Panevėžio rajono Raguvėlės dvaras (1940-1979m.).
45. KPCA, F.3, Ap.1, B.227, Kauno r. Raudondvario dvaras.
46. KPCA, F.3, Ap.1, B.229, Apie Šeduvos Raudondvarį (1955-1971 m.).
47. KPCA, F.3, Ap.1, B.230, Radviliškio r. Raudondvario dvaras (1953-1954 m.)
48. KPCA, F.3, Ap.1, B. 231, Vilniaus rajono Raudondvaris, Riešės vls.
49. KPCA, F.3, Ap.1, B. 234, Mažeikių r. Renavos dvaras (1935-1971).
50. KPCA, F.3, Ap.1, B. 235, Rietavo dvaras 1957 m.
51. KPCA, F.3, Ap.1, B. 241, Rokiškio dvaras (1946-1975 m.).
52. KPCA, F.3, Ap.1, B. 247, Rokiškio r. Salų dvaras.
53. KPCA, F.3, Ap.1, B. 248, Akmenės r. Santeklių dvaras.
54. KPCA, F.3, Ap.1, B. 256, Siesikų dvaras Ukmergės r.

55. KPCA,F.3,Ap.1, B. 272, Plungės r. Šateikių dvaras.
 56. KPCA,F.3,Ap.1, B.274, Šeduvos dvaras (1954-1975 m.).
 57. KPCA,F.3,Ap.1, B. 279, N.Vilnios Šumsko dvaras.
 58. KPCA,F.3,Ap.1, B.283, Šilutės r. Švėkšnos dvaras, Vilkėnų dvaras (1936-1970m.)
 59. KPCA,F.3,Ap.1, B. 284, Šalčininkų r. Tabariškių dvaras (1952-1968 m.).
 60. KPCA,F.3,Ap.1, B. 285, Ukmergės r. Taujėnų dvaras (1940-1975m.).
 61. KPCA,F.3,Ap.1, B., 309, Vaitkuškis (1939-1957 m.).
 62. KPCA,F.3,Ap.1, B. 315, Jurbarko r. Veliuonos dvaras (1615,1956 m.).
 63. KPCA,F.3,Ap.1, B. 322, Šilutės rajono Vilkėnų dvaras (1951-1960m.)
 64. KPCA,F.3,Ap.1, B.462, Joniškio r. Žagarės dvaras (1928-1969 m.).
 65. KPCA,F.3,Ap.1, B. 463, Raseinių r. Žaiginio dvaras (1959-1961 m.).
 66. KPCA,F.3,Ap.1, B.465, Jonavos rajono Žeimių dvaras.
 67. KPCA,F.3,Ap.1, B.470, Architektūros objektų registravimo anketos (1936-1956 m.)
 68. KPCA,F.3,Ap.1, B.471, Dokumentų rinkinys apie architektūros objektus.
69. Utenos, Kauno apygardų, Alytaus apskrities žemės tvarkytojų ir Žemdirbystės valdybos raštai KPAĮ. KPCA. F17, Ap.1, B.43, L.1-3, 6-7
 70. KPAĮ Viršininko V.K. Jonyno raštas Telšių, Vilniaus ir Alytaus apskričių žemės tvarkytojams. KPCA F17, Ap.1, 71. B.43, L.5
 72. Ukmergės ir Vilniaus apskričių tarpžinybinės komisijos nusavintų ir išparceliuotų dvarų sodybų su trobesiais paskirstymo protokolai. KPCA F.17, Ap.1, B.43. L.8-9, 15-17.
 73. Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas A. .Pilypaitis. Pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę KPCA F.3, Ap.1, B.476. L.1-11.
 74. TSRS generalinio prokuroro rašto kopija. F.3, Ap.1, B.284
 75. 1944-09-01 Tarpžinybinės komisijos posėdžio protokolas//KPCA, F.1, A.1, B.209, L.77.
 76. 1942-03-19 KPAĮ viršininko A.Nezabitauskio raštas Švietimo valdybai// KPCA, F1, A.1, B.158, L29

Lietuvos valstybinis literatūros ir meno archyvas

77. Paimtų valstybės globon Lietuvos TSR architektūros paminklų sąrašas, 1950 // LVLMA, F.204, Ap.1, B57L.5-17
 78. 1950-10-24 LTSR MT nutarimas Nr.958 „Dėl mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės įkūrimo“// LVLMA, F.342, A.1, B.1584, L.23.

Teisės aktai

1940-1990 m.

Paveldosaugos teisės aktai

79. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, Vyriausybės žinios Nr.720, 1940-07-25.
 80. Viešųjų kultūros muziejų įstatymas. Vyriausybės žinios, 1940, Nr.720.
 81. Kultūros paminklams apsaugoti įsakymas, „Tarybų Lietuva“ Nr.5, 1940-10-05.
 82. Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti ir Kultūros paminklams registruoti įsakymas, „Tarybų Lietuva“ Nr.26, 1940-10-30.
 83. Kultūros paminklų inventorizacijos taisyklės, priimtose 1942-05-09, www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#Isakymas (žiūrėta 2006-01-11)
 84. 1944-01-25 LTSR LKT nutarimas Nr.32 „Dėl LTSR Liaudies komisarų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo“//LTSR Įstatymai ir nuostatai. Chronologinis rinkinys T.1.
 85. 1944-04-05 LTSR LKT nutarimas Nr.46 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR LKT nuostatų patvirtinimo“//LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1945 01-02, Nr.2 (33).
 86. 1945-02-15 LKT nutarimas Nr.75 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR LKT įsteigimo“//LTSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1944 01-12, Nr.1 (6).
 87. 1948-10-14 LTSR MT nutarimas Nr.184 „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“// LTSR AT ir MT žinios, 1949, Nr.8, 55 str.
 88. 1953-10-06 LTSR MT nutarimas Nr.770 „Dėl Architektūros reikalų valdybos prie LTSR MT nuostatų patvirtinimo“// LTSR Įstatymai. AT prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys T.4, V., 1957.

89. 1961-08-21 LTSR MT nutarimas Nr.511 „Dėl Lietuvos TSR Respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“// LTSR AT ir Vyriausybės žinios, Nr.24.
90. 1967-04-15 LTSR AT priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#ISTATYMAS (žiūrėta 2006-01-11)
91. 1972-11-23 Kultūros ministro įsakymu Nr.387 patvirtinta Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija, www3.lrs/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883&p_org=0#INSTRUKCIJA (žiūrėta 2006-01-11)
92. Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas. www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id=883&p_org=0 (žiūrėta 2006-01-11)
93. 1986-05-13 TSRS KM įsakymų Nr.203 patvirtinta Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.81

Teisės aktai, susiję su dvarų sodybų paveldo apsauga

94. Liaudies Seimo 1940-07-22 priimta Deklaracija, Vyriausybės Žinios, Kaunas 1940-08-01, Nr.721

1990-2005 m.

Paveldosaugos teisės aktai

95. LR Vyriausybės 1990-05-24 nutarimas Nr.176 Dėl LR Paminklotvarkos departamento įkūrimo, Žin., 1990, Nr.460.
96. LR Kultūros paveldo apsaugos inspekcijos Laikinasis įstatymas, Žin., 1990, Nr.566.
97. AT 1990-06-12 nutarimas Nr.I-280 Dėl LR kultūros paminklų apsaugos inspekcijos, Žin., 1990, Nr.467.
98. 1990-07-30 LR įstatymas Nr.I-433 „Dėl LR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo kažkurių 99. straipsnių pakeitimo ir papildymo“, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė 100. norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.20
101. LR Vyriausybės 1990-12-11 nutarimas Nr.375 „Dėl istorinę ir kultūrinę vertę turinčių kultūros paveldo objektų, nesančių kultūros paminklų sąrašuose, apsaugos užtikrinimo“. Žin., 1991, Nr.1-10.
102. LR Vyriausybės 1990-12-11 nutarimo Nr.375 priedas. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) I dalis, P.35
103. 1991-10-04 Paminklotvarkos departamento įsakymas Nr.50 Dėl istorijos ir kultūros paminklų, kitų paveldo objektų įtraukimo į privatizavimo programą derinimo Paminklotvarkos departamente. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.11
104. 1992-01-28 LR Kultūros paveldo inspekcijos įsakymas Nr.Į-6 Dėl perkamų gyvenamųjų namų, butų, esančių istorinės, kultūrinės, architektūrinės reikšmės statiniuose, sutarties sudarymo Kultūros paveldo inspekcijoje. AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.71.
105. 1992-04-07 LR Vyriausybės nutarimas Nr.256 Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykstant privatizavimą ir žemės reformą. Žin. 1992., Nr.17-491
106. LR Vyriausybės 1993-05-27 Nutarimas Nr.369 Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos, Žin., 1993 Nr.18-460.
107. Paminklotvarkos departamento prie Statybos ir urbanistikos ministerijos 1994-07-29 įsakymas Nr.01-06-45 Dėl buv. dvarų ir palivarkų sodybų individualaus apsaugos ir naudojimo reglamento formos patvirtinimo, AB „Paminklų restauravimo in-tas“ Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė (iki 1994.12.22) II dalis, P.52
108. LR 1994-12-22 Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr.I-733, Žin.1995 Nr.3-37.
109. LR Vyriausybės 2001-01-31 nutarimas Nr.152 Dėl Nekilnojamųjų kultūros vertybių atskirų grupių tipinių apsaugos reglamentų patvirtinimo. Žin., 2002, Nr.13-49.
110. LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 2001-07-20 sprendimas Nr.83 Dėl dvarų paveldo išsaugojimo politikos, Žin. 2001., Nr.64-2382.
111. LR Valstybinės paminklosaugos komisijos 2002-09-13 sprendimas Nr.87 Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcijos, Žin. 2002., Nr.96-4240.
112. LR Vyriausybės 2003-04-18 nutarimas Nr.481 Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo. Žin., 2003, Nr.38-1740.
113. KVAD Direktoriaus 2004-06-30 įsakymas Nr.Į-224 Dėl dvarų paveldo objektų naujos paskirtie parinkimo metodinių reikalavimų patvirtinimo, Žin.,2004, Nr.116-4359.
114. LR 2004-09-28 Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas Nr.IX-2452, Žin.2004 Nr.153-5571.

Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa, www.heritage.lt/programos/mediniai_dvarai.htm (žiūrėta 2006-04-03)

Su dvarų sodybų paveldosauga susiję teisės aktai

115. 1991-06-18 Dėl piliečių teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų. Žin., 1991, Nr.21-545.
116. 1991-07-30 LR žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas. Žin., 1991, Nr.24-637.
117. 1991-02-28 LR valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas. Žin., 1991, Nr.10-261.
118. 1991-05-28 LR butų privatizavimo įstatymas. Žin., 1991, Nr.17-449.
- 119.. 1991-07-25 LR Žemės reformos įstatymas. Žin., 1991, Nr.24-635.

Tarptautiniai teisės aktai

120. LR Seimo 1999 m. ratifikuota Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, Granada 1985-10-03, www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/architekturos_paveldo.htm (žiūrėta 2004-12-01)

Kiti šaltiniai

LR Seimo Kultūros ir Švietimo komiteto dokumentai

121. Paminklotvarkos departamento prie LR Vyriausybės 1993-04-28 raštas LR Vyriausybei.
122. LR Kultūros paveldo inspekcijos raštas (1993-04-? Nr. neįžiūrėti) „Dėl buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos problemų“.

Kultūros paveldo departamento dokumentai

123. Kultūros paveldo departamento dokumentai, KPD 2004 m. programoms skirtų asignavimų panaudojimo ataskaita.
124. Kultūros paveldo departamento dokumentai, KPD 2005 m. programoms skirtų asignavimų panaudojimo ataskaita.
125. Dvarų duomenų bazės tvarkytojo pateikti dvarų nuosavybės ir esamos fizinės būklės duomenys.

Kultūros paminklų sąrašai ir registrai

126. Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas, V., 1973
127. Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990 m.) II dalis, Savastis, V., 1993
128. Kultūros vertybių registras, internetinė duomenų bazė. <http://195.182.67.68/registrai/> (žiūrėta 2005-12 – 2006-05 mėn)
129. Nekilnojamo turto kadastro ir registro internetinė duomenų bazė, www.registrucentras.lt, (žiūrėta 2006-04-03-10)
130. Internetinė Dvarų duomenų bazė, www.heritage.lt:8080/ppavadinimas.php (žiūrėta 2005-12 – 2006-05 mėn)

Literatūra

131. Bučas J. Ar mus tenkina buvęs sąrašas? // Naujasis dienovidis, 1993, Nr.31.
132. Butvydienė J. Šventė žydinčių tulpių dvare // Šiaulių kraštas. 2006-05-15 Nr.108.
133. Čepaitienė R. Laikas ir akmenys, V.,2005
134. Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. V., 2002
135. Miškinis A. Kultūros paveldas ir jo apsaugos bei tvarkymo programa, Lietuvos kultūros kongresas, V., 1991
136. Stulpinas R. Pamiršti dvarai, Lietuvos kultūros kongresas, V., 1991
137. Stulpinas R. Sodyba – dvasios raiška // Lietuvos bajoras, 1996, Nr.2.
138. Stulpinas R. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai // Architektūros paminklai Nr.13, 1993 m.
139. Lamauskas A., Bučas J., Drignelis L., Kultūrologiniai kraštovaizdžio ir architektūros paveldo tyrimai. Kaunas, Technologija, 2003, P.16
140. Stulpinas R. Buvusių dvarų ir palivarkų sodybų bei jų fragmentų kompleksinės paveldosaugos inventorizacija. V.,
141. Riaubienė E. Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai. Daktaro disertacija, V., VGTU, mašinraštis, 2003.
142. Žaltauskienė V., Kai kurie buvusių dvarų sodybų parkų raidos aspektai XIX-XX a. //Kultūros paminklai Nr. 9, 2002 m.
143. Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis ir ateitis, konferencijos medžiaga, V., 2001

Aleknavičius P. Žemės reformos teisiniai aspektai.
Brezgys V. Dvarų išsaugojimas: teorinė būtinybė ir reali praktika
Kačinskaitė I. Dvarų ir palivarkų sodybų apskaita 1991-2001 m.
Magyla A. Šiuolaikinė žemėnauda dvaruose
Puodžiukienė D. Medinė architektūra dvarų sodybose: vertė ir išsaugojimo galimybės
Steponavičienė G. Dvarų ir jų išsaugojimo ekonominės prielaidos
Šlekys A. Dvarų panaudojimas turizmui – mitas ar realybė

Pagalbinė literatūra

144. Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė. Straipsnių rinkinys. V.,
145. Dvarų kultūra – Lietuvos kultūros dalis, Sicinskiai, 2003,
146. Dvarų kultūra – Lietuvos kultūros dalis, Karpiai, 2003.
147. Lietuvos dvarų kultūra, V., 1996.
148. Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis, perspektyvos, V., 2002.

VII. Priedai

1. Vaitkuškio dvaras (Ukmergės r.) prieš karą, KPCA, F.3, Ap.1, B.309.
2. Tauragnų valsčiaus viršaičio atsakymas KPAĮ, KPCA, F.17, Ap.2, B.54.
3. Kultūros paminklų apsaugos įstaigos suregistruotų ir paimtų į valstybės apsaugą kultūros ir meno paminklų statistiniai duomenys. KPCA, F.17, Ap.2, B.60.
4. 1951 m. „Siūlo“ fabriko įsipareigojimas saugoti Astravo dvaro (Biržų r.) rūmus, KPCA, F.3, Ap.1, B.9.
5. Valstybinių paveldosaugos institucijų kaita 1940-1990 m.
6. Sovietinio laikmečio pėdsakai dvarų sodybų vartuose. Kelmės dvaro vartai, KPCA, F.3, Ap.1, B.118, Plungės dvaro vartai, KPCA, F.3, Ap.1, B.214.
7. Buvusi Santeklių dvaro sodyba, ją aprašė T. Vaižgantas, (Akmenės r), KPCA, F.3, Ap.1, B. 248.
8. Buvusių dvarų sodybų paskirstymas naudotojams iki karo, pagal KPCA, F.17, Ap.2, B.45, 46 duomenis.
9. Buvusių dvarų sodybų naudotojai po karo, pagal KPCA, F. 3, Ap.1 bylų duomenis.
10. Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas A. Pilypaitis. Pažyma apie architektūros paminklų – buvusių dvarų sodybų būklę KPCA F.3, Ap.1, B.476. L.1-11.
11. Cirklišio dvaro sodyba (Švenčionių r.), naujas pastatas prie pat rūmų ant buvusios oficinios pamatų, pastatytas sovietiniu laikotarpiu, autorės nuotrauka.
12. Dvarų tvarkymo faktų dinamika 1940-1990 m. , pagal , F. 3, Ap.1 bylų duomenis ir E. Riaubienės duomenis.
13. R.Stulpino, Paveldotvarkos departamento direktoriaus V.Zubovo ir Paveldosaugos inspekcijos generalinio direktoriaus N. Puteikio susirašinėjimas su Vyriausybe, Vyriausybės nutarimo 1992-04-07 Nr.256 Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdamas privatizavimą ir žemės reformą, įgyvendinimo, LR Seimo kultūros ir Švietimo komiteto dokumentai.
14. Pagrindiniai įstatymai, reglamentuojantys dvarų sodybų apsaugą sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje.
15. Buvusių dvarų sodybų būklė, KPD duomenys (2005 m.).
16. Valstybinių paveldosaugos institucijų kaita 1990-2005 m.
17. Buvusi Aukštadvario dvaro sodyba (Rokiškio r.), Lietuvos dvarų duomenų bazė, www.heritage.lt:8080/foto.php?id=332, (žiūrėta 2006-05-11).
18. Buvusi Roviškio dvaro sodyba (Biržų r.), autorės nuotrauka.
19. Nekilnojamo turto registro ir kadastro duomenys (46 buvusių dvarų sodybos), www.registrucentras.lt (žiūrėta 2005-04 mėn.).

20. Buvusi Galinės dvaro sodyba (Vilniaus r.). Tas pats pastatas pažymėtas dvaro plane, planas iš Lietuvos dvarų duomenų bazės www.heritage.lt:8080/teritorijos.php?id=796 (žiūrėta 2006-05-11). Galinės dvaras (Vilniaus r.) naujas pastatas dvaro teritorijoje, autorės nuotrauka.
21. Buvusi Užutrakio dvaro sodyba (Trakų r.) dabar ir 1999 m. nuotrauka, Lietuvos dvarų duomenų bazė, www.heritage.lt:8080/foto.php?id=22 (žiūrėta 2006-05-11).
22. Buvusi Belvederio dvaro sodyba (Jurbarko r.) A. Zalepūgienės nuotr.
23. Buvusi Gaidelių dvaro sodyba (Širvintų r.), autorės nuotrauka.
24. Buvusi Šešuolėlių II dvaro sodyba ir buv. Staškūniškio dvaro sodyba (Širvintų r.), autorės nuotraukos.
25. Buvusi Levaniškio dvaro sodyba (Širvintų r.), autorės nuotrauka.
26. Buvusių dvarų sodybų nuosavybės forma, KPD duomenys (2005m.)
27. Tulpių žydėjimo šventė Bubiškyje, Butvydienė J. Šventė žydinčių tulpių dvare // Šiaulių kraštas. 2006-05-15 Nr.108.
28. Butautų dvaro alaus reklaminiis lankstinukas, iš kavinės 2005 m. lapkričio mėn.
29. Siesikų (Daugailių) dvaras (Ukmergės r.), autorės nuotrauka.
30. Dvarų tvarkymo faktų dinamika 1991-2005 m., KPD ataskaitų, V. Brezgio, E. Riaubienės duomenys.
31. Šešuolėlių I (Širvintų r.) buvusi dvaro sodyba ir jos interjeras, www.sesuoleliudvaras.lt/lit/paslaugos.htm (žiūrėta 2006-05-10)
32. Buvusi Narvydiškio dvaro sodyba (Širvintų r.), Lietuvos dvarų duomenų bazė, www.heritage.lt:8080/foto.php?id=54 (žiūrėta 2006-05-11).